

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

LEHÇETÜ'L-LÜGAT VE SÖZ VARLIĞI

MUAMMER CIDIK

DANIŞMAN
PROF. DR. SALİM KÜÇÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2021

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Lehçetü’l-Lügat ve Söz Varlığı” adlı çalışmamı, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28 /01/ 2021

Muammer CIDIK

17530100004

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebîyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Muammer CIDİK' ın hazırladığı “Lehçetü'l-Lügat ve Söz Varlığı” başlıklı tez 28 / 01 / 2021 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: PROF. DR. SALİM KÜÇÜK	Ordu Üniversitesi
Jüri Üyeleri	: (Danışman)

ÖN SÖZ

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan ve her toplumun kendi değer yargılarına göre şekil alan bir sistemdir. İnsanlar, kendilerini dil aracılığıyla ifade ederler ve kültürlerinin de kendilerinden sonraki nesle aktarımını dille sağlarlar.

Her dilin kendine ait bir söz varlığı vardır. Bu söz varlığının içinde o dile ait atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler, ikilemeler, yansıma sözcükler, terimler, alıntı sözler vb. yer almaktadır.

Bir dilin söz varlığını tespit ederken sözlükler önemli bir araçtır ancak bir dilin söz varlığını bütünüyle tespit etmekten de uzaktırlar. Türkçede Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ünden günümüze pek çok sözlük çalışması yapılmıştır. Çalışmamıza konu olan Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi tarafından yazılmış *Lehçetü'l-Lügat* adlı eser Osmanlı Türkçesi dönemine ait bir sözlüktür ve 19. yüzyılın başında Matba'a-i Âmire'de basılmıştır. Müellif, eserin giriş bölümünde yararlandığı kitapların ismini de zikretmiştir. Sözlük 851 büyük boy sayfadan oluşmaktadır ve içinde 3.661 madde başı yer almaktadır.

Lehçetü'l-Lügat adlı sözlüğü o döneme kadar yazılan sözlüklerden farklı kılan nokta, Türkçeden Arapça, Farsça ve Türkçeye şeklinde yazılmasıdır. Sözlükte dikkat çeken bir diğer nokta da müellifin Arapça ve Farsça kökenli sözcüklere karşı sergilediği tavidir zira Mehmed Es'ad Efendi, halkın kullandığı sözcükleri Türkçe kabul etmiştir. Müellifin bu tutumunun kabul gördüğünü *Türkçe Sözlük*'te de görmek mümkündür.

Sözlüklerin kullanım amaçları dikkate alındığında *Lehçetü'l-Lügat*'e "tarihsel sözlükler" başlığı altında yer vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Tarihî sözlük, bir dilin tarihî dönemleri içinde yazılmış sözlüktür. Türk Dil Kurumunun 13. yüzyıldan günümüze Türkiye Türkçesinin sözcüklerini içine alan *Tarihsel Türkiye Türkçesi Sözlüğü* çalışması hâlen devam etmektedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk sonrası Memlûk sahasında yazılmış sözlükleri saymazsak 15. ve 16. yüzyıla kadar sözlükçülük bilincinin çok gelişmediğini söylemek mümkündür. Bu dönemden itibaren de sözlüklerde dinin etkisiyle Arap dilini, kültür ve edebîyat dili olarak da Farsçayı öğrenme amacının güdüldüğünü

söylemek mümkündür. Nitekim sözlük çalışmalarının bu iki dile yönelik olduğu görülmektedir.

Lehçetü'l-Lügat adlı sözlük yukarıda bahsedilen anlayışın aksine Türkçeden Arapça ve Farsçaya şeklinde düzenlenmiştir. Bu anlayışın devamında Şemsettin Sami'nin yazdığı ve günümüz sözlüklerine de öncülük eden *Kamus-ı Türki*'yi görmekteyiz.

Türkçenin söz varlığını ortaya koymaya yönelik pek çok çalışma olmasına rağmen müstakil olarak bir sözlüğün söz varlığını ele alan çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu çalışmalara tezimizin ikinci bölümünde “Sözlüklerle İlgili Yapılan Söz Varlığı Çalışmaları” başlığı altında yer verilmiştir. Bir sözlüğün söz varlığını tespit etmeye yönelik çalışmaların az olması bizi bu çalışmayı yapmaya yöneltti. *Lehçetü'l-Lügat*'in de kendinden önceki sözlüklerden farklı bir yöntem benimsemiş olması da bu çalışmayı yapmamızda etkili oldu.

Bu çalışmada *Lehçetü'l-Lügat* dört bölüm hâlinde incelendi. Birinci bölümde Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi'nin hayatı, edebî kişiliği, eserleri vb. hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde söz varlığı kavramı, söz varlığının içerdiği öğeler, sözlükler ve sözlükler hakkında yapılan söz varlığı çalışmaları incelendi. Üçüncü bölümde ise sözlükte yer alan deyim, atasözü, ilişki sözleri, ikilemeler, argo kelimeler, arkaik kelimeler, fiiller, kelime grupları vb. unsurlara yer verildi. Çalışmanın en kapsamlı bölümü olan dördüncü bölümde ise 25 farklı alana ait tematik sınıflandırma ve bu alanlara ait değerlendirme yapıldı.

Kaşgarlı Mahmud'dan Yunus Emre'ye, Âşık Paşa ve Karamanoğlu Mehmed Bey'den “Türkçe ağzımda anamın ak sütü gibidir” diyen Yahya Kemal'e kadar Türkçeye hizmet etmiş güzide isimleri yâd ederek bu çalışmamızda bir zerre de olsa Türkçeye hizmet etme amacı güdüldü.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği gibi “Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü Türk milleti, geçirdiği nihayetsiz bâdireler içinde ahlakının, ananelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin elhâsıl bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.”(Tan: 2011)

“Lehçetü’l-Lügat ve Söz Varlığı” adlı tez çalışmamın konu seçiminden itibaren beni yönlendirerek tezimin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, bilgisi ve tecrübesiyle bana yol gösteren Danışman Hocam Prof. Dr. Salim KÜÇÜK’e sonsuz teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Ayrıca çoğu zaman oyun zamanlarından çaldığım oğlum Oğuz Kağan CIDİK’ a ve sabırla yanımda olan destekçim, eşim Seda CIDİK’a teşekkür ederim.

Muammer CIDİK

ORDU- 2021

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	xviii
ÖZET.....	xx
LEHÇETÜ'L-LÜGAT VE SÖZ VARLIĞI.....	xx
ABSTRACT	xxi
KISALTMALAR	xxii
GİRİŞ	1
1. Problem	1
2. Amaç	1
3. Önem.....	2
4. Sınırlılıklar.....	2
5. Yöntem.....	2
5.1. Araştırmanın Modeli	2
5.2. Evren ve Örneklem	2
5.3. Verilerin Toplanması.....	2
5.4. Verilerin Çözümlemesi.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi.....	4
1.1. Hayatı	4
1.2. Edebî Kişiliği	4
1.3. Eserleri.....	5
1.3.1. Lehçetü'l-Lügat.....	5
1.3.2. Behçetü'l-Lügat	8
1.3.3. Atrâbu'l-Âsâr fî Tezkire-i 'Urefâi'l-Edvâr.....	8
1.3.4. Divân.....	8
1.3.5. Itbâku'l-Etbâk.....	9
1.3.6. Hulâsatu't-Tıbyân fî Tefsîr-i Sûreti Yâsin.....	9

1.3.7. Âyetü'l-Kürsî Tefsiri.....	9
1.3.8. Tefsîru'l-Âyâtî'l-Musaddara bi-Rabbinâ.....	9
1.3.9. Er-Risâletü'n-Nasriyye.....	9
1.3.9. Bülbülnâme.....	9
1.3.10. Gülzâr-ı İbrahim.....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	11
1. Söz Varlığı.....	11
1.1. Türkçenin Söz Varlığı ve Zenginliği Hakkında.....	12
1.2. Sözlükler ve Söz Varlığı.....	14
1.3. Sözlüklerle İlgili Yapılan Söz Varlığı Çalışmaları	20
1.4. Söz Varlığının İçerdiği Öğeler.....	29
1.4.1. Temel Söz Varlığı	29
1.4.2. Alıntı Kelimeler	31
1.4.3. Deyimler.....	33
1.4.4. Atasözleri.....	36
1.4.5. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler).....	39
1.4.6. Kalıplaşmış Sözler	42
1.4.7. Terimler.....	43
1.4.8. İkilemeler.....	45
1.4.9. Argo.....	47
1.4.10. Yansıma Kelimeler.....	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	55
1. Lehçetü'l-Lügat'ın İmla Özellikleri.....	55
2. Lehçetü'l-Lügat'te Yer Alan Deyimler.....	58
2.1. Günümüz Türkiye Türkçesinde Kullanılan Deyimler.....	58
2.2. Günümüz Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Deyimler	59
3. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Atasözleri, Deyimler, Vecizeler ..	59
3.1. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Atasözleri	59
3.2. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Vecizeler	60
3.3. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Deyimler	62
4. Kalıp İfadeler	63
5. İkilemeler.....	63

6. İsim Tamlamaları.....	63
6.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Şeklinde Oluşturulmuş İsim Tamlamaları.....	63
6.2. Arapça + Arapça Yapısındaki İsim Tamlamaları	64
6.3. Arapça + Farsça Yapısındaki İsim Tamlamaları	65
6.4. Farsça + Farsça Yapısındaki İsim Tamlamaları	65
7. Sıfat Tamlamaları.....	65
7.1. Sıfat + Nesne Sözcüğüyle Oluşturulmuş Niteleme Sıfatı Yapısındaki Sıfat Tamlamaları.....	65
7.2. Sıfat + Nesne Sözcüğüyle Oluşturulmuş Belirtme Sıfatı Yapısındaki Sıfat Tamlamaları.....	65
7.3. Sıfat- Fiil + Nesne Sözcüğüyle Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları	65
7.4. Sıfat-Fiil + Yer Sözcüğüyle Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları	66
7.5. Sıfat + Cins İsim Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları	66
7.6. Renk + Cins İsim Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları	66
7.7. Arapça + Arapça Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları	66
7.8. Farsça + Farsça Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları	66
7.9. Türkçe + Arapça Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları	66
8. Fiiller	66
8.1. Fiilde Yapı.....	66
8.2. Basit Fiiller.....	68
8.3. Türemiş Fiiller	68
8.4. Birleşik Fiiller	74
8.4.1. İsim + Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller	80
8.4.1.1. “Olmak” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller	80
8.4.1.2. “Etmek” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller	81
8.4.1.3. “Eylemek” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller	81
8.4.1.4. “Edinmek” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller	81
8.4.1.5. “Kıl” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller	81
8.4.2. Kurallı Birleşik Fiiller	81
8.4.2.1. Tezlik Fiilleri	81
8.4.3. Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller	81
9. Arkaik Kelimeler	82
9.1. Madde Başlarında Yer Alan Arkaik Kelimeler	82

9.2. Madde Başlarında Yer Almayan Arkaik Kelimeler	88
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	92
1. Tematik Söz Varlığı	92
1.1. Akrabalık Kavramları.....	92
1.1.1. Basit Yapılı Akrabalık Kavramları	92
1.1.2. Türemiş Yapılı Akrabalık Kavramları	92
1.1.3. Birleşik Yapılı Akrabalık Kavramları	93
1.1.3.1. Tekrar Grubu Yapısında Akrabalık Kavramları	93
1.1.4. Değerlendirme.....	93
1.2. Anatomi Kavramları.....	93
1.2.1. Basit Yapılı Anatomi Kavramları	93
1.2.2. Türemiş Yapılı Anatomi Kavramları	94
1.2.3. Kelime Grubu Yapısındaki Anatomi Kavramları	94
1.2.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Anatomi Kavramları	94
1.2.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Anatomi Kavramları	94
1.2.3.3. Tekrar (İkileme) Grubu Yapısındaki Anatomi Kavramları	94
1.2.3.4. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Anatomi Kavramları	94
1.2.4. Değerlendirme.....	95
1.3. Askeri Kavramlar	95
1.3.1. Basit Yapılı Askeri Kavramlar.....	95
1.3.2. Türemiş Yapılı Askeri Kavramlar.....	95
1.3.3. Kelime Grubu Yapısındaki Askeri Kavramlar	96
1.3.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Askeri Kavramlar.....	96
1.3.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Askeri Kavramlar	96
1.3.3.3. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Askeri Kavramlar	96
1.3.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Askeri Kavramlar	96
1.3.3.4.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Askeri Kavramlar.....	96
1.3.5. Değerlendirme.....	96
1.4. Astronomi Kavramları.....	96
1.4.1. Basit Yapılı Astronomi Kavramları	97
1.4.2. Türemiş Yapılı Astronomi Kavramları	97
1.4.3. Kelime Grubu Yapısındaki Astronomi Kavramları	97

1.4.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Astronomi Kavramları	97
1.4.3.2. Birleşik Fiil Yapısındaki Astronomi Kavramları	97
1.4.3.3. İkileme Yapısındaki Astronomi Kavramları	97
1.4.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Astronomi Kavramları	97
1.4.3.4.1. Arapça + Arapça Yapısındaki Astronomi Kavramları	97
1.4.3.4.2. Farsça + Farsça Yapısındaki Astronomi Kavramları	97
1.4.4. Değerlendirme	97
1.5. Bitki Kavramları	97
1.5.1. Odunsu Bitkiler	102
1.5.2. Otsu Bitkiler	103
1.5.3. Köken Bilgisi Yönünden İnceleme	104
1.5.3.1. Türkçe Kökenli Bitki Kavramları	104
1.5.3.2. Farsça Kökenli Bitki Kavramları	105
1.5.3.3. Arapça Kökenli Bitki Kavramları	105
1.5.3.4. Rumca Kökenli Bitki Kavramları	105
1.5.4. Şekil Yönünden İnceleme	106
1.5.4.1. Herhangi bir Hayvan Organına Benzetilerek Oluşturulan Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları	106
1.5.4.2. Hayvan Adı Kullanılarak Oluşturulan Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında Bitki Kavramları	106
1.5.4.3. “Hayvan Adı + Otu” Şeklinde Oluşturulan Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları	106
1.5.4.4. “Ot” Sözcüğünün Kullanıldığı Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları	106
1.5.5. Yapılarına Göre Bitki Kavramları	106
1.5.5.1. Basit Yapılı Bitki Kavramları	106
1.5.5.2. Türemiş Yapılı Bitki Kavramları	107
1.5.5.3. Kelime Grubu Yapısındaki Bitki Kavramları	108
1.5.5.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları	108
1.5.5.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları	108
1.5.5.3.3. İsnat Grubu Yapısındaki Bitki Kavramları	108
1.5.5.3.4. Sıfat- Fiil Grubu Yapısındaki Bitki Kavramları	108
1.5.5.3.5. Yabancı Tamlama Yapısındaki Bitki Kavramları	108
1.5.5.3.5.1. Arapça + Arapça Yapısındaki Bitki Kavramları	108

1.5.5.3.5.2. Arapça + Farsça Yapısındaki Bitki Kavramları	109
1.5.5.3.5.3. Farsça + Farsça Yapısındaki Bitki Kavramları	109
1.5.6. Değerlendirme.....	109
1.6. Coğrafya Kavramları.....	109
1.6.1. Basit Yapılı Coğrafya Kavramları	110
1.6.2. Türemiş Yapılı Coğrafya Kavramları	110
1.6.3. Kelime Grubu Yapısındaki Coğrafya Kavramları	110
1.6.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Coğrafya Kavramları	110
1.6.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Coğrafya Kavramları	110
1.6.4. Değerlendirme.....	110
1.7. Çalışanlarla İlgili Kavramlar	110
1.7.1. Mesleklerle İlgili Kavramlar.....	111
1.7.2. Kamu Çalışanları ile İlgili Kavramlar	111
1.7.3. Basit Yapılı Çalışan Kavramları	112
1.7.4. Türemiş Yapılı Çalışan Kavramları	112
1.7.5. Kelime Grubu Yapısındaki Çalışan Kavramları	112
1.7.5.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Çalışan Kavramları	112
1.7.5.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Çalışan Kavramları	112
1.7.5.3. Yabancı Tamlama Yapısındaki Çalışan Kavramları.....	113
1.7.5.3.1. Arapça +Farsça Yapısındaki Çalışan Kavramları	113
1.7.5.3.2. Farsça + Farsça Yapısındaki Çalışan Kavramları	113
1.7.6. Değerlendirme.....	113
1.8. Denizcilik Kavramları	113
1.8.1. Basit Yapılı Denizcilik Kavramları.....	113
1.8.2. Türemiş Yapılı Denizcilik Kavramları.....	114
1.8.3. Kelime Grubu Yapısındaki Denizcilik Kavramları	114
1.8.3.1. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Denizcilik Kavramları	114
1.8.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Denizcilik Kavramları	114
1.8.4. Değerlendirme.....	114
1.9. Dinle ilgili Kavramlar	114
1.9.1. Basit Yapıdaki Dinle İlgili Kavramlar	115
1.9.2. Türemiş Yapıdaki Dinle İlgili Kavramlar	115

1.9.3. Kelime Grubu Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar.....	116
1.9.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar	116
1.9.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar.....	116
1.9.3.3.Sıfat Tamlaması Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar	116
1.9.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar.....	116
1.9.3.4.1. Arapça+ Arapça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar.....	116
1.9.3.4.2. Farsça+ Farsça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar	116
1.9.3.4.3. Arapça+ Farsça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar	116
1.9.3.4.4. Türkçe + Arapça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar	116
1.9.4. Değerlendirme.....	116
1.10. Kılık Kıyafet Kavramları.....	117
1.10.1. Basit Yapılı Kılık Kıyafet Kavramları	117
1.10.2. Türemiş Yapılı Kılık Kıyafet Kavramları	117
1.10.3. Kelime Grubu Yapısındaki Kılık Kıyafet Kavramları	117
1.10.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Kılık Kıyafet Kavramları.....	117
1.10.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Kılık Kıyafet Kavramları	118
1.10.4. Değerlendirme.....	118
1.11. Hayvanlarla İlgili Kavramlar	118
1.11.1. Kuşlarla İlgili Kavramlar	120
1.11.2. Büyükbaş Evcil Hayvanlarla İlgili Kavramlar.....	121
1.11.3. Küçükbaş Evcil Hayvanlarla İlgili Kavramlar.....	121
1.11.4. Kümes Hayvanlarıyla İlgili Kavramlar	121
1.11.5. Sürüngenlerle İlgili Kavramlar	121
1.11.6. Böceklerle İlgili Kavramlar	121
1.11.7. Yabani Hayvanlarla İlgili Kavramlar	121
1.11.8. Deniz Canlıları İle İlgili Kavramlar	122
1.11.9. Hayvancılık Mesleğiyle İlgili Kavramlar	122
1.11.10. Hayvan Anatomisiyle İlgili Kavramlar	122
1.11.11. Hayvanlarla İlgili Diğer Kavramlar	122
1.11.12. Basit Yapılı Hayvan Kavramları.....	123
1.11.13. Türemiş Yapılı Hayvan Kavramları	124
1.11.14. Kelime Grubu Yapısındaki Hayvan Kavramları.....	124
1.11.14.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Hayvan Kavramları	124

1.11.14.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Hayvan Kavramları.....	124
1.11.14.3. Arapça + Farsça Yapısındaki Hayvan Kavramları.....	124
1.11.14.4. Farsça + Farsça Yapısındaki Hayvan Kavramları.....	124
1.11.15. Değerlendirme.....	124
1.12. Hukuk Kavramları.....	125
1.12.1. Basit Yapılı Hukuk Kavramları	125
1.12.2. Türemiş Yapılı Hukuk Kavramları	125
1.12.3. Birleşik Yapılı Hukuk Kavramları	126
1.12.3.1. İkileme Grubu Yapısındaki Hukuk Kavramları.....	126
1.12.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Hukuk Kavramları	126
1.12.4. Değerlendirme.....	126
1.13. Kimya Kavramları.....	126
1.13.1. Basit Yapılı Kimya Kavramları	126
1.13.2. Türemiş Yapılı Kimya Kavramları	127
1.13.3. Kelime Grubu Yapısındaki Kimya Kavramları	127
1.13.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Kimya Kavramları	127
1.13.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Kimya Kavramları	127
1.13.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Kimya Kavramları	127
1.13.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Kimya Kavramları	127
1.13.3.4.1. Arapça +Arapça Yapısındaki Kimya Kavramları	127
1.13.3.4.2. Birleşik İsim Grubu Yapısındaki Kimya Kavramları.....	127
1.14. Değerlendirme.....	127
1.14. Madenlerle İlgili Kavramlar	128
1.14.1. Basit Yapılı Maden Kavramları	128
1.14.2. Türemiş Yapılı Maden Kavramları	128
1.14.3. Birleşik Yapılı Maden Kavramları.....	128
1.14.3.1. Yabancı Tamlama Yapısındaki Maden Kavramları.....	128
1.14.3.1.1. Arapça +Arapça Yapısındaki Maden Kavramları	128
1.14.4. Değerlendirme.....	128
1.15. Matematikle İlgili Kavramlar	129
1.15.1. Sayılar.....	129
1.15.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Sayılar	129

1.15.3. Diğer Kavramlar.....	129
1.15.4. Basit Yapılı Matematik Kavramları	129
1.15.5. Türemiş Yapılı Matematik Kavramları	130
1.15.6. Değerlendirme.....	130
1.16. Müzik Kavramları	130
1.16.1. Basit Yapılı Müzik Kavramları.....	130
1.16.2. Türemiş Yapılı Müzik Kavramları.....	130
1.16.3. Kelime Grubu Yapısındaki Müzik Kavramları.....	130
1.16.3.1. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Müzik Kavramları	131
1.16.3.2. Yabancı Tamlama Yapısındaki Müzik Kavramları.....	131
1.16.3.2.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Müzik Kavramları.....	131
1.16.4. Değerlendirme.....	131
1.17. Oyun Kavramları.....	131
1.17.1. Basit Yapılı Oyun Kavramları	131
1.17.2. Türemiş Yapılı Oyun Kavramları	131
1.17.3. Kelime Grubu Yapısındaki Oyun Kavramları	132
1.17.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Oyun Kavramları	132
1.17.4. Değerlendirme.....	132
1.18. Renk Kavramları	132
1.18.1. Basit Yapılı Renk Kavramları.....	133
1.18.2. Türemiş Yapılı Renk Kavramları.....	133
1.18.3. Kelime Grubu Yapısındaki Renk Kavramları	133
1.18.3.1. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Renk Kavramları	133
1.18.3.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Renk Kavramları.....	133
1.18.4. Değerlendirme.....	133
1.19. Tarım Kavramları.....	134
1.19.1. Basit Yapılı Tarım Kavramları	134
1.19.2. Türemiş Yapılı Tarım Kavramları	135
1.19.3. Kelime Grubu Yapısındaki Tarım Kavramları	135
1.19.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Tarım Kavramları	135
1.19.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Tarım Kavramları	135
1.19.3.3. Bağlama Grubu Yapısındaki Tarım Kavramları	135

1.19.4. Değerlendirme.....	135
1.20. Tıp Kavramları.....	135
1.20.1. Hastalık Kavramları	136
1.20.2. Tıpla İlgili Diğer Kavramlar	136
1.20.3. Tıbbi Olarak Faydasından Bahsedilen Kavramlar	137
1.20.4. Yapılarına Göre Tıp Kavramları	138
1.20.4.1. Basit Yapılı Tıp Kavramları.....	138
1.20.4.2. Türemiş Yapılı Tıp Kavramları.....	138
1.20.4.3. Kelime Grubu Yapısındaki Tıp Kavramları	139
1.20.4.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Tıp Kavramları.....	139
1.20.4.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Tıp Kavramları	139
1.20.4.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Tıp Kavramları	139
1.20.4.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Tıp Kavramları	139
1.20.4.3.4.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Tıp Kavramları.....	139
1.20.5. Değerlendirme.....	139
1.21. Temizlik Kavramları	140
1.21.1. Basit Yapılı Temizlik Kavramları.....	140
1.21.2. Türemiş Yapılı Temizlik Kavramları	140
1.21.3. Kelime Grubu Yapısındaki Temizlik Kavramları.....	141
1.21.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Temizlik Kavramları	141
1.21.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Temizlik Kavramları.....	141
1.21.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Temizlik Kavramları.....	141
1.21.4. Değerlendirme.....	141
1.22. Ticaret Kavramları	141
1.22.1. Basit Yapılı Ticaret Kavramları.....	141
1.22.2. Türemiş Yapılı Ticaret Kavramları	142
1.22.3. Kelime Grubu Yapısındaki Ticaret Kavramları.....	142
1.22.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Ticaret Kavramları	142
1.22.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Ticaret Kavramları.....	142
1.22.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Ticaret Kavramları.....	142
1.22.3.4. İkilme Grubu Yapısındaki Ticaret Kavramları	142
1.22.3.5. Yabancı Tamlama Yapısındaki Ticaret Kavramları.....	142
1.22.3.5.1. Arapça + Farsça Yapısındaki Ticaret Kavramları.....	142

1.22.3.5.2. Farsça + Farsça Yapısındaki Ticaret Kavramları.....	142
1.22.4. Değerlendirme.....	142
1.23. Yiyecek İçecek Kavramları	143
1.23.1. Yiyecek Kavramları	143
1.23.1.1. Basit Yapılı Yiyecek Kavramları	143
1.23.1.2. Türemiş Yapılı Yiyecek Kavramları	144
1.23.1.3. Kelime Grubu Yapısındaki Yiyecek Kavramları	144
1.23.1.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Yiyecek Kavramları	144
1.23.1.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Yiyecek Kavramları.....	144
1.23.1.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Yiyecek Kavramları	144
1.23.1.4. Değerlendirme.....	144
1.23.2. İçecek Kavramları	144
1.23.2.1. Basit Yapılı İçecek Kavramları.....	144
1.23.2.2. Türemiş Yapılı İçecek Kavramları	144
1.23.2.3. Değerlendirme.....	145
1.24. Yönetim Kavramları.....	145
1.24.1. Basit Yapılı Yönetim Kavramları	145
1.24.2. Türemiş Yapılı Yönetim Kavramları	145
1.24.3. Kelime Grubu Yapısındaki Yönetim Kavramları	145
1.24.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Yönetim Kavramları	145
1.24.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Yönetim Kavramları	146
1.24.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Yönetim Kavramları	146
1.24.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Yönetim Kavramları	146
1.24.3.4.1. Arapça + Farsça Yapısındaki Yönetim Kavramları	146
1.24.4. Değerlendirme.....	146
1.25. Zaman Kavramları	146
1.25.1. Basit Yapılı Zaman Kavramları	146
1.25.2. Türemiş Yapılı Zaman Kavramları	147
1.25.3. Kelime Grubu Yapısındaki Zaman Kavramları	147
1.25.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Zaman Kavramları	147
1.25.3.2. İkilme Grubu Yapısındaki Zaman Kavramları.....	147
1.25.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Zaman Kavramları	147

1.25.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Zaman Kavramları.....	147
1.25.3.4.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Zaman Kavramları.....	147
1.25.4. Değerlendirme.....	147
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	148
KAYNAKÇA.....	171
ÖZGEÇMİŞ.....	182

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1: Türkçe Sözlük'te Yer Alan Argo Ögeleri.....	51
Tablo 2: “Anasır-1 Arbaa ve Hilt-1 Arbaaya” Göre Nesnelerin Özelliklerinin Türkçe- Arapça Farsça Adlandırmaları.....	99
Tablo 3: Akrabalık Kavramları.....	148
Tablo 4: Anatomi Kavramları.....	149
Tablo 5: Askerî Kavramlar.....	149
Tablo 6: Astronomi Kavramları.....	150
Tablo 7: Bitki Kavramları.....	151
Tablo 8: Coğrafya Kavramları.....	151
Tablo 9: Çalışanlarla İlgili Kavramlar.....	152
Tablo 10: Denizcilik Kavramları.....	152
Tablo 11: Dinle İlgili Kavramlar.....	154
Tablo 12: Kılık Kıyafet Kavramları.....	154
Tablo 13 : Hayvanlara Ait Söz varlığı.....	156
Tablo 14: Hayvan Kavramları	156
Tablo 15: Hukuk Kavramları.....	157
Tablo 16: Kimya Kavramları.....	157
Tablo 17: Maden Kavramları.....	158
Tablo 18: Matematik Kavramları.....	159
Tablo 19: Müzik Kavramları.....	159
Tablo 20: Oyun Kavramları.....	160
Tablo 21: Renk Kavramları.....	160
Tablo 22: Tarım Kavramları.....	161
Tablo 23: Tıp Kavramları.....	162

Tablo 24: Temizlik Kavramları.....	163
Tablo 25: Ticaret Kavramları.....	163
Tablo 26: Yiyecek İçecek Kavramları.....	164
Tablo 27: Yönetim Kavramları.....	164
Tablo 28: Zaman Kavramları.....	165
Tablo 29: İsim Tamlamaları.....	166
Tablo 30: Sıfat Tamlamaları.....	166
Tablo 31: Fiiller.....	168

ÖZET

LEHÇETÜ'L-LÜGAT VE SÖZ VARLIĞI

Bu tez çalışmasında Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi tarafından yazılan *Lehçetü'l-Lügat* adlı sözlük ve onun söz varlığı incelenmiştir. Eser 1801 yılında büyük boy olarak basılmıştır ve 851 sayfadan oluşmaktadır. Eserde halkın kullandığı sözcükler Türkçedir anlayışından yola çıkarak toplam 3.661 madde başına yer verilmiştir. Bu madde başlarının Türkçeden Arapçaya, Farsça ve Türkçeye açıklamaları yapılmıştır. Eser 18. yüzyılda yazılmış önemli tarihî sözlüklerden biridir. Eser, Türkçe madde başlarını temel alması yönüyle kendinden önceki sözlüklerden farklılık göstermektedir.

Bu çalışma giriş, sonuç ve kaynakça bölümleri haricinde dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğiyle ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölümde söz varlığı, söz varlığının içerdiği öğeler, sözlükler, sözlükler ile ilgili yapılan söz varlığı çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde sözlükte yer alan atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp ifadeler, isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, yapı yönünden fiiller ve arkaik (eskicil) kelimeler hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde 25 farklı alanda tematik sınıflandırma yapılmış ve tespit edilen söz varlığı yapı yönünden incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Lehçetü'l-Lügat, Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi, sözlük, söz varlığı.*

ABSTRACT

LEHÇETÜ'L-LÜGAT AND ITS VOCABULARY

In this thesis, the dictionary called “Lehçetü'l-Lügat” written by Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi and its vocabulary are examined. The work was published in 1801 and consists of 851 large pages. Based on the understanding that the vocabulary used by the general public is in Turkish, there are entries of 3661 headwords in the work. The explanations of these headwords have been made from Turkish to Arabic, Persian and Turkish. The work is one of the important historical dictionaries written in the 18th century. The work differs from the previous dictionaries in that it is based on Turkish headwords.

This study consists of four chapters, excluding introduction, conclusion and references. In the introductory chapter, the purpose, significance and method of the study are explained. In the first part, information about the life, Works and literary personality of Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi is presented. The second part includes information about the vocabulary, the components of vocabulary, dictionaries, and the vocabulary studies on dictionaries. The third chapter presents information about the proverbs, idioms, reduplications, phrases, verbs in terms of structure and archaic words that are included in the dictionary. In the fourth chapter, thematic classifications were made in 25 different fields and the detected vocabulary was examined in terms of its structure. In the conclusion part, the results that were obtained are evaluated.

Key Words: *Lehçetü'l-Lügat, Seyhulislam Mehmed Es'ad Efendi, dictionary, vocabulary.*

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
C	: cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Far.	: Farsça
haz.	: Hazırlayan
LL	: Lehçetü'l-Lügat
ODÜ	: Ordu Üniversitesi
s.	: sayfa
S	: Sayı
T.	: Türkçe
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TS	: Tarama Sözlüğü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBİVES	: Türkiye Bitkileri Veri Sistemi
vb.	: ve benzerleri

GİRİŞ

1. Problem

İnsanın var olduğu günden beri iletişim kavramı da vardır. Bu iletişim, ilk zamanlar ilkel biçimde olsa da insanın gelişimiyle birlikte aşama kaydetmiş, günümüzdeki şeklini almıştır. İletişim sözlü ve yazılı olarak gerçekleşmektedir. Yazılı ve sözlü iletişimin argümanlarından biri de sözdür. Sözle birlikte söz varlığı kavramı da ortaya çıkmaktadır. Söz varlığını oluşturan materyaller içinde sözlükler önemli bir yer tutmaktadır. Sözlüklerde yer alan kelimeler yazıldıkları dönemin kültürü ve iletişim şekli hakkında da bilgi vermektedir. Türk dili alanında söz varlığı ile ilgili çok sayıda çalışma olmasına rağmen bir sözlüğün söz varlığını konu edinen çalışma çok az sayıdadır. Lehçetü'l-Lügat adlı sözlüğün söz varlığı yönünden incelenmesinde sahip olduğu söz varlığının etraflı bir şekilde ortaya konulması, özelliklerinin belirlenmesi bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

2. Amaç

Çalışmanın amaçları;

- Sözlükteki genel söz varlığını tespit etmek.
- Kullanılan kelime grupları hakkında bilgi vermek.
- Kelime gruplarının yapısını incelemek.
- Fiil soylu kelimeleri tespit etmek.
- Deyim ve madde başlarının açıklama kısmında yer alan atasözü gibi unsurları tespit etmek.
- Argo ifadeleri, yansıma sözcükleri, ikilemeleri vb. tespit etmek.
- Sözlükte yer alan kelimeleri çeşitli başlıklar altında gruplandırmak ve özelliklerini tespit etmek.
- Arkaik (eskicil) unsurları belirlemektir.

3. Önem

Eser; söz varlığı açısından zengin olması, özgün bir nitelik taşıması, arkaik (eskicil) kelimeleri barındırması ve yazıldığı döneme ait kültür öğelerini barındırması bakımından önemlidir.

4. Sınırlılıklar

Bu çalışma Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Lehçetü'l-Lügat adlı eserinin söz varlığını tespit etmeyi ve bütüncül bir anlayışla bir bütün hâlinde ortaya koymayı amaçlamakta olup 1801 yılında *Matba'a-i Âmire*'de yapılmış baskı ile sınırlandırılmıştır.

5. Yöntem

5.1. Araştırmanın Modeli

Nitel nitelikteki bu çalışmada, *betimsel araştırma modeli* kullanılmıştır. Bu model belirli bir konuyu, olay ya da nesneyi kendi koşulları içinde tespit etmeyi ve tanımlamayı amaçlamaktadır.

5.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini sözlükler üzerine yapılmış müstakil sözlük, kitap, doktora tezi, makale, bildiri vb. çalışmalar oluşturmaktadır. *Şeyhülislam Es'ad Efendi* tarafından yazılan ve 1801 yılında *Matba'a-i Âmire*'de basılan *Lehçetü'l-Lügat* ise çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

5.3. Verilerin Toplanması

Çalışmada sözlükçülük ve söz varlığı ile ilgili bilgileri kapsayan kitap, makale, dergi, bildiri vb. yazılı metinler tespit edilmiş, ilgili veriler toplanırken eserlerin taranması yoluna gidilmiş, konuyla ilgili kısımlar fişlenerek elde edilen veriler kendi içerisinde gruplandırılmış ve incelenmiştir.

5.4. Verilerin Çözümlemesi

Bu çalışmada;

- Söz varlığının tanımı, önemi, unsurları ve amacı belirtilmiştir.
- Söz varlığı öğeleri kendi içinde gruplandırılmaya çalışılmıştır.
- Lehçetü'l-Lügat ve müellifi Şeyhülislam Es'ad Efendi hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

- Madde başlarında yer alan deyimler tespit edilmiştir.
- Madde başlarının açıklamasında yer alan atasözleri tespit edilmiştir.
- Arkaik (eskicil) kelimeler tespit edilmiştir.
- İsim ve fiil soylu kelimeler tespit edilerek gruplandırılmıştır.
- Argo kelimeler tespit edilmiştir.
- İkilemeler tespit edilmiştir.
- Yansıma sözcükler tespit edilmiştir.
- Sözcüklerin tematik sınıflandırılması yapılmıştır.
- Sözcükler yapılarına göre incelenmiş ve gruplandırılmıştır.
- Sözlükte yer alan kelimelerin Arapça metinde yer aldığı sayfalar tespit edilerek parantez içinde gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi

1.1. Hayatı

Mehmed Es'ad Efendi M.1096/ H.1685'te İstanbul'da doğdu. 18. yüzyılda ilim, sanat ve musiki gibi alanlarda kendine yer edindi. Müziksever, besteci, müzik tarihçisi, Şeyhülislam, âlim bir yazar ve şairdir (Kırkkılıç, 1999: X). Dedesi ve babası gibi Şeyhülisamlık görevini yerine getirmiş, yaşadığı yüzyılın önemli isimlerinden biridir. Şeyhülisamlık görevi dışında kadılık, müderrislik vb. görevleri de yerine getirdi. III. Selim zamanında Şeyhülisamlık yapan, dîvân sahibi olan Şeyhülislam Mehmed Şerif Efendi de Mehmed Es'ad Efendi'nin oğludur. Babası ve abisinden dolayı Ebû İshakzâde olarak anılmıştır.

13 yaşında Ebû Sâidzâde Feyzullah Efendi'den mülazemet (staj) aldı (Alpaydın, 2017: 364-365). Devrinin önemli isimlerinden eğitim aldı, Arapça ve Farsça gibi dilleri öğrenmenin yanı sıra döneminin bilimlerini de öğrenerek ön plana çıktı. M.1122/ H.1710 yılında yirmi altı yaşında müderrisliğe başladı ve zamanla çeşitli rütbelere elde ederek 1733'te Mekke rütbesine yükseldi. 1737 yılında Anadolu kazaskerliği rütbesiyle ordu kadılığına tayin olundu. 1743 yılında Sahn-ı Seman müderrisliğine terfi etti. Ordu kadılığı yaptığı dönemde, Belgrad'ın geri alınması sırasında Koca Ragıp Paşa ile temsilcilik görevini yürüttü. 1744 yılında Rumeli kazaskerliği görevine tayin olundu ancak azledildi. 1746'da ikinci kez Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. I. Mahmud zamanında, 1748 yılında dede ve baba mesleği olan Şeyhülisamlığa yükseldi. Şeyhülisamlık görevinde on bir ay kaldıktan sonra hakkında yapılan dedikodular sonunda görevden alındı ve Sinop, Gelibolu gibi yerlerde zorunlu ikamete mecbur bırakıldı. Es'ad Efendi 1752'de affolundu ve 1753 yılında vefat etti. İstanbul Çarşamba civarında babasının yaptırdığı caminin mezarlığına defnedildi (Doğan, 1997: 9-15).

1.2. Edebî Kişiliği

Döneminin ünlü şairlerinden Nâbi kadar tanınmasa da yazdığı kaside ve gazellerle divan edebîyatında kendine yer edinmiş âlim şairlerden biridir. Yazdığı kasideleri, gazelleri, tarihleri ve lügazları ile bir divan düzenlemiştir. Divanında

Farsça birkaç gazel ve Arapça bir tarih kıt'ası bulunmakta, bunların dışında Arapça üç kasidesi ve *Lehçetü'l-Lügat* adlı sözlüğün mukaddime ve hâtimesinde bu dillerde yazılmış kaside ve tahmisleri bulunmaktadır. Bahsedilen eserlerde ağır bir üslûp kullanmış ve istiâre, teşbih, cinas gibi mecaza dayalı söz sanatlarını kullanmaktan geri durmamıştır. Üne kavuşmasını sağlayan *Lehçetü'l-Lügat* adlı eserin Türkçe kısmında diğer eserlerine nispeten sade bir Türkçe kullandığı söylenebilir. Osmanlı Şeyhülislamı arasında ilim, sanat, musiki ve iyi ahlakı ile iyi şöhret bulan Mehmed Es'ad Efendi'nin lehinde söylenen sözler arasında onun bildiğinden şaşmayan, olur olmaz emirlere ve yersiz isteklere boyun eğmeyen, doğru, iffetli, dinine bağlı, milli duyguları baskın, ilminde oldukça ileri, isabetli görüş sahibi ve cömert bir zat olduğudur. Bu özellikler de onun, getirildiği makamdan en kısa sürede azledilmesine sebep olmuştur (Doğan, 1997: 16).

Mehmed Es'ad Efendi'nin eserleri içerik yönünden çeşitlilik göstermektedir. Sözlükçülükten çiçekçiliğe, tefsirden musikiye kadar pek çok alanda eser vermiş, divan tertip etmiş, döneminde yazılan tezkirelerde naatları ve kasideleriyle yer bulmuş bir isim olmasına rağmen ağabeyi İshak Efendi ve kızı Fitnat Hanım kadar yaşadığı sırada tanınmış bir isim değildir. Özellikle Nâbi'nin etkisinde kalmış ve Nedim'e nazire yazmış, Koca Ragıp Paşa üslubunda şiir söylemiştir. Türkçe, Farsça ve Arapça gibi üç dilde şiir yazabilen nadir isimlerdendir. Hikmetli manzumelerinde Nâbi, şûhâne şiirlerinde de Nedim etkisi hissedilmektedir (Kırkkılıç, 1999: XI).

1.3. Eserleri

1.3.1. Lehçetü'l-Lügat

1723-1732 yıllarında yapılmış bir sözlük çalışmasıdır. I. Mahmud'a sunulan bu eser Türkçeden Arapça ve Farsçaya bir eserdir. Türkçe kelimeleri esas alarak hazırlanması yönüyle kendinden önceki sözlüklerden farklılık arz etmektedir. İlk kez M.1216/ H.1801 yılında Matba'a-i Âmire'de basılan eserin Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi tarafından muhtasarı *Behçetü'l-Lügat* adıyla yayımlanmıştır. Eserde yer alan madde başları incelendiğinde Türkçe olmayan sözcüklerin de yer aldığı görülmektedir. Burada önemli olan husus; yazarın halkın kullandığı kelimeleri Türkçe kabul etmesi ve diğer dillerdeki karşılıklarını, okunuşlarını vb. vermesidir.

Her iki eser Ali Kâşif el-Üsküdarî tarafından ihtisâr edilmiştir. Daha sonra M.1288/ H.1871 yılında “*Tercümânu’l-Lügât*” adıyla muhtasar olarak üç sütun halinde iki cilt olarak yayınlanmıştır. Birinci sütunda Arapça kelimeler, ikinci sütunda Farsça kelimeler, üçüncü sütunda da Türkçe kelimeler esas alınarak hazırlanmıştır (Esmacil Nezhad Teymour Abadı, 2015).

Mehmed Es’ad Efendi, sözlüğünü oluştururken yararlandığı kaynakları “Mukaddime” bölümünde zikretmiştir. Bunlar arasında önemli sözlükler, atasözlerini ihtiva eden eserler, Farsça sözlükler, tercüme sözlükler, tıp kitapları vb. yer almıştır (Yavuzarslan, 2009: 16).

Bu sözlükte “Halkın kullandığı kelimeler Türkçedir.” anlayışıyla hareket edilmiştir ve sözlük halkın kullandığı Arapça, Farşça ve Türkçe kelimelerden oluşturulmuştur. Latif Beyreli tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak incelenmiş, son olarak Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Türk Dil Kurumunun yürüttüğü “Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi”nin alt kollarından biri olan “Eski Sözlüklerin Yayına Hazırlanması (Tarihî Sözlükler)” projesi kapsamında 1999 yılında Ahmet Kırkkılıç tarafından incelenip Türk Dil Kurumunca basılmıştır.

Sözlüğün beş muhtasarı yapılmıştır. Kubbealtı Lugati’nde (2005) muhtasar kelimesi “Fazlalıkları atmak, sözü kısa söylemek” anlamında kullanılmaktadır. Lehçetü’l-Lügat’in ilk muhtasarı müellifin kendisi tarafından *Behçetü’l-Lügat* adıyla yapılmıştır.

Eserin ikinci muhtasarı *Muhtasarı Lehçeti’l- Lügat* adıyla Ali Kaşif b. Ömer el-Üsküdarî tarafından yapılmıştır. 1775’te düzenlenen bu muhtasarda 230 sayfa vardır. Bu muhtasarda sözlükte yer alan atasözlerine (darb-ı mesel) yer verilmemiştir (Beyreli, 1988: IX).

Sözlüğün üçüncü muhtasarı olan *Tercümânü’l-Lügat*’ı Hüseyin Remzi tamamlamıştır. Bu muhtasar 1871’de iki cilt halinde basılmıştır. Birinci cilt 525 sayfa, ikinci cilt ise 465 sayfadır. Eser üç sütun halinde düzenlenmiştir. Birinci sütun Arapça- Türkçe, ikinci sütun Farsça- Türkçe, üçüncü sütun da Türkçe- Arapça- Farsça şeklinde düzenlenmiştir. Eseri Hüseyin Remzi’nin tamamladığı eserin sonunda yer alan bir kayıttan anlaşılmaktadır (Beyreli: 1988: IX-X).

Eserin dördüncü muhtasarı olan *Mir’âtü’l-Lügât* ise 1876’da basılmıştır. 225 sayfadan oluşan eserin başında bir sayfalık mukaddime yer almaktadır.

Sütunların sağına Türkçe madde başları yazılmış, Türkçe açıklamalarına yer verilmiş, Arapça ve Farsçadan ise yaygın kullarımlarına göre birer anlam verilmiştir. Kelimelerin sıralanışında Lehçetü'l-Lügât'te görülen aksaklıklar bu muhtasarda görülmemektedir. Mir'âtü'l-Lügât'te Arap alfabesine göre tam ve sistematik bir sıralama söz konusudur. Ayrıca Rıfat Efendi LL'de olmayan bazı kelimeleri de muhtasarına eklemiştir. (Beyreli: 1988: XI- XVIII). Beyreli (1988), LL'de olmadığını söylediği 131 kelimeyi tezinde sıralamıştır. Beyreli, bunlara ek olarak LL'de olup *Mir'atü'l-Lügat*'te olmayan kelimeleri de tespit ederek iki eser arasında şekil ve imla açısından farklı yazılmış kelimeleri de tespit etmiştir.

Sözlüğün beşinci muhtasarı ise Ali Muhammed tarafından yazılan ve yarım kalan bir çalışma olan *Lugâtü'l Lehçeti's-Sagîr*'dir. Bu muhtasarın da birinci sütununda Türkçe madde başları, ikinci sütununda Türkçe açıklamalar, üçüncü sütunda Arapça, dördüncü sütunda ise Farsça karşılıklar yer almaktadır (Beyreli, 1988: XVIII).

Beyreli (1988) LL'de yer alan kelimelerin dillere göre dağılımını %65 Türkçe, %15 Arapça, %10 Farsça, %3 Batı dilleri, %7'sini de kökeni konusunda şüpheli şeklinde ifade etmiştir. Eserde yer alan madde başlarının da %65'ini isim, %35'ini de fiil olarak vermiştir. Ancak çalışmamızda fiil oranı %28 olarak tespit edilmiştir.

Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi eserini 1732 yılında yazmıştır. Bu tarih konusunda kaynaklarda bazı çelişkili bilgiler yer almaktadır. Eserin yazılış tarihi ile ilk basım tarihi arasında 65- 70 yıllık zaman farkı vardır. Çalışmamızda kullandığımız sözlük 1801 yılında basılmıştır.

Es'ad Efendi bu sözlükte kendinden önce yazılan sözlüklerden farklı bir yöntem izlemiş, Türkçe kelimeleri madde başı yapmış, bu kelimeleri de halkın telaffuz (ağız) özelliklerine göre kaydetmiştir.

Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi'yi çağdaşlarından hatta kendinden sonrakilerden ayıran bir özellik de o dönem Osmanlı Türkçesi için Lisan-ı Osmani vb. adlandırmalar yapılırken onun Lisani Türkî kavramını kullanmasıdır. Bu ifade dahi onun ileri bir dil bilincine sahip olduğunu göstermektedir. Ulema sınıfından bir ismin halkla bu kadar iç içe olması sade bir dil anlayışına sahip olması kayda

değerdir. Eserde halkın kullandığı kelimelere yer verilmesinin yanı sıra bitki, hayvan ve maden kavramlarında halk hekimliğine (otacılık) başvurulmuştur.

Sözlük Türkçe madde başlarını kullanması, halkın kullandığı kelimelere yer vermesi, yazımda da halkın söyleyiş şeklini temel alması gibi farklı açılardan öncü bir eserdir. Beyreli (1988) eserde Arapça Farsça asıllı olup bu dillerin klasik yazımından farklılık gösteren 69 kelimeye yer vermiştir. Ayrıca eserde aynı kelimelerin farklı yerlerde farklı imlâ özelliklerine göre yazıldığı da görülmektedir.

1.3.2. Behçetü'l-Lügat

Türkçe kelimeleri esas alarak hazırlanan ilk Türkçe sözlük olma özelliğini taşıyan *Lehçetü'l-Lügat*, Mehmed Es'ad Efendi tarafından "*Behçetü'l-Lügat*" adıyla açıklamalar çıkartılıp kısaltılarak yeniden kaleme alınmıştır. Bu eserde Es'ad Efendi, kelimeleri harekeleyip okunuşlarını yazmamıştır. (Esmail Nezhad Teymour Abadı, 2015: 5). 302 varaktan oluşan bu eserin alfabetik düzeni *Lehçetü'l-Lügat* ile aynıdır (Doğan, 1997: 20). LL'nin madde başları ile bu eserin madde başları aynıdır.

1.3.3. Atrâbu'l-Âsâr fî Tezkire-i 'Urefâi'l-Edvâr

Döneminin önemli bestekârlarından biri olan Mehmed Es'ad Efendi tarafından XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarında yaşayan 100 kadar bestekârın hayat hikâyelerini ve önemli eserlerini içeren eser, ilk Türk musikişinasları tezkiresidir (Doğan: 1997: 20- 21). Mehmed Es'ad Efendi bu eseri Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya ithaf etmiştir. *Tezkire-i Hânendegân ve Tezkire-i Musikişinâsân* olarak da bilinmektedir (Kırkkılıç, 1999: XII). Nüzhet Ergun, eserde adı geçen musikişinaslar hakkında geniş bir bilgi olmadığını, yaşadıkları dönemin saptanmış olduğunu ve bir kısmının da vefat tarihlerinin gösterildiğine değinir. Yazma eser kütüphanelerinde çeşitli nüshalarına rastlanan bu eser, Zeynep Sema Yüceışık (1990) tarafından doktora tezi, Hakkı Tekin (1993) tarafından da yüksek lisans tezi olarak incelenmiştir (Esmail Nezhad Teymour Abadı, 2015: 6).

1.3.4. Dîvân

Eser; pek çok naat, kaside, tahmis, gazel, murabba, kıt'a, beyit, Farsça gazel, tarih, lugaz ve muammadan oluşan yaklaşık 400 çalışmayı içermektedir. Mehmet Nur Doğan (1997) tarafından "*Şeyhülislam Es'ad Efendi ve Divanının Tenkitli*

Metni” adı altında basılmıştır. Ayrıca Savaş Sever (1999) tarafından “*Şeyhülislam Es’ad Efendi Dîvânı’nda Özel İsimler*” adıyla ve Serkan Türkoğlu (2007) tarafından da “*Şeyhülislam Es’ad Dîvânı’nın Tahlili*” adıyla yüksek lisans tezi olarak incelenmiştir (Esmail Nezhad Teymour Abadı, 2015: 6).

1.3.5. Itbâku’l-Etbâk

Carullah Mahmud Zemahşerî’nin “*Etvâku’z-Zeheb*”ini tanzir eden Abdulmu’min İsfehânî’nin “*Etbâku’z-Zeheb*”ine nazire olarak yazılmış, 100 parçadan oluşan Arapça bir eserdir (Doğan, 1997: 28).

1.3.6. Hulâsatu’t-Tıbyân fî Tefsîr-i Sûreti Yâsin

Eser, Yâsin sûresinin tefsirini içermektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde iki yazma nüshası vardır. 700 ve 1753 numaraları ile kayıtlıdır (Türkoğlu, 2007: 4).

1.3.7. Âyetü’l-Kürsî Tefsiri

Es’ad Efendi bu eserde Bakara Suresi’nin *Âyetü’l-Kürsî* olarak isimlendirilen 255. ayetini tefsir etmiştir. Mustafa Özel’in (2003: 81- 105) eserle ilgili bir çalışması mevcuttur.

1.3.8. Tefsîru’l-Âyâti’l-Musaddara bi-Rabbînâ

Kuran-ı Kerim’deki Peygamber duası içerikli ayetlerin Arapça tefsiridir (Kırkkılıç, 1999: XIV).

1.3.9. Er-Risâletü’n-Nasriyye

Kur’ân-ı Kerim’de nusret ve zafere dair ayetlerin Türkçe tefsiri olan bu eser I. Mahmud’a ithaf edilmiştir (Kırkkılıç, 1999: Esmail Nezhad Teymour Abadı, 2015).

1.3.9. Bülbülnâme

Kaynaklarda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa namına yazdığı eser diye bahsedilmesine rağmen eserin herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır (Doğan, 1997: 28).

1.3.10. Gülzâr-ı İbrahim

Kaynaklarda Damat İbrahim Paşa'ya ithaf ettiği belirtilen bu eser iekilikten bahsetmektedir. Kütüphanelerde bu esere rastlanmamıştır. LL adlı sözlükte bitki isimlerinin önemli bir bölümü oluşturması Es'ad Efendi'nin botanik bilimiyle ilgilendiğini doğrulamaktadır.

Bahsedilen eserler dışında güfte ve besteleri, fetvaları, tahmisleri de bulunmaktadır. Fetvalarının yaklaşık 20 tanesi Hafız Mehmed Efendi tarafından "Netcetu'l-Fetv" adlı eserde, Hafız İsmail b. Abdülkerim'in istinsah ettiği "Fetv-yı Mntahabe" adlı eserde ve İstanbul Müftülüğü yazmaları arasında olan "Fetv-yı Es'ad Efendi" adlı eserde toplanmıştır. Güfte ve besteleri ise dinî ve din dışı alanlarda nakış, kr, semi ve şarkı formlarındadır. Bestelerinin bazıları *Dr'l-Elhn* kllyatı arasında bulunmaktadır. Tahmisleri de Türkçe ve Arapçaya aittir. Zemn-i Neyli Efendi, Slim Efendi, Nâbi, Nil ve İsmet'nin gazellerine Türkçe tahmisler yapmıştır. Arap edebyatında önemli yere sahip olan isimlere de tahmisler yapmıştır (Esmacil Nezhad Teymour Abadı, 2015: 7-8)

İKİNCİ BÖLÜM

1. Söz Varlığı

Söz varlığı denilince akla ilk gelen bir dilde kullanılan kelimelerdir. Ancak dil içinde yer alan birleşik sözcükler, deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler, argo, terimler vb. de dilin söz varlığına ait öğelerdir. Her dilin söz varlığında o dile ait yerli sözcükler ve yabancı sözcükler vardır.

Söz varlığı kavramı dilimizde kelime hazinesi, kelime dağarcığı, sözcük dağarcığı, sözcük gömüsü ya da vokabüler gibi farklı şekillerde de ifade edilmektedir.

Türkçe Sözlük'te (2011: 2158) ise söz varlığı şu şekilde tanımlanmıştır. “Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, sözcük hazinesi, sözcük hazinesi, vokabüler, kelime hazinesi.”

Vardar'a (2002: 182) göre sözcük dağarcığı “Bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü.” şeklinde tanımlanmaktadır.

İmer, Kocaman, Özsoy (2019: 245) da söz varlığını “Bir dilin sözlüksel birimlerinin ve sözlükçesinin tümü; sözlüksel birimlerinin oluşturduğu açık dizge.” şeklinde tanımlamış ve söz varlığının sürekli geliştiğini ifade etmişlerdir. İlave olarak söz varlığını etken söz varlığı ve edilgen söz varlığı şeklinde gruplandırmışlardır. Etken söz varlığını da “Kişinin günlük konuşmasında, her konumda ve ortamda kullandığı sözlüksel birimlerin tümü.” şeklinde ifade etmişlerdir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2019: 128). Edilgen söz varlığını ise “Kişinin anladığı ancak günlük kullanımda sıkça kullanmadığı sözlüksel birimlerin tümü.” olarak tanımlamışlardır. Ayrıca edilgen söz varlığının etken sözvarlığının iki-üç katı olduğunu belirtmişlerdir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2019: 113).

Banguoğlu (2007: 141) her dilin temel söz varlığına sahip olduğunu ifade ederek daha sonraki zamanlarda üretim ve birleşim yollarıyla yapılmış veya yabancı dillerden gelmiş kelimelerle birlikte bir dilin kelime dağarcığının oluştuğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda dilin yaşayan canlı bir organizma

olması sebebiyle kelime dağarcığı, dilin kendi yapısından kelimelerle ya da alıntı kelimelerle zenginleşir. Sonuç olarak kelime dağarcığı; değişen, artan, yenilenen bir hazinedir.

Çalışmamızda Türkçenin söz varlığını sınıflandırma çalışmaları arasında yaygın olarak kullanılan Doğan Aksan'ın "söz varlığı" (2015: 34-50) sınıflandırmasını kullanılmıştır.

1.1. Türkçenin Söz Varlığı ve Zenginliği Hakkında

Dünyanın en eski medeniyetlerinden birine sahip olan Türklerin dili de bir o kadar güçlü ve köklüdür. Zaman zaman çeşitli vesilelerle yabancı dillerin yoğun etkisiyle karşılaşsa da bünyesindeki türetme ve kavramlaştırma gücüyle vardığını sürdürmüştür.

Türkler dünya üzerinde Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç kıtaya uzanan alanda hâkimiyet kurmuş ve geniş coğrafyalara yayılmışlardır. Çoğu zaman bu coğrafyalarda egemen devlet olmuşlar, bundan dolayı da Türk dili bu alanlarda kendine egemenlik sahası bulmuştur.

Türkçenin Köktürk kitabelerinden itibaren meydana getirilen yazılı eserleri, lehçeleri ve ağızları tam olarak incelendiğinde bir milyona yakın bir söz varlığına sahip olduğu görülmektedir.

Süer Eker (2017: 85-89) Türkçenin zengin bir dil olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Yaşayan diller arasında en eski yazılı eserlere sahip dillerden biridir

Çok geniş bir coğrafyada kullanılan bir dildir.

Konuşan insan sayısının çokluğu ile büyük bir dildir.

Sözcük sayısı çoktur.”

Aksan (2014a: 13) da bir dilin “zengin” ya da “yoksul” olarak nitelendirilmesi için şu ölçütleri sıralamıştır:

- “Bir dildeki sözcük sayısı, özellikle kültür dili sayılan dillerle karşılaştırıldığında ne durumdadır?”

- Bir dil, doğadaki nesnelere, evreni, insan davranışlarını ayrı ayrı adlandırabiliyor, soyut kavramları yeterince karşılayabiliyor, bilimde, teknikte, sanatta oluşan kavramları kendi öğeleriyle anlatabiliyor mu?
- Aynı kavram alanında çeşitli sözcüklere, değişik anlatım yollarına sahip mi?
- Bir dilin söz varlığı acaba hangi ölçüde kendi sözcüklerinden oluşuyor?”

Yukarıda verilen ölçütleri fazlasıyla karşılayan Türkçenin bazı özellikleri şunlardır:

- Güçlü türetme ve birleştirme yeteneği Türkçeye somut veya soyut her türlü kavramı ifade etme gücü vermiştir. Köktürk metinlerinden itibaren Türkçe bu gücü korumaktadır. Yeni kelimeler oluşturmaya uygun bir dildir.
- Türkler diğer toplumlarla ilişki kurmalarından dolayı zaman zaman yabancı etkiye kapılmış, çoğu zaman da kendi sözcükleri yerine yabancı sözcükleri tercih etmişlerdir. Bu durum bazı yerli öğelerin kaybolmasına yol açmıştır. Kaybolan yerli öğelerin yerine de yabancı unsurların yerleştiği görülmektedir.
- Türkçede kavramlaştırmalar daha çok somut nesnelere ve tabiata dayandığından kalıcı olmuştur.
- Geçmişten günümüze ikilemeler yaygın şekilde kullanılarak anlatıma canlılık kazandırmışlardır. İkilemeler sayesinde bazı kelimelerin yok olması önlenmiştir.
- İlk dönemlerinden itibaren Türkçe kelimelerin çokanlamlılık gösterdiği dikkati çekmekte bu da Türkçenin yazı dilinin çok daha eskilere uzandığına delil oluşturmaktadır.
- En eski metinlerde dahi eş anlamlı ve yakın anlamlı kelimelerin çokluğu dikkat çekmektedir.
- Ölçünlü dilde unutulmuş pek çok öğe, Türkçenin değişik lehçelerinde ve ağızlarında yaşamaktadır. (Aksan, 2015: 51- 52).

Sonuç olarak Türkçe; çok geniş bir coğrafyada konuşulması, eski ve köklü bir dil olması, eski zamanlara ait yazılı eserleri barındırması ve sözcük sayısının çokluğu ile zengin bir dildir. Zengin bir dil olmasının yanında kelime türetme, somut ve soyut her türlü kavramı güçlü bir şekilde ifade etme, birleşik kelime oluşturabilme, ikilemelerin, deyim ve atasözlerinin çok olması gibi çeşitli açılardan

zengin bir dildir. Ayrıca zaman zaman yoğun bir şekilde yabancı dillerin etkisinde kalsa da sahip olduğu özellikleri sayesinde bu etkileri kolay atlatmış ve doğal gelişimini tamamlamıştır.

1.2. Sözlükler ve Söz Varlığı

Bir dilin kelimelerinin toplandığı kitaplara sözlük denir. Sözlüğün içinde yer alan kelimeler, deyimler, deyiş vb. ifadeler alfabetik sırayla verilir ve sözcüklerin açıklaması yapılır. Bunun yanında sözlüklerde; kelimelerin başka dillerdeki karşılıkları, ifade ediliş biçimleri vb. verilir. Sözlükler, bir dilin kelimelerinin belgelendiği önemli kültür hazineleridir. Söz varlığı çalışmaları içinde de önemli yer tutan sözlükler bir dilin, milletin duygu ve düşünce hafızasının kaydedildiği nadide eserlerdir. Türk dilinin tarihî süreci içinde önemli sözlükleri yazılmış ancak Türk dilinin söz varlığını tam anlamıyla ifade edebilecek bir sözlük ortaya çıkarılamamıştır. 2011 yılında on birinci baskısı yapılan *Türkçe Sözlük*' te 77.005 madde başı, 15.287 madde içi olmak üzere toplam 92.292 sözcük bulunmaktadır. Türk dilinin ilk dil yadigârları olan *Göktürk Kitabelerinden* günümüze Türk dilinin sözcük sayısının 92.292 ile sınırlı olması düşünülemez. Burada ölçünlü (standart) dilde yer alan kelimelerin bir bölümünün yer aldığı düşünülebilir. Ölçünlü dil ile halk ağızlarında yer alan kelimelerin sayısının çok farklı olduğu görülmektedir. Halk ağızlarında yaşayan sözcüklerin kaydedilmesi için 1932 yılında kanun çıkarılmış ve derleme seferberliği başlatılmıştır. Bu çalışmalar sonunda ilk derlemeler 1933 yılında yapılmış ve 1935 yılına kadar 150 binden fazla derlenmiş sözcük *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'ne ulaşmıştır. Bu derlemeler 1939-1951 yılları arasında 4 cilt olarak yayımlanmış, 1957 yılında ise 5. cildin yayımlanmasıyla derleme çalışmaları son bulmuştur. Derleme sözlüğünü önemli hâle getiren ise ölçünlü dilde bulunmayan 30 bin kadar kelimenin madde başı olarak yer almasıdır. Daha sonra ilk yapılan derlemelerin düzeltilmesi gereği ortaya çıkmış, 1952- 1959 yılları arasında ikinci derleme çalışmaları yapılmış, ilk derlemelerle birlikte 600 binden fazla sözcük fişi toplanmıştır. Bu fişlerden *Türkiye Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü* ortaya çıkmış, 1963- 1983 yılları arasında 12 cilt olarak yayımlanmıştır. 2009 yılında yapılan 3. baskıyla beraber *Derleme Sözlüğü* 6 cilt olarak tekrar yayımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: XI-XXII).

Sözlükler kendi içinde genel sözlükler, etimolojik sözlükler, tarihsel sözlükler ve terim sözlükleri olarak gruplandırılmaktadır. Bunlar arasında en sık

kullanılanlar genel sözlüklerdir. Genel sözlükler; belli bir kesime yönelmeden bir ortak dilin öğelerini ele alan sözlüklerdir.

Etimoloji kelimesinin karşılığı olarak köken bilgisi kullanılabilir. Bir dil bilimi terimi olan etimolojinin konusu, bir dilin söz köklerini, köklerin türevleriyle olan ilişkisini, yan anlamlarla ilişkisini inceleyen dil bilgisi alanıdır. Her dilin söz hazinesinde günümüzde kökeni tam bilinmeyen kelimeler vardır. Dilin sözcüklerini karşılaştırmaya ve tarihsel yöneme dayalı olarak incelemek etimolojinin asıl amacıdır. Bu amaçlara bağlı olarak oluşturulan sözlüklere de etimolojik sözlük adı verilmektedir.

Tarihsel sözlükler ise dildeki değişme ve gelişmeleri, dilin geçirdiği aşamaları kronolojik sıraya göre veren sözlüklerdir.

Terim sözlükleri de uzmanlık gerektiren alanlarla ilgili hazırlanan özel sözlüklerdir. Türkiye Türkçesinin TDK aracılığı ile oluşturulmuş farklı alanlarla ilgili terim sözlükleri mevcuttur.

Sözlükler bir dilin söz varlığı için önemli eserlerdir ancak bir dilin bütün söz varlığı sözlüklerde yer alan kelimelerden ibaret değildir. Dilin gelişen bir yapısının olmasından dolayı anlam genişlemesi, somutlaştırma, soyutlama ve mecazlaşma gibi yollarla kelimeler yeni anlamlar kazanmakta ve dilin söz varlığı değişebilmektedir. Günümüzün teknoloji, ulaşım vb. imkânlarının geçmişe göre çok daha ileri seviyede olması, bilim ve teknoloji üretimi ve bu üretimi yapan milletlerin kullandıkları dili de beraberinde ihraç etmesi de söz varlığının değişmesine yol açmaktadır. Küreselleşmenin sonucu olarak diller birbirleriyle daha fazla etkileşim kurmakta ve birbirlerinden kelime alıp vermektedirler. Geçmişte kelime alışverişi savaş, ticaret gibi iletişim yollarıyla sınırlıyken günümüzün iletişim imkânlarının daha gelişmiş olması kelime alışverişini hızlandırmıştır. Alıntı kelimeler de bir dilin söz varlığı içinde yer almaktadırlar.

Sözlük hazırlamanın çeşitli zorlukları vardır. Bu zorlukların başında hazırlanacak sözlüğün kapsamına alınacak sözcüklerin belirlenmesi, sözlüğün sınırlarını belirlemek en önemli zorluğu oluşturmaktadır. Konuyla alakalı olarak Boz (2015: 23-31), sözlük hazırlanmasında ortaya çıkan sorunları şu başlıklar altında incelemiştir:

- Sözlük Hazırlamada Seçilecek Yöntem Sorunu.

- Amaç ve Hedef Kitlenin Belirlenmesi Sorunu.
- Madde Başlarının Belirlenmesi Sorunu.
- Madde Başlarının Sıralanması Sorunu.
- Madde Başlarının Tanımlanması sorunu.
- “Madde Başları” İçin Örnek Cümlelerin Belirlenmesi Sorunu.
- Diğer Sorunlar.

Bu sorunlara ek olarak Boz (2012: 13-20) Türkçenin söz varlığını tespit etmek için sözlük hazırlanırken şu problemlerle karşılaşılmasını da öngörmektedir:

Türkçe ile tarihsel bağları bulunan Çağatay Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi gibi lehçelerin söz varlığının ne olacağı sorunu,

Sözlüğü oluştururken tarih olarak ne kadar geriye gidileceği sorunu,

Sözlük malzemesinin ne kadar eski olacağı sorunu,

Dile çeşitli yollarla giren yeni kelimelerin ve deyimlerin ne olacağı sorunu,

Ödünçleme yoluyla dile giren sözcüklerin hangilerinin sözlüğe alınacağı sorunu,

Argo ve ağızlardan alınacak kelimelerin ne kadar sınırlandırılacağı gibi sorunlar sözlük oluşturulurken karşılaşılan zorluklar arasında yer almaktadır.

Türkçe Sözlük’ te (2011: 2157) sözlük “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerde karşılıklarını veren eser, lügat.” şeklinde tanımlanmıştır. Sözlükçülük kavramı da “Bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işi, sözlük bilgisi, lügatçilik, leksikografi.” şeklinde ifade edilmiştir.

Lügat terimi ise *Kamus- ı Türki*’ de “1. Lisan, bir kavim ve ümmetin söylediği lisan: *Lügat- i Arab, lügat- i Fars*. 2. Bir lisanı terkip eden kelimelerin beheri, kelime, söz. 3. Bir lisanın kelimeleriyle manaları ve asıl iştikakları ilmi. 4. Bir lisanın kelimelerini bir tertîb- i mahsusta havi olup manalarını beyan eden kitap.” şeklinde ifade edilmiştir (Sami, 2015: 728-729). Parlatır (2009: 972) da “1. Bir ulusun konuştuğu ve yazdığı dil, bu dilin çevrimindeki söz varlığının bütünü. 2. Sözlükler. ” şeklinde tanımlamıştır.

Anlamını bilmediğimiz bir kelimeyle karşılaştığımızda veya eski bir metni okuyup anlamlandırmaya çalıştığımızda kuşkusuz yapmamız gereken ilk iş sözlüğe bakmaktır. Ancak aradığımız sözcüklerin tamamının bir sözlükte yer alması, sözlüğün söz varlığı ne kadar kapsamlı olursa olsun, neredeyse imkânsızdır. İyi bir araştırmacı olmak için aynı zamanda iyi bir sözlük okuru da olmak gerekmektedir. Bunun için de farklı amaçlara yönelik sözlükler hakkında bilgi sahibi olmak ve doğru bilgiyi doğru yerde aramak gerekmektedir.

Eski dönemlere ait sözlüklerin önemli bir kısmı ya Arapça- Türkçe ya da Farsça- Türkçe sözlüklerdir. İki Doğu dilini tanıtmak için ve çoğu zaman da öğretimde kullanılmış olan sözlüklerdir. Özellikle XVI- XVIII. yüzyıl arasında Avrupalıların Türkçe ile ilgili yaptıkları sözlük çalışmaları dikkat çekmektedir ancak bu sözlüklerin yeterince incelenmedikleri de bir gerçektir. Redhouse' un *Türkçe- İngilizce* sözlüğü (1890) son dönem Osmanlı Türkçesi için önemli kaynaklardan biridir. Sonuç olarak Şemsettin Sami'nin *Kamus- ı Türki*'sine kadar Osmanlı Türkçesinin yerli ve alıntı kelimelerini içeren Türkçe bir sözlük yapılmamıştır (Tulum, 2011: 4). Ayrıca Şemsettin Sami'nin sözlüğü kendisinden sonra yapılan sözlüklere de örnek teşkil eden önemli bir çalışma olmuştur.

Sözlükler, bir dilin kelimelerinin belgelendiği önemli kültür hazineleridir. Söz varlığı çalışmaları içinde de önemli yer tutan sözlükler bir dilin, milletin duyuğu ve düşünce hafızasının kaydedildiği nadide eserlerdir. Türk dilinin tarihî süreci içinde önemli sözlükler yazılmış ancak Türk dilinin söz varlığını tam anlamıyla ifade edebilecek bir sözlük ortaya çıkarılamamıştır.

Akalın (2011: XV), Türkçe Sözlük'ün giriş bölümünde şu bilgileri vermiştir: Türklerde sözlük çalışmaları Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Divanü Lügâti't-Türk* ile başlamıştır. Kaşgarlı eserini 1072'de yazmaya başlamış ve 1074'te tamamlamış ve bu önemli eserinde bin yıl öncesinin Türk toplulukları hakkında önemli bilgiler vermiştir. *Divanü Lügâti't -Türk*'ten yaklaşık altmış yıl sonra Harezmi sahsında *Mukaddimetü'l- Edeb* yazılmıştır. Bu eser Harezmi Türkçesi için önemli bir eserdir. Kuman (Kıpçak) Türklerinin söz varlığı ve sözlü edebîyat ürünleri derlemelerinden oluşan Codex Cumanicus'un XIII. yüzyıl sonlarında hazırlandığı düşünülmektedir. Bu sözlük çok dilli sözlüklerdendir. XIV. yüzyılda *Kitabü'l- İdrak li- lisani'l- Etrak, Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*, XV. Yüzyılda *Et-Tuhfetü'z- Zekiyye fi'l-Lügati't- Türkiyye, Kitabu*

Bulgati 'l-muštak fi-lügati 't-Türk ve 'l- Kıfçak, Ed- Dürretü 'l- Mudiyye fi 'l-lügati 't-Türkiyye, XVI. yüzyılda Abuşka Lügati, Şamilü 'l-luga, Ahter-i Kebir, Cami 'ü 'l-Fürs XVII. yüzyılda Eş-şüzürü 'z-zehebiyye ve 'l-kita-i Ahmediyye fi 'l-lugati 't-Türkiyye, XVIII. yüzyılda Senglah gibi sözlükler hazırlanmıştır

Aydın (2014: 140-141) sözlükleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Bir veya birden çok dilin söz varlığını ele alması açısından:
 - a. Tek dilli sözlükler
 - b. Çok dilli sözlükler
2. Alfabetik sıradan hareketle hazırlanıp hazırlanmama bakımından:
 - a. Alfabetik sözlükler
 - b. Kavram alanı sözlükleri
3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:
 - a. Genel sözlükler
 - b. Ağız ve lehçe sözlükleri
 - c. Etimolojik (köken bilgisi) sözlükleri
 - ç. Tarihsel sözlükler
 - d. Eş anlamlı, zıt anlamlı, eş adlı kelimeler sözlükleri
 - e. Terim sözlükleri (uzmanlık alanı sözlükleri)
 - f. Okul sözlükleri
 - g. Argo sözlükleri
 - ğ. Yabancı kelimeler sözlükleri
 - h. Yeni öğeler sözlükleri
 1. Metin sözlükleri
 - i. Deyim ve atasözü sözlükleri
 - j. Yanlış kullanılan öğeler (galat) sözlükleri
 - k. Tersine sözlükler''

Aydın (2014) tasnifinde Aksan'ın (2003: 75-76, C.3) tasnifinden farklı olarak "okul sözlükleri" ne yer vermiştir. Bu sınıflamalara sıklık sözlükleri de eklenebilir.

Mertol Tulum tarafından *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adıyla hazırlanan Meninski'nin *Thesaurus Linguarum Orientalium Lexicon Turcico-Arabico-Persicum* (1680) sözlüğü çok dilli sözlüktür ve Osmanlı Dönemi söz varlığını yansıtan en kapsamlı sözlüktür. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ü ve

Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'si genel sözlük özelliği göstermektedir. Ağız ve lehçe sözlüklerinin en kapsamlı olanı da TDK'nin hazırladığı *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'dür (Aydın, 2014: 141).

Dilbilimciler arasında Türk dilinin tarihsel sözlüğünün olmadığına dair görüşler yaygındır ancak TDK'nin hazırladığı 8 ciltlik *Tarama Sözlüğü* bu alana örnek gösterilebilir. Bu sözlük, 13. yüzyıldan günümüze kadar yazılan 227 eserin taranmasıyla ortaya çıkmıştır.

Sözlükler arasında şüphesiz etimolojik sözlükler de önemli yere sahiptir. Türkiye Türkçesinde köken bilgisi kavramıyla tanımlayabileceğimiz bu terim, "Kelimelerin köklerini, kaynaklarını ve anlamını, başka kelimelerle ses ve biçim bakımından ilgisini, o dilin en eski geçmişine kadar dayandırarak araştıran dil bilgisi koludur." (Gülensoy, 2015: 406). Türkçenin önemli etimolojik sözlükleri şunlardır:

1. Vambery' nin Etimolojik Sözlüğü (1878)
2. Keresticiyan' ın Etimolojik Sözlüğü (1912,1971)
3. Rasanen' in Etimolojik Sözlüğü (1969)
4. Sir Gerard Clauson' un Etimolojik Sözlüğü (1878, 1972)
5. Sevortyan' ın Etimolojik Sözlüğü (1966, 1974, 1978, 1980)
6. Tuncer Gülensoy' un Etimolojik Sözlüğü (2018)
7. Hasan Eren' in Etimolojik Sözlüğü (1999)
8. A. Tietze' nin Etimolojik Sözlüğü (2002)
9. Nişanyan' ın Etimolojik Sözlüğü (2002) (Gülensoy, 2015: 406- 411).

Türk dilinin karşılaştırmalı sözlükleri arasında ise Radloff'un sözlüğü önemli bir yere sahiptir.

Akar (2017: 299- 302) Osmanlı Dönemi sözlükleri arasında şu isimleri zikretmekte ve kısaca bu sözlükler hakkında bilgi vermektedir: *Ahterî-i Kebir*, *Kâmus Çevirisi*, *Burhân-ı Kâtı*, *Lehçetü'l-Lügât*, *Lehçe-i Osmânî*, *Kâmûs-ı Türkî*.

Sıklık sözlükleriyle ilgili olarak ülkemizde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en bilinenleri Ölker (2011), Aksu ve Adalı'ya ait (2018) olup bu konuda yayınlanmış en son eser Göz'e (2020) aittir.

Türkçenin tematik sözlüklerinden bahsetmek gerekirse bu sözlüklerin ilki olarak Eski Anadolu Türkçesinin erken dönemlerine ait *Bahşayış Lügati* kabul

edilmektedir. Türkçe ile ilgili tematik sözlüklerden biri de Hayriye Memova Süleymanova' ya ait *Bulgarca- Türkçe Tematik Sözlük* adlı çalışmadır (Mutlu, 2009: 818).

Türk sözlükçülük tarihi için şüphesiz en önemli adım TDK'nin kurulmasıdır. Atatürk'ün yüksek öngörüsüyle TDK ve TTK gibi kurumların kurulmuş olması dilbilim çalışmaları için büyük bir öneme sahiptir. Kuruma Atatürk'ün bizzat mirasının bir bölümünü bırakması da onun bu kuruma ne kadar önem verdiğini göstermektedir. TDK sözlükçülük vb. konularda pek çok önemli çalışmaya imza atmaktadır. Çeşitli çalışma kolları oluşturarak dilbilim çalışmalarının öncüsü olmuştur.

TDK'nin bilimsel çalışmalar için oluşturduğu çalışma kolları şunlardır:

- a. Derleme ve Tarama Kolu
- b. Dilbilgisi ve Dilbilim Kolu
- c. Sözlük Kolu
- ç. Terim kolu
- d. Yayın ve Tanıtma Kolu (Turan, Özel, 2016: 195- 220).

1.3. Sözlüklerle İlgili Yapılan Söz Varlığı Çalışmaları

Dilbilim alanında sözlüklerle ilgili çok fazla çalışma olmasına rağmen bir sözlüğün söz varlığını konu alan çalışma sayısı çok azdır. Ülkemizde söz varlığı çalışmaları daha çok yazar- eser ve ağızlara yönelik yapılmıştır. Türkiye'de bir sözlüğün söz varlığını konu edinen çalışmalar arasında şunları sıralamak mümkündür:

17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adlı çalışma Prof. Dr. Mertol Tulum tarafından hazırlanmış, 2011 yılında TDK Yayınları tarafından basılmıştır. Sözlüğün malzemesinin kaynağını 17. yüzyılın büyük dil bilimcisi Meninski'nin, Türkçenin o yüzyılda sahip olduğu söz varlığını topluca sunan *Thesaurus* adlı eseri oluşturmaktadır. Dört ciltlik bu eser sonraki iki yüzyıl içinde yayımlanmış sözlüklere kaynaklık etmiş olmasına karşın bu çapta bir malzemeyi değerlendirmeye bugüne kadar kimse cesaret edememiştir. Bu hazineyi okuyucularına sunan Tulum (2011: 5) çalışmayla ilgili şunları söylemektedir: "Meninski'nin *Thesaurus (Hazine)*'si benim için gerçek bir hazinenin keşfi oldu. Yaptığım ön çalışmalar sırasında, eski metinlerde karşılaşılan, ancak bilinen

kaynaklarda bulunmayan nice kelimenin, nice anlamın bu sözlükte yer aldığını gördüm. Bir yandan XV-XVIII. yüzyılları içine alan bir dönemin metinleri üzerinde yapılacak anlama çalışmaları açısından güvenilir bir yol gösterici olma değeri taşıyan, öte yandan da yayımlanmış metinlerin anlamca yeniden değerlendirilmesi için güvenilir bir kaynak olan bu hazineyi ortaya çıkarmak amacıyla 1987 yılında çalışmaya başladım. Araya giren engellerle zaman zaman kesintiye uğramış olsa da bu çalışmam yaklaşık yirmi yıl sürdü.”

Eserin 238 sayfası gramer incelemesinden oluşmaktadır. 243- 1957 sayfalarını içeren bölüm ise bir sözlükten oluşmaktadır. Meninski eserine *Thesaurus Linguarum Orientalium* adını vermiştir, Doğu Dillerinin Hazinesi anlamına gelmektedir. Esere 1680 yılında *Doğu Dilleri Türkçe, Arapça ve Farsçanın Esasları ya da Türkçenin Grameri* olarak ifade edebileceğimiz bir bölüm de eklenmiştir.

Resuli Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı adlı eser Doç. Dr. Galip Güner tarafından hazırlanmış, Kesit Yayınları tarafından 2017 yılında basılmıştır. Resûlî hanedanlığının altıncı sultanı *El-Melikü'l-Efdal* tarafından yazılmış olan Arapça bir antolojide (*Fusûl Mecmû'a fi'l-envâ ve 'z-zurû ve 'l-hisâd*) astronomi, astroloji, takvim, tıp, coğrafya ve siyaset gibi birçok alanda bilgiler bulunmasının yanı sıra yirmi sayfalık Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca, Grekçe ve Ermenice kelime sütunlarından oluşan altı dilli (hexaglot) bir sözlük de bulunmaktadır. Bu sözlüğün, 1998 yılında Daniel Martin Varisco ve G. Rex Smith tarafından faksimilesi, 2000 yılında da Peter Golden editörlüğünde de metin yayımlanmıştır. *Resûlî Sözlüğü* sistemi yönüyle kelimelerin yer aldığı dil sütunlarının sıralanışı açısından değişkenlik göstermekte ve kavram alanları bakımından sınıflandırılan kelimelerde tam bir tutarlılık bulunmamaktadır (Güner 2017: 16-17). *Resûlî Sözlüğü*'nde Kıpçak-Oğuz (Türkmen) lehçelerinden oluşmuş bir söz varlığı söz konusudur.

Senglâh'ın Tematik Sözlüğü adlı çalışma Yılmaz Akdemir tarafından hazırlanmış, 2020 yılında Kriter Yayınları tarafından basılmıştır. Senglâh, Mirzâ Mehdî Hân Esterâbâdî tarafından 18.yüzyıla ait Çağatayca-Farsça bir sözlüktür. Sözlük Alî Ş'ir Nevâyî'nin eserlerinde bulunan sözcüklerin anlamlarını açıklamak için yazılmıştır. Çağatay Türkçesinin en önemli sözlüğü olarak kabul edilmektedir. Zengin bir içeriğe sahip olduğu için birçok sözlük çalışmasına kaynaklık etmiştir.

Çalışmada; Senglah'ın sözlük bölümünde yer alan isimlerin Farsça açıklamaları verilmiş, Farsça anlam açıklamaları Türkçeye aktarılmış ve tematik bir sözlük meydana getirilmiştir.

“Çalışma; giriş, tematik sözlük, motamot karşılığı verilen kelimeler dizini ve alfabetik sözlük bölümlerinden oluşmaktadır.” (Akdemir, 2020: V).

Bu sahada çeşitli üniversitelerde yapılmış doktora tezleri de bulunmaktadır. Bunları da şöyle incelemek mümkündür:

Calfa Fransızca Osmanlı Türkçesi Cep Sözlüğünde Türkçe Söz Varlığı adlı doktora tezinde Osmanlı vatandaşı A. Calfa'nın 1865 yılında yazmış olduğu *Fransızca-Osmanlı Türkçesi Cep Sözlüğü*'nde geçen Türkçe söz varlığı çeşitli yönlerden incelenmiştir. 24 farklı alanda tematik sınıflandırma yapılmış ve bu alanlardaki kelimeler yapı ve köken bakımından da incelenerek sözlükte yer alan Osmanlı Türkçesi söz varlığı tespit edilmiştir (Bayrak: 2019).

Divânü Lugâti't-Türk'te Tematik Söz Varlığı Ve Çok Anlamlılık adlı çalışmada *Divânü Lugati't-Türk'te* yer alan adlar tematik olarak incelenmiş, adların temel anlamları ve kazandığı yan anlamların oluşturduğu çok anlamlılık tespit edilmiştir. Eserden hareketle 11. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin söz varlığı ortaya konmuştur (Şenata, 2020: IV).

Orta Türkçe Sözlüklerindeki Söz Varlığının Eş Değerlikler Bakımından Art Süremlî Ve Eş Süremlî Karşılaştırması (İsimler) adlı doktora tezinde Orta Türkçenin kavram dünyasının ortaya konulması amaçlanmıştır. Orta Türkçe Döneminin sözlüklerinde yer alan isimlerin kavram alanları birbiriyle karşılaştırılmıştır. Temel sözcüklerin Orta Türkçe dönemindeki durumu Türkiye Türkçesi, Azerî Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki durumlarıyla incelenmiştir (Demirel: 2016: III).

Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı adlı doktora çalışmasında Kıpçak Türklerine ait Latince-Farsça-Türkçe sözlük olan Codex Cumanicus'un transkripsiyonu yapılmıştır. Transkripsiyonu yapılan kelimelerden dizin oluşturularak Eski Türkçeden tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerine karşılaştırmalı olarak incelenmesi yapılmıştır. Kelimelerin dil tarihi içindeki gelişim istatistiği çıkarılmış ve imla tahlili yapılmıştır (Erk, 2015).

Bu alanda yapılmış yüksek lisans tezleri arasında en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı adlı çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda yazılmış olan *Kamus-ı Türkî, Lügat-ı Nâcî, Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye ve Lehçe-i Osmânî*'de bulunan kadınla ilgili söz varlığı kadın unvanları, olumsuz kadın adlandırmaları, yaşlı kadın anlamına gelen sözcükler, evlenmemiş ya da boşanmış kadın anlamına gelenler, kadın akrabalık söz varlığı, kadın anlamına gelen diğer sözcükler, kadın aksesuarları, kadın ayakkabıları, kadın dış giyimi, kadın eldivenleri, gebelikle ilgili sözcükler, iç giyim, kadın hastalıkları, makyaj malzemeleri, kadın organları, kadını ilgilendiren kültüre ait söz varlığı, kadın örtüleri, kadın meslekleri başlıkları altında (18 başlık) sınıflandırılmıştır (Çolak, 2019: II).

Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme adlı çalışmada 11. Yüzyıla ait olan Türk dilinin bilenen ilk sözlüğü olan *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı sözlükte yer alan giyim kuşam kültürüyle ilgili sözvarlığı incelenmiş ve bu sözvarlığının Kazak Türkçesindeki durumu incelenmiştir (Tokat, 2020).

Codex Cumanicus'un Türkçe Söz Varlığının Günümüz Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Durumu adlı yüksek lisans çalışmasında, *Codex Cumanicus*'taki sözcüklerin günümüz Kıpçak şivelerinden Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Tatar Türkçesindeki durumu incelenmiştir. Çalışma, söz varlığı olarak sınırlandırılmış ve art zamanlı olarak incelenmiştir (Kılınç, 2019: IV).

Dîvânü Lugâti't-Türk ile Hakas Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı adlı çalışmada *Dîvânü Lugâti't-Türk* ve Hakas Türkçesinin söz varlığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Malkoç, 2018).

Divânü Lügâti't-Türk İle Tatar Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma adlı yüksek lisans tezinde 11 ve 13. yüzyıllar arasında gelişen Karahanlı Türkçesinin önemli eserlerinden *Divân u Lügâti't-Türk'te* geçen kelimeler incelenmiş ve bu kelimelerden günümüz Tatar Türkçesinde kullanılmaya devam eden kelimeler tespit edilmiştir (Göktaş, 2018). Çalışmada Besim Atalay'ın *Dîvânü Lügâti't-Türk Dizini*'nden ve Tatarca Sözlüklerden yararlanılmıştır.

Türkmen Türkçesi ile Dîvânü Lûgat-it Türk'ün Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması adlı çalışmada Türkmen Türkçesinin söz varlığında meydana gelen ses ve anlam değişmelerini, Karahanlı döneminden hareketle belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, Türkmen Türkçesinin günümüzdeki söz varlığıyla *Divanü Lûgat-it Türk'ün* söz varlığının ses ve anlam yönünden karşılaştırmasını konu edinmiştir. Çalışma altı bölümden meydana gelmektedir. Üçüncü bölümde söz varlığı, Dîvânü Lûgat-it Türk ve Türkmen Türkçesi hakkında kuramsal, açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Sonraki üç bölümde ise söz varlığı karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan ses ve anlam olayları üzerinde incelemeler yapılmış, takip edilebilen ortak sözcüklerin listesi başlıklar altında verilmiştir (Tanyeri, 2012: III).

Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması adlı yüksek lisans çalışmasında *Codex Cumanicus* ile Kırgız Türkçesi söz varlığı açısından karşılaştırılmıştır (Subaşı, 2012). Kuzey-Batı Türk lehçelerinden biri olan Kırgız Türkçesiyle Tarihi Kıpçak Türkçesi eseri *Codex Cumanicus* arasındaki ortak söz varlığı tespit edilmiş ve kelimeler anlam değişimleri yönünden incelenmiştir.

Bu sahada doktora ve yüksek lisans tezlerinin yanı sıra bir çok makale çalışması da yapılmıştır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

Akar, A. & Günay, A. (2015). “Derleme Sözlüğünde Karaçay- Balkar Türkçesi Söz Varlığı” *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 3/6, s. 1-48.

Akbulak, Ö. (2014). “Dîvânü Lügâti't-Türk'te Yer Şekillerine İlişkin Terimler” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9/6, s. 17-38.

Akbulak, Ö. (2015). “Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Su ile İlgili Terimler Üzerine Bir İnceleme” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/9, s. 385-410.

Aktan, B. (2010). “Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, s. 1-12.

Akyıldız Ay, D. (2017). “Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: LVI

- Altıntaş, A. (1988). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Tıp Terimleri” Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, 65-73.
- Aydemir, A. (2014). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler” International Journal of Language Academy, Volume 2/4, s. 412-444.
- Aydemir, A. (2017). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Kesici Araçlarla İlgili Söz Varlığı Üzerine” Route Education and Social Science, Volume 4/8, s. 342-355.
- Bayrak, A. (2018). “Calfa Fransızca-Osmanlı Türkçesi Sözlüğünde Bitki Adları ve Kuruluş Biçimleri” Route Educational and Social Science Journal, Volume5/5, s. 61-81.
- Coşar, M. (2011). “Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü Bağlamında Osmanlı Türkçesi Söz Varlığına Dair Bir Değerlendirme” Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı: 12, s. 51-62.
- Coşar, M. (2011). “Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü Bağlamında Osmanlı Türkçesi Söz Varlığına Dair Bir Değerlendirme” Karadeniz, 3/12, s. 51-62.
- Çakmak, C. (2015). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı” Turkish Studies (Elektronik), Sayı: 16, C.10, s. 427-460.
- Çakmak, S. (2019). “Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğünün Keşfedilmemiş Bir Örneği: Osmanzâde Tâib’in Mir’atü’l Müşkil Adlı Bilinmeyen Eseri” Uluslararası Türkçe Edebîyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 8/3, s. 1337-1354.
- Çetinkaya, B. (2014). “Sözlüklerde Tanımlama ve Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 9/9.
- Çiçek, A. (2004). “Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-ı Fransevî’nin İncelenmesi” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü , vol.11, 25-33.
- Çolak, K. (2009). “Clason’un Temel Söz Varlığının Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi Açısından Leksikoistatistiksel İncelenmesi” Korkut Ata Türkiyat Uluslararası Türk Dili ve Edebîyatı Araştırmaları Dergisi, 1/1, s. 26-45.
- Dilçin, C. (1983). “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü” TDAY Belleten, s. 23-38.

- Doğan, L. (2005). “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme- Ana ve Ara Temel Kelimeler” Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, C. 6.
- Doğan, R. (2019). “Son Dönem Osmanlı Sözlüklerinde İnsan Niteleyicileri” Uluslararası Beşeri İlimler ve Eğitim Dergisi, Sayı: 11, C.5, s. 668-716.
- Emiroğlu, S. (2012). “Türkçe Sözlükteki Akralalık Adlarının Tasnifi” Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 7/4, s.1691-1710.
- Eraslan, E. (2020). “İki Dilli Küçük Kamus-ı Fransevî'nin Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi” Akademik Sosyal Araştırmalar, Sayı: 4/12, s.32-45.
- Erbay, F. (2002). “Türkçe Sözlüğün İlk ve Son Baskısındaki Batı Kökenli Kelimelere Dair” Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:11, s. 129-135.
- Güngör, O. C. (2020). “Derleme Sözlüğüne Göre Türkçede Rüzgar Adları” Sayı: 1, C. 60, s.289-329.
- Kamacı Gencer, D. (2018). “TDK Türkçe Sözlük'te Eskimiş Kullanım Etiketleri Üzerine” Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Sayı: 15, C.6, s. 232-240.
- Kara Kütükçü, N. (2018). “Satırlı Bir Sözlük Olan Osman'ın Lügâtinde Söz Varlığı Çalışması” Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Volume: 9/23, s.227-250.
- Kara Kütükçü, N. (2017). “Geleneksel Bir Manzum Sözlük: Tûhfe-i Şâdi” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı: 7, C.6, s. 114-151.
- Kara, S. (2019). “Türkçe Sözlük ile Misalli Büyük Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirmesi” e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 2/24, C. 11.
- Karadağ Toprak, F. (2020). “Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Renk Adlarının Güney Sibiryâ (Altay – Tuva – Hakas) Türk Dillerindeki Görünümleri” Uluslararası Türkçe Edebîyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 2 C. 9.
- Karadağ, F. (2018). “Dîvânu Lügâti't-Türk'ten Güney Sibiryâ Türk Dillerine Zaman Kavramı ile İlgili Söz Varlığı” II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, Adana- Turkey.

- Karahan, A. (2009). “İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, Volume: 4/4, s.650-691.
- Kırkkılıç, A. (2019). “Lehçetü’l-Lügat’te Tıbbî İsimler I (A-D)” *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 79, s. 157-194.
- Kırkkılıç, A. (2019). “Lehçetü’l-Lügat’te Tıbbî İsimler II (E-Ö)” *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 80, s. 209-246.
- Kırkkılıç, A. (2020). “Lehçetü’l-Lügat’te Tıbbî İsimler III (P-Z)” *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 24, Sayı: 81, s. 101-136.
- Koç, T. A. (2020) “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Araç- Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki Görünümleri” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 47, s. 59-72.
- Kumanlı, M. S. (2019). “Türkçe Sözlük’te “hık.” Etiketli Sözlük Birimlerinin Tanımlanması: C ve Ç Madde Başları Örneği” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, Volume: 14/4, s. 1989- 2002.
- Kuybu Durmaz, E. (2019). “Bir Dizin Denemesi: Lehçetü’l-Lügat’te Geçen Organ ve Hastalık Adları” *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, C. 2.
- Kuyma, E. (2018). “Senglâh’taki Renk Adları ile Kurulan Hayvan Adları” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, Volume: 13/15, s. 305-321.
- Küçük, S. (2013). “Türkçenin Renklere Dayalı Söz Varlığı” *Yeni Türkiye*, Kasım-Aralık, 9/55,s. 791-803.
- Küçük, S. (2016). “Derleme Sözlüğü’nde Çocuk Diline Ait Adlandırmalar” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, Volume: 11/10, s.423-442.
- Küçük, S. (2019). “Sözlük Birim Bir Unsur Olarak Türkçede Organ Adlarına Dayalı Ölçü Adları” *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/64, s. 647-669.

Kültürel, Z. (2009). “Sözlük Bilimi Açısından Dîvânu Lügâti’t-Türk” Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Türkish or Türkic, Volume: 4/4, s. 805-813.

Öner, M., Kaya, M. Y. & Özşahin, M. (2010). “Lehçe i Tatarî nin Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme” *Uçeniye Zapiski, Tavriçeskogo Natsionalnogo Universiteta im.V. İ. Verdadskogo* , 9-19.

Öner, M. (2008). “K.K. Yudahin Sözlüğüne Göre Kırgızca Söz Varlığı” TDAY Belleten, s. 101-112.

Öner, M. (2019). “Tatar Sözlük Yazarlığı ve Tatarca Söz Varlığı” Türk Dünyası Dil ve Edebîyat Dergisi, Sayı: 48

Özgür, C. (2009). “Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılık ile İlgili Terminoloji” Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Türkish or Türkic, Volume: 4/4, s. 891-905.

Özkan, B. (2013). “Yöntem ve Uygulama Açısından “Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü” bilig, Sayı: 66, s. 149-178.

Parlakpınar, M. (2013). “Derleme Sözlüğü’nde Ayakkabı ve Ayakkabıcılıkla İlgili Söz Varlığı” Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, C. 1, s. 139-154.

Soydan, S. & Battal, İ. (2019). “Türkçe Verintiler Sözlüğü’nde Baklagiller, Kuru Yemişler, Baharatlar ve Diğer Bitki Adları” Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, C. 9, s. 321-340.

Soydan, S. & Battal, İ. (2019). “Türkçe Verintiler Sözlüğü’nde Sebze Meyve Adları” İnternational Journal of Social Science, s. 165- 85.

Soydan, S. (2018) “Memlük- Kıpçak Türkçesine Ait Dört Sözlük ve Gramer Eserlerinde Hayvan Adları Üzerine Değerlendirme” Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Türkish or Türkic, Volume: 13/12, s. 377-397.

Soydan, S. (2018). “Tarama Sözlüğünün İlk Üç Cildinde Kadın ve Mutfak Eşyaları Hakkında Kısmî Bir Söz Varlığı Çalışması” Uluslararası Türkçe Edebîyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 7/2, s. 705-733.

Şahin, H. (2007). “Câmi‘ü’l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri ”
Electronic Turkish Studies, Volume: 2/2, s. 570-602.

Şahin, H. (2018). “Türk Dili Sözlüklerinde madde başı olarak Bol- /Ol- ve Er- /İ-
Fiilleri” Sayı: 1, C. 2, s. 156-162.

Torun, Y. (2012). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ten Türkiye Türkçesi Ağzlarına Deve ile
İlgili Söz Varlığı Üzerine” Turkish Studies, International Periodical For the
Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 7/1, s. 1995-2002.

Uluocak, M. & Baştürk, Ş. (2009). “Lügat-i Fârisî ve Arabî’de XVIII. Yüzyıl
Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine” Turkish Studies, International Periodical For the
Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 4/4, s. 119-134.

Uzunkaya, U. (2019). “Halaçça Sözcükler ve Halaççanın Söz Varlığı Üzerine”
Atatürk Üniversitesi Edebîyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 63, s.1-19.

Vural, H. & Böler, T. (2008). “Türkçe Sözlük (TDK)’ ten Hareketle 1944’ten
2005’e Dilimizdeki Batı Kökenli Sözcükler” Atatürk Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Dergisi, Sayı: 36.

Yakupoğlu, C. (2020). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Anadolu Türk Dil Varlığı
Açısından Önemi: Kastamonu Örneği: II” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, Sayı: 24/2.

Yastı, M. (2019). “Derleme Sözlüğü’nde Geçen “saban” ile İlgili Kelimeler”
Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 47, s. 23-40.

Yıldırım, T. & Çiftçi, M. (2012). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Yer Alan Alet Eşya
Adları” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and
History of Turkish or Türkic, Volume: 7/2, s. 1229, 1249.

1.4. Söz Varlığının İçerdiği Öğeler

1.4.1. Temel Söz Varlığı

Bir dildeki yerli kelimelerin bir bölümü *temel söz varlığı* ya da *çekirdek kelimeler* olarak ifade edilmektedir. Temel söz varlığı insan yaşamı için birinci derecede önemli olan, insan ve çevre uyumunu yansıtan kelimelerdir.

Temel söz varlığının içinde insan organları, insanın gereksinimlerini karşılayan yemek, içmek, uyumak, gitmek, gelmek, almak, vermek gibi kavramlar,

akrabalık adları, sayılar ve insanın maddi ve manevi kültürünü içeren kavramlar yer almaktadır.

Maddi kültür kavramı bilim dilinde *flora* ve *fauna* adı altında toplanan kavramları ifade etmektedir. Flora, insanın yakınında bulunup onun yaşamıyla ilgili doğrudan ilgili olan bitkileri, fauna ise aynı çevrede bulunan ve insanların yararlandıkları, tarım ve hayvancılıkta insanlara faydalı olan hayvanları ifade etmektedir. Bu kavramlar toplumdan topluma farklılık gösterir. Manevi kültürün içinde dinle ilgili kutsallar, gelenek ve göreneklerle ilgili ifadeler de temel söz varlığının içinde düşünülmelidir (Aksan, 2015:34-35).

Bir dilin temel söz varlığı tarihî süreç içinde çok fazla değişmez ancak Türkçe gibi sondan eklemeli dillerde sözcüklere yapım ekleri getirilerek yeni anlamlı kelimeler oluşturulabilir.

Söz varlığını yerli ve yabancı sözcükler olarak ifade edersek yerli sözcüklerin bir kısmı da çekirdek sözcük ya da temel söz varlığı olarak adlandırılır. Aksan (2003: 17, C.3), Türkçenin 1000 yıllık tarihî süreci içinde temel söz varlığının %19'unun değiştiğini, %81'inin de yaşamaya devam ettiğini belirtmektedir.

Çekirdek sözcükler bir dili konuşan insanların tamamı tarafından kullanılır. Bu sözler kişilerin eğitim- öğretim durumlarıyla ilgili olmaksızın dili kullanan her birey için aynı derecede ihtiyaç duyulan sözcüklerdir. Aynı zamanda bu sözcükler toplu ve sık kullanılma özelliğine de sahiptir (Ahanov, 2013:148).

Temel sözcükler üzerine ilk detaylı çalışma da M. Swadesh tarafından 1955 yılında *International Journals of American Linguistic* adlı dergide *Towards Greater Accuracy in Lexicostatistic Dating* adıyla yayınlanmıştır (Gökdağ, Şimşek, 2014: 183-221)

Swadesh' in temel sözcük olarak kabul ettiği yüz sözcükten 64'ü Köktürk anıtlarında geçmektedir (Ercilasun, 2007: 187). Eski Uygurcanın temel söz varlığının da neredeyse bugünkü Türkçe ile aynı olduğu görülmektedir. Ayrıca Köktürk yazıtlarında geçen 64 sözcük de Uygurca kelimelerle aynıdır (Ercilasun, 2007: 281).

Bir sözcüğün temel söz varlığı içinde kabul edilmesi için de bazı ölçütler bulunmaktadır. Bu ölçütlerin en önemlisi, insan yaşamında birinci derecede öneme

sahip kavramları karşılmasıdır. İkinci önemli ölçüt ise sözcüğün yeni sözcükler türetme gücüdür. Bir diğer ölçüt de sözcüğün anlaşılabilirliği ve kullanımdaki genelliğidir. Sözcüğün kullanım alanını genişletme gücü de temel söz varlığı sayılma ölçütlerindedir (Aksan, 2003: 18-19, C.3).

1.4.2. Alıntı Kelimeler

Alıntı kelimeleri Aksan (2015: 37) yerleşmiş yabancı sözcükler ve yerleşmemiş yabancı sözcükler şeklinde iki bölümde incelemiştir. Yerleşmiş yabancı sözcükler bir dilin ses şekillerine ve kurallarına uyumuş, yabancı olduğu belli olmayan öğelerdir. Arapça ve Farsçadan geçen pek çok sözcük bu grupta yer alır. Yerleşmemiş yabancı sözcükler ise dilin kurallarına uyum sağlayamayan, yabancı olduğu belli olan öğelerdir.

İnsanın doğası gereği toplumsal bir varlık olması onu çeşitli vesilelerle iletişim kurmaya zorlamaktadır. Bu iletişimin sonunda uluslar arasında ticaret, siyaset, kültür ve sanat ilişkileri, geçmiş dönemlerde ise savaşlar vb. yollarla dilde alıntı kelimeler yer almaktadır ve bunun olması da doğaldır. Aynı zamanda Türkler çok geniş coğrafyalarda hâkimiyet sürdürdükleri için çeşitli uluslarla karşılaşmışlar, bazı toplumların üzerinde egemen devlet olmuşlar, bazı devletlerin de yönetiminde vb. görev almışlardır. Bahsi geçen sebeplere ek olarak göç ve din değişikliği gibi kitleleri etkileyen olaylar da Türkçeye önemli ölçüde yabancı sözcük girmesine yol açmıştır. Alıntı sözcüklerin dilimize yoğun bir şekilde girmesine yol açan en önemli sebep din ve medeniyet değişikliğidir. Türklerin kitleler halinde İslamiyet'i kabulü ile Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerinden yabancı sözcükler dilimize girmiş, Tanzimat'la birlikte medeniyet ve düşünce tarzında yenilik yaşadığımız için de Tanzimat Fermanı'nın getirdiği önemli kavramların ortaya çıkış dili olan Fransızcadan önemli ölçüde yabancı sözcük aldığımız görülmektedir.

Batı dillerinden alınan sözcükleri incelediğimizde İngilizce kelime sayısının zannedildiği kadar fazla olmaması dikkat çekmektedir. Bu sözcüklerle ilgili sıralama yapılacak olursa Fransızcanın başı çektiği görülmektedir. Fransızcadan sonra İtalyanca, İngilizce ve Yunanca şeklinde bir sıralama görülmektedir. İtalyanca sözcüklerin sayısının çok olmasında ise daha çok Osmanlı- Venedik, Osmanlı-Ceneviz ilişkileri etkilidir. Denizcilik alanında ilerleme kaydetmiş olan bu

devletlerle ilişkilerden kaynaklı İtalyanca sözcüklerin çoğunun denizcilikle ilgili olduğu görülmektedir.

Sosyal varlık olan insanın çeşitli etkileşimlerden kaynaklı ilişkide bulunduğu dillerden sözcük alması kaçınılmazdır. Yeryüzündeki bütün diller gereksinim duymaları halinde, dillerinde bulunmayan bazı kavramları diğer dillerden almışlardır.

Dillerin söz varlıklarında yer alan alıntı sözcüklerin bir kısmı konuşma dili bir kısmı da yazı dili aracılığıyla girmiştir. Konuşma diliyle giren alıntı sözlerin çoğu gündelik ihtiyaçlarla ilgili nesne adlarıdır. Medeniyetle ilgili kavramlar da konuşma diliyle girebilir. Yazı dili aracılığıyla giren alıntı sözlerin çoğu bilim-teknik, edebîyat, sanat gibi özel alanlarla ilgilidir. Bu tür sözcükler aynı zamanda uygarlıkla ilgili sözcüklerdir. Yazı diliyle giren sözcüklerin önemli bir özelliği de bu sözlerin çoğu zaman asıl söyleyiş biçimini korumasıdır. Konuşma dili vasıtası ile giren sözcükler alıcı dilin özelliklerine uyum sağlarken yazı dili kanalıyla geçenlerde tersi bir durum söz konusudur (Ahanov, 2013: 152-157).

Yabancı dillerden sözcüklerin, sözcük çevrilerinin, deyim ve terimlerin alınmasına *ödüncleme*; alınan sözcüklere de *ödünc sözcük*, *alıntı sözcük*, *misafir sözcük*, *yabancı kökenli sözcük* gibi adlar verilmektedir (Eker, 2017).

Üçok (2004: 181) ise yabancı kelimeyi şöyle tanımlamaktadır: “Başka dillerden muayyen bir dil birliğinin diline girmiş kelimelerdir. Yabancı kelimeler de içine girmiş oldukları dilde yabancılıklarını belli ediyorlarsa, sadece *yabancı kelime* o dilin yapısına uymuşlarsa *ödünc* veya *iğreti* kelime (Lehnwort) adını alır.” Üçok aynı zamanda dolaşıcı kelime kavramından da bahsederek onların da bir çeşit yabancı kelime sayılabileceğini söyler. Dolaşıcı kelimeyi de şu şekilde tanımlar: “Dolaşıcı kelimeler aslında yine bir tek dilden çıkmış oldukları halde dünya yüzünde birçok dilde görünürler.”

Korkmaz (2017: 247) yabancı sözcüğü “Bir dile yabancı bir dilden girmiş, o dilde benimsenmemiş olan kelime şeklinde tanımlamıştır.

Karaağaç (2015: 24- 25) alıntıları niteliklerine göre şu şekilde sınıflandırmıştır.

1. “Ödünc söz: Bölgesel veya lehçesel, eski komşuluk veya akrabalık ilişkileri içindeki diller arasında görülen alıntı türüdür. Bunlar iç alıntılardır. Bir dilin

sözünün, ses ve anlamca hiç değiştirilmeden başka bir dile aktarılması şeklinde yapılan alıntıdır; bunun yapılabilmesi için de bu diller arasında ses yapısı ve anlam örgüsü açısından bir yakınlığın bulunması gerekir. İç alıntılar bir dilin beslenme kaynaklarıdır.”

2. “Melez söz: En yaygın alıntı biçimidir ve daha çok ses yapısı ve anlam örgüsü farklı olan diller arasında görülür. Bunlar dış alıntılardır. Alınan söz, alındığı dilin ses yapısına ve anlam örgüsüne uydurulur. “

3. “Anlam aktarması: Bir sözün anlamının birim birim alıcı dile aktarılarak, verici dilin anlam özelliğini taşıyan; fakat alıcı dilin ses ve biçimleriyle karşılanan alıntılardır. Bu tür alıntılarda, sözün ses ve kuruluş yapısı, alıcı dilden; anlamı ise, verici dilin anlam örgüsünden kopyalanır. ”

Sonuç olarak Türkçe, yaşayan dillerin en eskilerinden biridir ve çok geniş bir coğrafyada hâkimiyet alanı bulmuştur. Komşuluk ilişkilerine bağlı olarak Çince, Arapça, Farsça, Rusça, Urduca, Ermenice, Macarca, Fince, Romence, Bulgarca, Hırvatça, İtalyanca, Arnavutça, Yunanca, Lehçe, İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Almanca, İngilizce gibi dillerle çeşitli vesilelerle ilişki içine girmiştir. Bu kadar uzun bir sürede ve geniş bir coğrafyada diğer dilleri etkilemesi ve diğer dillerden etkilenmesi kaçınılmazdır. Özellikle Balkan coğrafyasında yaşayan dillerden pek çok Türkçe kelime yer almaktadır. Alıntı ve verinti kelimelerin çok olması konuyla ilgili olarak TDK tarafından *Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi (2018)*, *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü (2015)* gibi sözlük çalışmalarının yapılmasına yol açmıştır. Günay Karaağaç’ın *Türkçe Alıntılar Sözlüğü (2015)* ve *Türkçe Verintiler Sözlüğü (2008)* konuyla ilgili önemli sözlük çalışmalarıdır.

1.4.3. Deyimler

Deyimler, ulusların kelime hazinesinin içinde önemli yer tutan ve nesilden nesile aktararak günümüze ulaşan kelime gruplarıdır. Türkçede deyimler için geçmişte darb-ı mesel kavramı kullanılsa da bu isimle daha çok atasözleri kastedilmiştir. Deyim kavramı için ta’bir ve ıstılah gibi kavramlar da kullanılmıştır. Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935’te basılan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*’nda ta’bir kelimesine karşılık “deyim” kelimesi tavsiye edilmiş ve bu kelime zamanla dilimize yerleşmiştir.

Korkmaz (2017: 111) deyim kavramını “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu” şeklinde tanımlamaktadır.

Aksoy (2017: 52) ise deyim şü şekilde tanımlamaktadır: “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.”

Şen (2017: 11) de deyim şü şekilde tanımlamaktadır: “Anlatımı özlü ve etkin kılmak için kenetlenmiş iki ya da daha çok sözcükten oluşan, bünyesindeki sözcüklerden bir kısmı ya da tamamı gerçek anlamı dışında kullanılan, anlatımın akışı içinde çekime girebilen kalıplaşmış söz öbeği.”

Deyimlerle ilgili tanımlar incelendiğinde üzerinde durulan noktanın ‘çekici bir anlatım özelliğine sahip olma ve mecazlaşarak yeni kavramları ifade etme’ olduğu görölmektedir.

Deyimlerle ilgili yaklaşımlarda deyim oluşturana kelimelerin gerçek anlamından uzaklaşıp anlamlarını yitirdikleri, deyimlerin anlatımı güçlendirme özelliği olduğu ve çekici bir anlatıma sahip olduğu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca deyimler kalıplaşmış ifadeler oldukları için deyim oluşturana kelimelerin yakın anlamlı ya da eş anlamlılarıyla değiştirilemesi mümkün değildir.

Deyimlerin geneli temel (gerçek) anlamından uzaklaşırlar ancak temel anlam ile bağlarını koparmazlar. Temel anlamlarından tamamen uzaklaştıklarında soyut bir durumu, kavramı veya duyguyu anlatırlar.

Deyimler anonim ifadelerdir, ilk olarak kim tarafından söylendikleri belli değildir.

Deyimler kısa ve özlü sözlerdir. En önemli özelliği olan anlatımı güçlendirme ve çekici bir anlatım özelliği oluşturma da bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Deyimler birden fazla sözcükten oluşurlar. Korkmaz’ın (2017: 111) tanımında ise ‘kelime veya kelime grubu’ ifadesi yer almaktadır. Bu konuda dil bilimcilerin farklı görüşlerde oldukları söylenebilir.

Aksoy (2017) ise Őu Őekilde dűŐünmektedir: Deyimler en az iki sűzcűkle kurulurlar ve biŐim bakımından iki bűlűge ayrılabilirler.

a. Sűzcűk űbeĐi durumundaki deyimler: *AĐır baŐlı, İŐli dıŐlı, KaŐla gűz arasında...*

b. Tűmce durumundaki deyimler: *Dostlar alıŐveriŐte gűrsűn, İncir őkirdeĐini doldurmaz...*

Ayrıca Aksoy (2017: 40), mastar ekiyle sona eren deyimleri de fiil őkimine girebildikleri iŐin ‘tűmce durumundaki deyimler’ iŐinde ele alır. Ȗrnek olarak: *Baltayı taŐa vurmak, Boyunun ۆlűsűnű almak vb.*

Bazı benzetmeler deyim olarak kullanılabilir ancak her benzetme deyim deĐildir. *TereyaĐından kıl őkeker gibi, sűt dűkműŐ kedi gibi, temcit pilavı gibi* ifadeler deyimken *kar gibi, pamuk gibi* ifadeler deyim deĐildir.

Deyimler; gerŐek anlamlı veya mecaz anlamlı olabilirler. Deyimlerin sűyleniŐlerinde bűlgeler arası farklar oluŐabilmekte, bazıları ۆlűcűlű ve kafiyeli sűylenilebilmekte ve sűz sanatlarını da iŐerebilmektedirler. *KulaĐı delik, aslan payı, borusu ۆtmek, ateŐ bacayı sarmak vb.* (Aksoy, 2017: 47).

Deyimler, ulusların hafızalarını gűnűműze taŐıyan ۆnemli ifadelerdir. Her deyim ince bir zevkin, anlatımı etkili hale getirmenin ۆnemli bir Őeklidir. Bir iki kelimeye onlarca kelimeyi sıĐdırmamanın, ۆzlűlűĐűn ifadesidir.

Deyimlerin ۆnemli ۆzelliklerinden biri de dile yerleŐme sűreleridir. Deyimlerin dile yerleŐmeleri iŐin atasűzleri kadar beklemelerine gerek yoktur. *YeŐil ıŐık yakmak* deyimini bu durumu aŐıklayan gűzel bir ۆrnektir.

Bazı deyimler belirli dil bilgisi kurallarına aykırı Őekilde oluŐmuŐtur. *AŐ aŐına, bilmezlikten gelmek, oldum bittim, tepesi ۆstű vb.* (Aksoy, 2017: 506)

Bazı deyimler eksiltili cűmle Őeklinde oluŐturulmuŐtur. *BűyűműŐ de kűűlűműŐ, őkati kapı, gűze gűz diŐe diŐ vb.*

Bazı ikilemeler de deyim olarak kabul edilmektedir. *Karman őkorman, deĐiŐ tokuŐ, ahım Őahım, borŐ harŐ* gibi ifadeler deyim kabul edilirken aynı sűzcűĐűn tekrarı ile oluŐturulan ikilemeler deyim kabul edilmemektedir.

Deyimler, TűrkŐenin geŐmiŐinden gűnűműze yaygın bir Őekilde kullanılmaktadır. İlk yazılı dil hazinelerimiz olan Orhun Kitabelerinde *kergek bolmak, ot sub kılmak, adak kamŐatmak, atı kűsi yok bolmak* gibi deyimlerin varlıĐı

bilinmektedir. Türkçenin tarihî seyri içinde de deyim kullanımını yazılı eserlerden takip edebiliyoruz. Uygur dönemi eserlerinde *köz körügleti, tapıg udug kılmak, ot em kılmak, süzüg köñül* gibi deyimler kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, Divan'da atasözlerine geniş yer ayırırken deyimlerin çok az bir bölümüne yer vermiştir. *Boyun su-* bu deyimler arasındadır. (Aksan, 2014b: 114-116).

1.4.4. Atasözleri

İnsan sosyal bir varlıktır. Sosyal bir varlık olduğu için de insanın iletişim kurma zorunluluğu vardır. İletişim kurma çabalarının sonucu olarak da dil kavramı ortaya çıkmıştır ve bu kavramın geçmişi yazıdan çok daha eskiye dayanır. Türkçeye yazılı kültür öncesinde de önemli bir edebiyat dili özelliği kazandıran önemli öğelerden biri atasözleridir. Sözlü kültürün az sözle çok şey anlatma ilkesi önem arz etmektedir. Kitabelerdeki işlenmiş dilden dolayı Türk dilinin ilk yazılı ürünlerden çok daha eski olduğu tezi dil bilimcilerin üzerinde durduğu konular arasında yer almaktadır. Dil bilimcileri bu şekilde düşündüren bu metinlerde soyut kelimeler, atasözü ve deyim gibi ileri öğelerdir.

Her ulusun kendi yaratılışına ve toplumsal bünyesine uygun kanunları olduğu gibi onların zevklerini, duygularını, edebiyatlarını yansıtan atasözleri gibi dil öğeleri vardır. Bir ulusun yükselişini, eskiliğini, ilk çağlardaki kültür ve medeniyet seviyesini, çeşitli açılardan benliğini yansıtan öğelerin başında atasözleri yer almaktadır. (Dilçin, 2018: XV).

Türkçe Sözlük'te (2011: 180) atasözü, "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halklara mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel." şeklinde tanımlanmıştır.

Püsküllüoğlu (2002: 5) atasözlerini, "Bir ulusu oluşturan insanların, halkın ortak yaratımıdır, ortak ürünüdür. Onların ortak deneyimlerinden süzülüp ortaya konulmuş, her yönden onları yansıtan söz değerleridir. Atasözlerinde toplumsal ve doğal olaylar, kurallar, gerçekler, inanışlar dile getirilir. Toplumun töre ve geleneklerini, felsefesini onlarda buluruz." şeklinde ifade etmektedir.

Korkmaz (2017: 79) atasözünü, "Anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz." şeklinde ifade etmiştir.

Karaağaç (2013: 163) atasözlerinin iki bölümden oluştuğunu, ilk bölümde şart veya genel düşünce, ikinci bölümde ise ana fikrin belirtildiğini ifade etmiştir. Bazı atasözlerinde anlamın doğrudan değil de imgesel şekilde dolaylı ifade edildiğini belirterek atasözlerinde kalıplaşma ve alışılma özelliklerinin de olduğunu ifade etmiştir. Atasözlerinin kuruluş bakımından ölçülü olduğunu, anlamları bakımından da derin ve geniş bir içeriğe sahip olduklarını, atasözlerinde halkın kıvrak zekâsının görüldüğünü, sosyal hayattaki çeşitli olayların, doğal değişmelerin vb. anlatıldığını ifade etmektedir. Sonuç olarak da atasözlerini şu şekilde tanımlamaktadır. “Belirli bir konuda ulaşılan çarpıcı ve keskin sonuçların, derin düşünce ve geniş içerikle özetlenmesidir.”

Boratav’ın (1988: 118) görüşü ise şu şekildedir. “Düz konuşmadaki bazı söz kalıplarından farkları, onların birtakım ayırıcı nitelikte biçim ve içerik özelliklerindedir: kısalık, kesinlik, anlatımdaki aydınlık ve kuruluk gibi...” Oy (1991: 4) atasözünü “Zamanla çok defa gerçek anlamları yerine mecazlı bir mana kazanarak sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan ve halk hafızasında yaşayan, halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir.” şeklinde tanımlamıştır. Ek olarak Türkçenin çeşitli lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında atasözü kavramını karşılayan terimleri açıklamıştır. Bunlar: Çuvaşlarda *comak* ve *samah*, *oranlama*, bazı Altaylılarda *ülgercomak*, Kazan lehçesinde *eski söz*, Kırım lehçesinde *kartlar sözü*, *hikmet*, Doğu Türkistan’dan Kırım’a kadar uzanan sahada *makal*, Türkistan, İran ve Afganistan Türkmenlerinde bunun yanı sıra *nakıl*, Doğu Türkistan’da *tapma*, *ulular sözü*, Kerkük ağzında *darb-ı kelâm*, *emsal* ve *cümle-i hikemiyyeden* başka *deme*, *demece*, *deyişet*, *eskiler sözü*, bazı Anadolu yörelerinde ise *deyişleme* ve *ozanlama* şeklinde ifade edildiklerini belirtmiştir.

Her ulusun kendi özelliklerini yansıtan atasözleri vardır. Ancak bazı atasözleri ulusların dillerinde benzer şekilde bulunabilir. Bir ülkeden çıkıp diğer ülkeye yayılabilir. Komşuluk ilişkileri, savaşlar, ticaret vb. olgular ve bazı devletlerin farklı milletler üzerinde egemen unsur olması (imparatorluk vb.) etkenler atasözlerinin yayılmasında etkili olmuştur. Bu durumu Aksan (2003: 38-39) şu şekilde açıklamaktadır. “Deyimlerde olduğu gibi atasözlerinde de insanoğlunun belli yargılara varması, kimi gerçekleri belirleyerek bunları bir özdeyiş biçiminde kesinleştirmek istemesi ve birbirine yakın ya da eş benzetmelere gitmesi sonucunda dilden dile benzerlik ve eşlikler doğmuştur.”

Atasözleri ile ilgili ilk bulgular ilk yazılı dil bulgularımız olan *Orhun Kitabeleri*'ne kadar uzanmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere Türk dilinde atasözü varlığını daha da eskiye götürmek gerekmektedir. Yazıtlarda yer alabilmesi için sözlü kültürde olması gerekliliği su götürmez bir gerçektir. Doğası gereği atasözlerinin oluşması ve dilde tutunabilmesi için uzun bir zaman geçirmesi ve halk tarafından benimsenip kabul görmesi gereklidir. Atasözleri Göktürkler, Uyğurlar ve Karahanlılar Döneminde *sab* (sav) sözcüğüyle karşılanmıştır. Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacip, *sav* sözcüğüyle beraber *mesel* ifadesini de kullanmıştır. 15. yüzyıldan itibaren atalar sözü olarak ifade edilen kavram, çağdaş Türkiye Türkçesinde atasözü, atasözleri şeklinde ifade edilmektedir.

Bir toplumun hafızasını oluşturan, nükteli, zihinde uyarıcı etkisi olan, atasözlerinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Dolayısıyla bir atasözünü oluşturan kelimeler eş anlamlılarıyla veya yakın anlamlılarıyla değiştirilemez, söz dizimi bozulamaz; değiştirilse bile ortaya çıkan yeni ifade atasözü olarak kabul görmez: *Derdini saklayan derman bulamaz*, atasözünde *derman* sözcüğünün yerine *ilaç* sözcüğü getirilemez. *Çalma elin kapısını, çalarlar kapını*, atasözü: *Elin kapısını çalma, kapını çalarlar*, şekline getirilemez.
- Atasözleri kısa ve özündür. Bunun sonucu olarak az sözle çok şey anlatırlar: *Alet işler, el övünür*.
- Atasözlerinin çoğu bir iki cümledir. Daha uzun şekilde olanlar sayıca azdır.
- Bazı atasözleri sosyal olayların nasıl oluştuklarını uzun bir gözlem ve deneyimler sonucunda objektif bir şekilde anlatırlar: *Minareyi çalan kılıfını hazırlar*.
- Bazı atasözleri tecrübeler sonucunda doğa olaylarının nasıl gerçekleştiğini anlatır: *Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır*.
- Bazı atasözleri toplumsal olayları anlatırken aynı zamanda insanlara ders verir: *Öfke ile kalkan ziyan ile oturur*.
- Bazı atasözleri bilgece, felsefi düşünceler ve gerçekleri bildirerek yol gösterirler: *Korkunun ecele faydası yoktur*.
- Bazı atasözleri doğrudan insanlara ders verir: *Bugünkü işini yarına bırakma*.

- Bazı atasözleri gelenekleri ve töreleri bildirir: *Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var.*
- Bazı atasözleri inanışlarla ilgili bilgi verir: *Ananın bahtı kızına* (Aksoy, 2017: 15- 20).

Atasözlerini cümle yapıları yönünden inceleyen çeşitli tasnifler de vardır. Oy' un (1972: 91-96) tasnifi şu şekildedir.

- Ayrı ayrı basit cümleli iki atasözü arka arkaya sıralanmış, iki cümleli tek bir atasözü olmuştur: *Bekar gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma.*
- Tek bir fiille bittiği, bir basit cümle imiş gibi görüldüğü halde gizli sıra cümle diye adlandırabileceğimiz karakterde olan atasözlerimiz vardır: *Abdal tekkede, hacı Mekke'de bulunur.*
- Birinci cümlelerin fiilleri korunarak ikinci cümlelerin fiilleri atılmış, bir çeşit devrik sıra cümleler meydana gelmiştir: *Açın amanı olmaz, tokun imanı.*
- Bir yanı olumlu, bir yanı olumsuz iki yarı basit cümle, yan yana gelerek sıra cümleli bir atasözünü meydana getirmiştir: *Acıyan uyumuş, acıkan uyumamış.*
- Bir yanı asıl yargıyı yüklenen, diğer yanı onu pekiştiren veya açıklayan yahut birinin devamı olan cümlelerden oluşan sıralı cümleli atasözlerimiz vardır: *Aç ile arkadaş olma, yemem der de sömürür.*
- Tam bir sıralama yolu ile ayrı ayrı basit cümlelerden oluşan sıra cümleli atasözleri: *Aç koyma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin.*
- Sayıca az olmakla birlikte birtakım atasözlerimiz de soru cümleleriyle kurulmuştur: *Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?*

1.4.5. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)

Türkçenin söz varlığındaki önemli öğelerden biri de ilişki sözlerdir. Bu sözler, insan ilişkilerinin bir ürünü olarak günlük hayatta, geçmişten günümüze kullanılarak âdet haline gelmiş ifadelerdir. İlişki sözleri de deyimler ve atasözleri gibi bir ulusun kültürüne ışık tutmakta, onların inançlarını ve gelenek göreneklerini yansıtmaktadır.

Gökdayı (2008: 89-110) kalıp ifadeleri; önceden belli bir şekle girip o şekliyle hafızada saklanan, söylenme sırasında yeniden üretilmeyen, olduğu gibi

hatırlanan, gerekirse ekleme ve çıkartmalar yapılarak kullanılan, tek sözcükten oluşan veya ardışık sözcüklerden oluşan, belirli anlarda toplumun benimsediği sözleri söyleyerek iletişim kurulmasını ya da iletişimin devamını sağlayan kullanım yerleri sınırlı dil birimleri olarak ifade etmektedir.

Kalıp ifadeleri:

- Tek sözcükten oluşan kalıp ifadeler (*hazret, yıkıl, vesselam vb.*)
- Birleşik fiil yapısında kalıp ifadeler (*Allah'a ısmarladık, İnayet buyurun, Allah vere, Ne olursa olsun vb.*)
- İkileme yapısında kalıp ifadeler (*vay vay, hayhay!, Allah Allah vb.*)
- Kısaltma öbekleri yapısında kalıp ifadeler (*Allah'a şükür, başım üstüne, hayra karşı vb.*)
- Sıfat tamlaması yapısında kalıp ifadeler (*Sevgili dostum, Şevketli padişah hazretleri, aziz dostum vb.*)
- Edat öbeği yapısında kalıp ifadeler (*İş işten geçtikten sonra, Allah'ın lütfu ile, din hakkı için vb.*)
- Soru sözcükleriyle oluşan kalıp ifadeler (*Bana ne?, Ne demek? vb.*)
- Ünlemlerle oluşan kalıp ifadeler (*Bu ne ikbal!, Ya Allah!, Ha şöyle! vb.*)
- Yabancı tamlama yapısında kalıp ifadeler (*Elhamdülillah, Estağfurullah vb.*)
- Cümle yapısında kalıp ifadeler. (*Yine görüşürüz, Size bir çift sözüm var, Geceniz hayır olsun vb.*) şeklinde sınıflandırılabilir.

“Kalıp sözler, yapı açısından incelendiğinde, atasözü, deyim ve ikilemelerden pek farklı değildir. Bu sözlerin çoğunluğu, diğer kalıplaşmış öğeler gibi tümce veya sözcük öbeği yapısındadır. Yalnız, bazı kalıp sözlerin tek sözcükten oluşması, onları diğerlerinden ayırır. Atasözü, deyim ve ikilemelerde görülmeyen bu özellik, bütün kalıp sözleri kapsamadığından, hepsi için ayırıcı bir nitelik taşımamaktadır. İşlevleri açısından değerlendirildiğinde, kalıp sözlerin, özellikle bir şey söylemenin zaruri hale geldiği belirli durumlarda doğru ve yerinde olan, yani dil kullanımını düzenleyen toplumsal kurallara uygun sözü söyleme imkânı verdiği, bu yolla konuşanların birbirlerini rahatlıkla anlamalarına ve aralarında uyumlu bir iletişim kurmalarına yardımcı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kalıp sözlerin en önemli işlevinin, dil kullanıcılarına iletişim durumu ve

bağlama göre kullanıma hazır ifadeler sunarak dilsel üretim ve anlamlandırma işini kolaylaştırmak olduğu söylenebilir. Fakat bu işlevler sadece kalıp sözlere özgü değildir. Atasözü, deyim ve ikilemeler de bu amaçla kullanılabilir.” (Gökdayı, 2008: 105-106).

Türkçede sık kullanılan kalıp sözler hakkında çalışma yapan Gökdayı (2008: 101- 102) kalıp sözleri anlamlarına göre şöyle sınıflandırmıştır:

- Hayırdüa ve iyi dilek bildirenler: *Güle güle oturun, Allah razı olsun, Allah ne muradın varsa versin, Mutlu yıllar, Doğum günün kutlu olsun, İyi bayramlar Küfür, beddua-ilenç bildirenler: Lanet olsun, Allah cezasını versin, Allah kahretsin, Allah bela(sı)nı versin*
- Duygusal tepkileri dile getirenler (Korku, sevinç, şaşkınlık, acıma, çağrı, buyruk, yasaklama, vb.): *Güler misin ağlar mısın?, Allah aşkına, Aklına şaşayım, Allah çarpsın, Güleriz ağlanacak halimize.*
- Selamlaşma bildirenler: *Günaydın, İyi akşamlar, İyi sabahlar, Selamünaleyküm, İyi günler, Merhaba.*
- Ayrılık bildirenler: *Hoşça kal, Görüşmek üzere, İyi yolculuklar, Görüşürüz, Allah'a ısmarladık, Elveda.*
- Batıl inançları bildirenler: *İyi saatte olsunlar, Şeytan kulağına kurşun, Elemtere fiş kem gözlere şiş, Nazar değmesin.*
- Bir istek bildirenler: *Saatiniz var mı?, Ateşiniz var mı?, Sadede gelelim, Bize de buyurun, Gereğini arz ederim, Durakta incek var, Bana müsaade.*
- Konuşanı veya dinleyeni yüceltme bildirenler: *Senden (sizden) iyi olmasın, Sözünü balla kestim, Estağfurullah, Rahatsız ediyorum, Rica ederim.*
- Bir isteği kabul veya reddetme bildirenler: *Baş üstüne, Eyvallah, Amenna, Allah derim, Âmin, Emredersiniz, Maalesef, Maatteesüf.*
- Dinleyeni eleştirme, uyarma, tehdit etme bildirenler: *Ben sana gösteririm, Benden günah gitti, Benden söylemesi, Dikkat, Dikkatli ol, Kendine dikkat et, Ağzına acı biber sürerim, Alacağı olsun, Allah'tan korkmaz kuldan utanmaz.*
- Genel bir davranış veya düşünce bildirenler: *Korkunun ecele faydası yoktur, Tarih tekerrürden ibarettir, Tebdil-i mekânda ferahlık vardır, Her şey olacağına varır.*

- Töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtanlar: *Elçiye zeval olmaz, Yediğin içtiğin senin olsun gezdiğin gördüğün yerleri anlat, Ölülerin ardından kötü söz söylenmez, Ellerinizden öperim, Küçüklerin gözlerinden öperim, Ayıptır söylemesi.*
- Dinî inançları bildirenler: *Allah bilir, Günah, Allah kerim, Kadere meydan okunmaz, Allah'tan geldi, Takdir-i ilahi.*
- Soru sorup cevap isteyenler: *Eş olarak kabul ediyor musunuz?, Hemşe(h)rim memleket nere?, Merhumu nasıl bilirdiniz?*
- Özür dileme bildirenler: *Pardon, Af edersin, Kusura bakma, Kusura kalma, Özür dilerim.*
- Sembolik olarak ödüllendirme bildirenler: *Aferin, Bravo, Berhudar ol, Su gibi aziz ol, El öpenlerin çok olsun.*
- Minnet, teşekkür bildirenler: *Teşekkür ederim, Teşekkürler, Sağ ol(un), Elin(iz)e sağlık, Zahmet oldu.*

Aksan (2015: 42) kalıp ifadeleri “Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir.” şeklinde tanımlamaktadır. Kalıp ifadeler çoğunlukla konuşma dilinde belirli durum ve şartlarda kullanılan sözcük, sözcük öbeği veya cümlelerden oluşan dil öğeleridir.

Sonuç olarak kalıp ifadelerin büyük bir bölümü toplumların inanç sistemini, düşünce yapısını ve iletişim biçimlerini yansıtır. Topluma egemen olan düşünce tarzı, değer yargıları kalıp ifadelerde kendini gösterir. Ek olarak bir sözün kalıp ifade ya da diğer ifadeyle ilişki sözcüğü olarak adlandırılması için vurgu ve tonlama da önem arz etmektedir. Özellikle ünlemlerden ve tek sözcükten oluşan kalıp ifadelerde bu durum önem arz etmektedir.

1.4.6. Kalıplaşmış Sözler

Dünyadaki her dilde kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Bu sözler; ünlü kişilerin, hükümdarların, devlet adamlarının vb. belli durumlarda söyledikleri evrenselleşmiş sözlerdir. Bir dilin söz varlığında özgün haliyle ya da çevrilmiş bir biçimde bulunurlar. Türkçede bulunan kalıplaşmış sözler genelde çeviri yoluyla aktarılmıştır (Aksan, 2015: 43).

1.4.7. Terimler

Türkçe Sözlük'te (2011: 2330) terim kavramı “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah.” şeklinde tanımlanmıştır. Terim bilimi ise “ Bilim dalları, sanat kolları ve çeşitli uzmanlık alanlarıyla ilgili kavramları tespit edip bunları adlandırmaya yarayan terimleri türetmeyi, terimlerle ilgili sorunları incelemeyi amaç edinmiş dil biliminin bir dalı, terminoloji.” şeklinde ifade edilmektedir.

Korkmaz (2017: 227) da benzer bir tanım yapmıştır: “Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: radyo, televizyon, bilgisayar, dilbilimi, yüklem, benzeşme, özgül ağırlık, dörtgen, atardamar, yer çekimi vb.”

Karaağaç'ın (2013: 798) görüşleri de şu şekildedir: “Çeşitli insan yapım etmelerinin herhangi bir alanına ait bilgilerin adları, terimdir. Bir alana ait oluşlarıyla, meslek sözlerini de ifade eder. İnsanın her ilgi alanının, her mesleğin kendisine ait bilgilerinin adlarından oluşan sözlükleri vardır. Terim; bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uğraşı alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel biçim ve anlamları ifade eder. Terim, tıpkı diğer öğretilmeler gibi, insanın bilgi alanlarından birine veya birkaçına ait bilgilerden birine, sosyal bir uzlaşma ile verilmiş bir ad oluşuyla özel adlardan ayrılır.”

Terimin günlük hayatta kullanılan sözlerden ayrılan yönü genelde tek anlamlı oluşudur. Günlük dildeki kelimeler çokanlamlı bir şekilde kullanılabilirken terimler özel bir alana ait özel bir kavramı ifade eder. Tek anlamlı oluşuyla uzmanlar arasında anlam bulanıklığını önler, kavramların net ifade edilmesini sağlar.

Tanzimat'tan önceki dönemlerde İslam uygarlığının bilim dili Arapça olduğu için İslam bilimleri bu dille yazılmış ve terimler de ilk başlarda Arapça olarak ortaya çıkmıştır. Türk bilginleri, Arapça eserlerin yanında Türkçe eserler de vermeye başlayınca ve tanınmış önemli eserler Türkçeye çevrince bilim terimleri de olduğu gibi Türkçeye aktarılmıştır. Bu sebeple Arapça terimler Türkçeye yerleşmiştir. Din bilimleri dışında tıp ve fıkıh en fazla işlenen bilimler olmuş, bu alanlarda eserler yazılmış çeviriler yapılmıştır. Türk diliyle yazılan eserlerde dikkat

çeken nokta, bu eserlerin oldukça sade bir dille yazılmış olmalarıdır. Öğretmek amacıyla yazıldığı için dil sadedir, edebî kaygı güdülmemiştir (Levend, 2010: 28).

Terimlerin Türk bilim hayatında başlı başına bir konu olarak ele alınmaya başlaması Tanzimat Dönemine denk gelir. Tanzimat'ın ilanından sonra *istilah* adıyla gündeme gelmiş, yeni kavramlara karşılık bulma düşüncesi, Türkçe kelime köklerinden değil de, Arapça köklerden kelime türetme şeklinde gerçekleşmiştir. Bundan dolayı kelimeler yabancı olmakla kalmamış, türetmelerde uygulanan kurallarda Arapça ve Farsçadan alınmıştır. Türkçe kelimelerden kelime türetme işi de Cumhuriyet dönemine kalmıştır. Atatürk'ün çabalarıyla fizik, kimya, coğrafya, astronomi, botanik, zooloji gibi pek çok alanda Türkçe köklere dayanan kelimeler türetilmiştir. TDK ile özel şahıslar ve özel kurumlar terim sözlükleri oluşturma noktasında çaba göstermiştir. Terim çalışmalarının üçüncü safhası sayılabilecek 1990 sonrasında ise TDK çeşitli alanlarda terim sözlükleri yayımlamıştır (Zülfikar, 2006: 2- 4).

Zülfikar (2011: 20- 23) terimlerin özelliklerini şöyle ifade etmektedir:

- Terimlerin en başta gelen özelliklerinden biri, bir bilimsel kavrama tek karşılığın bulunmasıdır.
- Terimleri genel dilde kullanılan öteki kelimelerden ayıran birtakım özellikler vardır. Terim dışındaki kelimeler bir cümlede, yanında bulunduğu kelimelere göre anlamca ve görevce değişikliğe uğrayabilir. Terimlerin anlamları ise sabittir ve cümle içinde dahi olsa değişik anlamlarda kullanılamazlar.
- Terimler halkın söz varlığında yer almazlar ama halk ağzında kullanılıp sonradan terim özelliği kazanan kelimeler de vardır.
- Halk arasında çeşitli sanat erbabının (kuyumcu, demirci, kunduracı vb.) kullandığı, o sanata ait sözcükler terim sayılır.
- Gündelik dilde sık geçen bir sözcüğün terim olarak kullanılması söz konusu olabilir.
- Terim ile tanımın da karıştırılmaması gerekir. Soyut veya somut bir nesneyi kısa yoldan adlandıran açıklamalar terim olamazlar, Bilim adamlarınca veya sanatçılar tarafından kabul edilmiş tanımlar terim olarak kabul edilebilir.

- Terimlerin bir bölümünün ise anlamları oldukça dardır. Bunlar, yalnızca bir terim olarak sözlüklerde yer alır. Kesin, kısa ve net anlamlarından dolayı bunların terim oldukları hemen anlaşılır.

Terimler için önemli olan, ilgili oldukları kavramları açık ve net şekilde karşılamalarıdır. Bu bakımdan terimlerin millî olması önemlidir. Batı dillerinin terimleri Latince ve Yunanca kaynaklı olduğundan bu dillerde küçük değişikliklerle yer alır ve o dillerin yapısına uyar. Türkçenin terimleri ancak Türkçe eklerle Türkçe köklere dayanırsa millî olur (Zülfikar, 2011: 23).

1.4.8. İkilemeler

Türkçenin söz varlığının önemli öğelerinden biri de ikilemelerdir. İkileme kavramı Türkçe Sözlük’ te (2011: 1165) şöyle ifade edilmektedir: “Anlamı güçlendirmek için aynı kelimelerin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması.”

Korkmaz (2017: 157) ise ikilemeyi şu şekilde ifade etmektedir: “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana getirilmesiyle oluşturulan kelime grubu.” Tanıma ek olarak şu şekilde bir sınıflama yapmıştır:

- Aynı kelimenin tekrarı ile kurulanlar: *birer birer, mışıl mışıl vb.*
- Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar: *ev bark, delik deşik, vb.*
- Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar: *düşe kalka, doğru yanlış vb.*
- Aynı kelimenin ön sesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar: *yaka maka, sandık mandık vb.*

Ergin (2004: 377) *Türk Dil Bilgisi*’nde ikileme sözcüğü yerine tekrar sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Türkçede her çeşit kelimedenden tekrar yapılabileceğini ancak zamirlerin tekrara elverişli olmadığını ifade etmiştir.

Ergin’e (2004: 377) göre tekrarların kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık olmak üzere üç görevi vardır. Ek olarak Türkçede aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar ve ilaveli tekrarlar olmak üzere dört çeşit tekrar olduğunu ifade etmektedir.

Karaağaç (2013: 486) ise ikilemeyi “Bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözün oluşturduğu söz öbeğidir.” şeklinde ifade etmiş ve ek olarak Türkçede ikilemelerin iki sözle yapıldığını ancak zaman zaman üçlü dördü yinelemelerin de görülebileceğini belirtmiştir.

Vardar (2002: 119) da ikileme tanımını benzer bir şekilde yapmıştır. “Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda, kullanma.”

Hengirmen (2009: 208- 215) de “Anlatımı daha güzel ve etkili bir duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılması veya bu işlem sonucu ortaya çıkan sözcük grubu.” olarak tanımlamış, ikilemelerle ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemiştir:

- Genellikle iki sözcükten oluşmasına rağmen zaman zaman üç sözcükten oluşur.
- Almanca, Fransızca, İngilizce, Arapça, Farsça gibi dillerde ikileme sayısı azdır.
- İkileme yönünden Türkçe zengin bir dildir.
- Anlatımda tekrar ahenk ve öğretmeyi kolaylaştırır, ses benzerliği olan sözcüklerin bir arada kullanılması dile şiirsel bir güzellik katar.
- Türkçede ikileme kullanımı ilk yazılı dil ürünlerinde de görülür.
- İkilemeler kalıplaşmış sözlerdir ve anlam sıralarının genellikle değiştirilemez.
- İkilemelerde kullanılan kelimelerin sırasında rastgele oluşmaz.

Ayrıca Hengirmen (2009) ikilemelerle ilgili olarak şu özelliklere yer vermiştir:

- İkilemelerde az heceli sözcükler önce gelir: *kul köle, çekip çevirmek, kol kanat vb.*
- İkilemelerde ünlü ile başlayan sözcük önce gelir: *el pençe, akça pakça, ara sıra, it köpek vb.*
- İkilemelerde /a/ ünlüsüyle başlayan sözcükler önce gelir: *allak bullak, az buz, ayrı gayrı vb.*
- Sayı bildiren sözcüklerle ikileme oluşturabildiğini, bu durumda küçük sayının önce geldiğini belirtmiştir: *beş on lira, yedi sekiz kişi vb.*

- Belirtili tamlamalarla ikileme kurularak anlatımın pekiştirilebileceğini ifade etmiştir: *İncilerin incisi kızım, beterin beteri iş vb.* Benzer durum belirtisiz tamlamalarla da yapılmaktadır: *arslanlar arslanı Ali, komutanlar komutanı Atatürk vb.*
- İkilemeyi oluşturan kelimelerin Türkçenin ses kurallarına uyduğunu ifade etmiştir. *İyiden iyiye, dirlik düzenlik, açık saçık vb.*
- İkilemelerin isim dışında zamir, zarf, sıfat, ünlem, fiil, ulaç, ortaçlar, eylemliler vb. görevlerde kullanılabildiğini ifade etmiştir: *şundan bundan (zamir), eğri büğrü yol (sıfat), Yaz kış çalıştı (zarf), vah vah! (ünlem), Adam düştü düşecekti. (eylem), baka baka yürümek (ulaç), ağlayan gülen çocuklar (ortaç), Köyde derme çatma bir ev bulduk. (eylemliler).*
- Deyim ve atasözlerinde ikilemelerin yaygın bir şekilde kullanıldığını ifade etmiştir: *kalıptan kalıba girmek, dediği dedik, çaldığı düdüük (deyim), Bal bal demekle ağız tatlanmaz, Yer damar damar, insan soy soydur. (atasözü).*

1.4.9. Argo

Devellioğlu (1980: 13) argoyu “özel diller (langues speciales) zümresindedir; genel dilin kelimelerine bazı özellikler vermek ve özel kelimeler katmakla meydana gelmiştir. Özel diller ise, genel dilden ayrılarak, küçük, sosyal guruplara bağlı kimseler arasında, az çok gizli düşüncelerin anlatılmasına yarayan ve canlı dillerin ortak mihrakı üstünde gelişen dillerdir.” şeklinde tanımlamaktadır.

Doğan da (1994: 64) argoyu şöyle ifade etmektedir. “1. Belli bir gruba veya mesleğe ait olan ve dil içinde ayrı bir kelime hazinesi bulunan konuşma sistemleri, jargon. 2. (mec.) Kabadayılardan ve serserilerin kullandıkları söz, deyim, dil. 3. Küfürlü konuşma.”

Diğer bir argo tanımı da şu şekildedir: “Farklı biçimde iletişim sağlamak amacıyla, bir grubun, ülkede konuşulan dilin yapısına dayanarak oluşturduğu ve resmî olmayan ortamlarda kullandığı eğretilmeleri bol, kendine özgü sözdağarı ve deyimleri olan dil; *şoför argosu, öğrenci argosu vb.*” (İmer, Kocaman, Özsoy, 2019: 32).

Korkmaz (2017: 77) argoyu “1. Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek ve topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş

ögelerinden ve yabancı kökenli biçimlerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları, herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığı: Asker argosu, öğrenci argosu, kalaycı argosu, hırsız argosu, gemici argosu, şoför argosu gibi. 2. Külhanbeylerin ve tulumbacıların kullandıkları özel anlamlı kelime ve deyimlerin yer aldığı kaba dil.” şeklinde tanımlamıştır. Yapılan tanımlar arasında en kapsamlı tanım budur.

Vardar’ın (2002: 24) tanımı da şu şekildedir. “(Alm. Argot, Gaunersprache, Fr. argoty İng. argot, slang). Bir toplumdaki genelgeçer dilden ayrı ama ondan türeme olan, belli çevrelerce kullanılan ve herkesçe anlaşılmayan, eğretilmelerin büyük bir yer tuttuğu, kendine özgü sözcük ve deyimlerden oluşan özel dil. Genel olarak teklifsiz, kaba, vb. çeşitli konuşma biçimlerini de belirten argo terimi, dilbilimde daha sınırlı bir anlam taşır; ya kapalı bir yaşamı olan ya da kendini gizlemek isteyen dar bir topluluğun özel anlaşma aracını belirtir.”

Doğan Aksan (2003:89, C.1) da “Her dilde görülen, toplum içinde bir kesimin ya da öbeklerin farklı bir biçimde anlaşmayı sağlamak amacıyla oluşturduğu bir özel dil de ‘argo’dur. (argot, slang, Gaunersprache/ Argot).”

Türkçe Sözlük’ te (2011: 148) de kavram şu şekilde ifade edilmiştir: “1. Her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim. 2. (Mec.) Serserilerin, külhanbeylerinin kullandığı söz veya deyim.”

Aktunç’un (2019: 7) argo tanımı şöyledir: Sınıfsal, mesleki ya da yöresel olarak sınırlı bir insan topluluğunun kullandığı özel dil. Almancada *Rotwelsch*, İngilizcede *slang* diye adlandırılır.

Vermiş olduğumuz tanımlardan yola çıkarak şunları söyleyebiliriz: Argonun net bir tanımı yapılamamıştır. Özellikle argonun sürekli değişim halinde olması, farklı tanımlamalarının yapılması sonucunu doğurmaktadır. Ek olarak argonun belirli sınıf ve zümreler arasında kullanılan bir dil olması sebebiyle yazı diline aktarımı konusunda problemler olduğunu görmekteyiz. Genellikle konuşma diline yönelik olduğu için dilbilimin argoyu incelemesi zor olmaktadır. Argonun bazen sadece konuşulan ulusal dile ait kelimeleri içermediğini, ilişki kurulan diğer dillerden de kelimeler alınıp ona yeni anlamlar yüklenebildiği görülmektedir.

Ayrıca argo standart dile ait kelimeleri daha canlı ve etkili hale getirerek anlatıma zenginlik katmaktadır.

Argonun yapay bir dil olması, belirli grupların kendilerinden olmayanlarca anlaşılacak istenmesi mantığı üzerine kurulu olması onu özel bir dil alanı olarak ortaya çıkarmaktadır. Bunu yaparken de standart dildeki kelimelere yeni anlamlar yüklemekte, eskimiş sözcükleri, lehçelere ait sözcükleri kullanmakta zaman zaman da diğer dillerden alıntı yapmaktadır.

Türkçe Sözlük'te (2011: 148) yer alan “çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim” bölümünün argoyu ifade etmekte yetersiz kaldığını düşünmekteyiz. Argonun temel mantığının bir çeşit topluma kapanma ve kendi zümrelerine has iletişim oluşturma olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca argonun çeşitli vesilelerle dili zenginleştirmesi sözvarlığı açısından önem arz etmektedir.

Argonun geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Önceden suçlular, serseriler, külhanbeyleri tarafından kullanılırken günümüzde çeşitli meslek erbabı tarafından, çeşitli küçük topluluklar tarafından ve özellikle de ilgi çekmek ve farklı görünmek isteyen gençler tarafından argo kullanılmaktadır.

Argoyla karıştırılan ancak ondan farklı olan jargon kavramı Türkçe Sözlük'te (2011: 1244) şöyle ifade edilmektedir. “Aynı meslek ve topluluktaki insanların ortak dilden farklı olarak kullandıkları özel dil veya söz dağarcığı: *Tıp jargonu.*” Dikkat edilecek olursa argo ve jargon ortak dilden bağımsız, belirli gruplara ait dildir. Jargon ile argo arasındaki temel fark: jargon, meslek, grup ya da belirli bir faaliyet için kullanılırken argo, konuşucunun dilinde ve lehçesinde standart olarak kabul görmeyen ifadelerin kullanımınıdır. Jargonu, aynı meslekteki insanların meslekleriyle ilgili ilişkilerde daha iyi anlaşılmayı sağlayan ortak ağız şeklinde açıklamak mümkündür. Jargon ve argo arasında kelime alışverişi mümkündür. Bir meslek grubuna ait kelime zamanla argo olarak kullanılabilir.

Korkmaz (2017) Karaağaç (2013) gibi dilbilimciler jargon kavramını meslek dili kavramıyla açıklamışlardır ve Korkmaz' ın (2017: 184) meslek dili tanımı şu şekildedir. “Bir mesleğe ait özel kelime ve terimleri de içeren dil. Bir dilin günlük ortak kullanımları yanında o dilin çeşitli meslek mensuplarınca kullanılan

ve ölçünlü dilde pek yaygın olmamış kelime ve terimleri de içine alan dil kullanımı.”

Argo, halk arasında kaba dil ile karıştırılmaktadır. Çünkü argoya ait birçok kelime, deyim vb. ortak dile de girmektedir. Aynı şekilde ortak dile ait kavramlar da argoya geçmektedir.

Argonun esasını, ortak dilden gelen veya başka dillerden ödünç olarak alınan kelimelere yüklenen orijinal manalar ile kelimelerdeki şekil değişiklikleri teşkil etmektedir. Sonuç olarak argo ortak dilden kaçış değil, herkesin anlayamayacağı şifreli ve gizli bir dil ortaya koyma ihtiyacından doğmaktadır. Bazı özel sözcükler ve ifadeler dışında ortak dilden kopma söz konusu değildir (Şen, 2016: 22).

Aktunç (2019: 9) argoyu şu şekilde tasnif etmiştir:

I. “Suç dünyası

1. Hırsız, dolandırıcı, yankesici argosu
2. Uyuşturucu (kaçakçılığı, satıcılığı, kullanıcılığı) argosu
3. Kumar (kumarhâne, kumarbaz) argosu
4. Kabadayı (bıçkın, külhanbeyi, serseri) argosu
5. Dilenci argosu

II. Kapalı Dünyalar

6. Hapishane, tutukevi (mahpus, tutuklu) argosu
7. Yatılı okul, okul (öğrenci, öğretmen) argosu
8. Kışla (asker) argosu
9. Denizcilik (denizci) argosu

III. Azınlık dünyası

10. Etnik azınlıklar argosu
11. Göçmen argosu

IV. Cinsel Dünya

12. Cinsel argo
13. Eşcinsel argo
14. Fuhuş (genelev, fahişe, genelev müşterisi) argosu

V. Alışveriş dünyası

15. Esnaf (satıcı, seyyar satıcı, eskici, dövizci...) argosu

16. Şoför (kamu taşıma araçları sürücüsü, yolcusu) argosu

17. Eğlence yerleri (gazino, meyhane, müzisyen) argosu

VI. Spor dünyası

18. Spor (sporcu, taraftar) argosu...”

Aktunç’un yukarıda verdiğimiz tasnifine Özkan (2016: 35) şu bölümleri de eklemiştir.

“VII. İnanç dünyası

19. Dinî grupların (tarikatların, cemaatlerin) argosu

20. Fikir gruplarının (sağ, sol, parti, dernek, loca, kulüp) argosu

VIII. İletişim Dünyası

21. Radyo ve televizyonlarda program sunan sunucuların veya disk jockeylerinin argosu

22. İnternet, telefon ve mektup arkadaşlarının argosu. ”

İmer (2016: 403) Türkçe Sözlük’te yer alan argo öğelerini tespit etmiş ve şu tabloyu oluşturmuştur.

Tablo 1. Türkçe Sözlük’te Yer Alan Argo Öğeleri

Konu	Sayı	Oran %
1. Yalan, dalavere, aldatma, hile	55	10,48
2. İnsanlarla ilgili özellikler	38	7,24
3. İçki, esrar, sarhoşluk	34	6,48
4. Aptallık, sersemlik	28	5,33
5. Hırsızlık	27	5,14
6. Kaçma, uzaklaşma, yokluk	24	4,57
7. Tembellik, beleşçilik	22	4,19
8. Cinsellik ve kadın	22	4,19
9. Ölmek ve öldürmek	20	3,81
10. Sonuçsuzluk	16	3,05
11. Kumar	15	2,86
12. Gözetleme	13	2,48
13. Gösteriş	12	2,29
14. Sonuçlandırma	11	2,10
15. Hapishane	10	1,90
16. Küfür	10	1,90
Alanlara Göre Toplam	357	68

Çeşitli	168	32
GENEL TOPLAM	525	100

Sonuç olarak genel dildeki kelime şekillerini bozma (önüne sonuna ekleme, birbirine karıştırma, ikizleme ve başka yollarla sözcük oluşturma, yansılardan ve çocuk dili kelimelerinden yeni sözler türetme, genel dildeki sözcüklerin anlamlarını kaydırma ve değiştirme, ifadeye renk, abartı, mizah vb. vererek sözler yaratma, kelime oyunları yapma gibi değişik şekillerde) argo kelimeler türetilebilir ve bir zümreye ait dil oluşturulabilir.

1.4.10. Yansıma Kelimeler

İnsan yaşamında yeri olan bütün varlıkların (canlı-cansız) birtakım hareketleri vardır. Bu varlıkların çeşit çeşit hareketleri, sesleri insanlar tarafından yorumlanıp seslere ve sözcüklere dönüşmüştür. İnsan duyuş biçimlerinden olan duymayla alakalı ses taklitleri yansıma sözcüklerin oluşmasını sağlamıştır.

Türkçe Sözlük'te (2011: 2524) dilbilimi terimi olan yansıma şu şekilde tanımlanmıştır: “3. Doğa seslerine benzer seslerle yapılan kelime, taklidî kelime, onomatope: *Gürültü, şırıltı, bingıldak, güm güm, vızıldamak vb.*” Onomatope kavramı da *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*' nde köken bakımından Fransızca olarak verilmiş ve şu şekilde tanımlanmıştır: “Yansıma, bir hayvan veya eşyanın çıkardığı seslerle oluşturulan sözle adlandırılması.” (Karaağaç, 2015: 606).

Karaağaç (2013: 854) ise yansıma söz kavramını kullanmış ve şu şekilde tanımlama yapmıştır: “(imitative word, onomatopoeitic, onomatopetic word, echo word, ochoism, mimetic word): Göstereni ile gösterileni aynı olan gösterge veya taşıdığı sesleri, anlamın kendisi olan söz, yansıma sözdür. Doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların çıkardığı ses ve gürültüleri taklit yolu ile yansıtan söz, yansıma sözdür. Yansıma sözler, göstereni ile gösterileni aynılaşmış olan dil göstergeleridir.”

Korkmaz (2017: 250) yansılama kavramını kullanmış ve şu şekilde tanımlamıştır: “Doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların çıkardığı ses ve gürültüleri taklit yolu ile yansıtan sözler.”

İmer, Kocaman ve Özsoy'da (2019) kavram yansıma olarak yer almış ve şu şekilde tanımlanmıştır: “Doğa ve hayvan seslerine benzer seslerle yapılan,

görüntüleri işitimsel bir izlenim yansıtacak biçimde aktaran, bir gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge; örn. *miyavlamak, tıkırtı, takırtı, şırıldamak, tak tak, gürllemek, vızıldamak, mışıl mışıl vb.*

Vardar (2002: 2016) da yansımayı “Dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge.” şeklinde tanımlamıştır.

Hengirmen’in (2009: 414) tanımı da şu şekildedir: “Doğadaki sesleri dildeki seslerle taklit ederek, dile yansıtarak oluşmuş dil ögesi, sözcük.” şeklinde tanımlamış ve yansıma sözcüklerin önemli bir bölümünün *pat, küt, tak, tık* gibi ilgili olduğu sözcükleri doğrudan karşılayan sözcükler niteliğinde olduğunu, bazı yansımalarından da türetmeler yapıldığını ifade etmiştir. *Horlamak, tıksırmak, oflamak vb.*

Banguoğlu (2007: 402- 406) da yansılama kavramını kullanmış ve tabiat seslerini tasvir veya taklit eden ses toplulukları olarak ifade etmiştir. İlave olarak yansılama tasvir sesleri ve taklit sesleri şeklinde iki grupta incelemiştir. Taklit seslerinde tabiat seslerini tekrarlama esastır ve bunlar dil bilmeyenlerle konuşma aracı olur diyerek hayvan sesleri, konuşma evresindeki bebek veya çocuk sesleri, dil bilmeyenlerle anlaşabilmek için kullanılan el ve yüz hareketlerinde yansımalarla başvurulabileceğini ifade etmiştir.

Yansımalarla ilgili tanımları incelediğimizde ortak olan nokta, yansımaların seslerle ilgili işitsel öğeler olmasıdır. Bir sözcüğün yansıma olabilmesi için seslerin taklidi ya da seslerin tasviri yapılmalıdır. Yansımalar isim kökünden oluşurlar ve aldıkları eklerle isim, zarf, eylem gibi dil öğelerini oluşturabilirler. Aynı zamanda yansımalar ikileme de oluşturabilirler ve ikileme oluşturduklarında genellikle belirteç görevinde kullanılırlar: *horul horul uyumak, fokur fokur kaynamak vb.*

Hamza Zülfikar (2018: 8) işitme duyusu dışında öteki duyu organlarının da yardımıyla ve sinirsel tepkiler sonucunda sestem yararlanılarak oluşan biçimlerin de olduğunu ifade etmektedir. *Gıdıklan-, parılda-* gibi sesle ilgili olmayan kelimelerin de ifade edilebilmesi için Batı dilleriyle paralellik göstermesi amacıyla ses yansımaları kelimeler ifadesini kullandığını ifade etmektedir. İncelediğimiz tanımlardan yola çıkarsak yansıma kavramı doğadaki seslerin taklidiyle yapılan

sözlerden oluşmaktadır. Sesle alakalı olmayan benzer için bazı dilbilimciler ses yansımaları, yansılama gibi kavramları kullanmayı tercih etmişlerdir.

Tuna (1949) da “*Türkçede Tekrarlar*” adlı makalesinde zarflarda tekrarlar başlığı adı altında tabiat taklidi zarfları işlemiştir. Söz konusu çalışmada *tabiat taklidi olmayan veya olup da taklitliği artık belli olmayan zarflar* alt başlığı dikkat çekmektedir. Bu bölümde *muncık, muncıkla-, inim inim, tepim tepim tepin-, oyum oyum oyul-* gibi örnekleri sıralamıştır.

Aksan (2015: 83) da ikilemeler içinde yansımaları ikilemelerden bahsetmiş, onların doğadaki sesleri betimlediklerini, Türkçenin anlatım inceliğini ve çeşitliliğini sunmada önemli örnekler olduklarını ifade etmiştir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Yansımalarla ikilemeler genellikle bir arada yer alsalar da birbirinden farklı özellikler taşımaktadırlar. Yansıma sözcükler ikilemenin oluşum yollarından biri olsa da bir sözcüğün ikileme olması için seslerle ilgili olması ve o sesin doğada bir karşılığının olması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. Lehçetü'l-Lügat'ın İmla Özellikleri

Çalışmamızda incelediğimiz LL adlı sözlük 3.661 madde başından oluşmaktadır. 19. yüzyılın başında (1801) basılan bu sözlük, “Türkçeleşmiş ve halk arasında kullanılan her kelime Türkçedir.” anlayışıyla oluşturulmuştur. Es'ad Efendi'nin sözlüğünden önce Osmanlı sözlükçülük geleneğinde lügatler Arapça ve Farsçadan Türkçeye yazılırken LL, Türkçeden Arapça ve Farsçaya yazılması yönüyle farklılık arz etmektedir. Es'ad Efendi'nin sözlüğünde birtakım imlâ hataları olsa da bu hatalar onun önemini azaltmamaktadır. Kelimelerin yazımında bazı ünlüleri yazmamak gibi biraz keyfi davrandığı görülmektedir.

Levend (2010: 163), Türk dilinin sözlükleriyle ilgili bilgiler verdikten sonra ilk kez Es'ad Efendi'nin 1732'de yazdığı Lehçetü'l-Lügat adlı eserinde Türkçe kelimeleri esas aldığını, bunların Arapça ve Farsça karşılıklarını verdiğini belirtir. Ayrıca Es'ad Efendi'nin lisan-ı Türkî deyimini kullandığını, Ahmet Vefik Paşa'nın ise kendi eserinde “lisan-ı Osmâni, elfâz-ı Osmaniyye, belâgat-ı Osmaniyye” gibi deyimleri kullandığını belirtmiştir.

Beyreli (1988: XXIII- XXIV) LL'nin Tarama Sözlüğü için taranan eserler arasında olmamasını önemli bir eksiklik olarak ifade etmiş ve örnek olması için TS'de yer almayan birkaç kelimeyi sıralamıştır.

Eser; Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan çok dilli bir sözlüktür. Sözlükte maddeler açıklanırken aynı kavram alanına ait farklı kelimelerin kaydedildiği dikkat çekmektedir. Bu yönüyle de kavram sözlüğü olarak ifade edilebilir. Ayrıca sözlük, Türk, Arap ve Fars dilleriyle alakalı yapılabilecek karşılaştırmalı çalışmalara da orijinal bir kaynak olabilir. Birçok farklı alana ait bilgiler içermesi yönüyle de eseri ansiklopedik sözlü sayabiliriz.

Müellif, sözlüğün mukaddimesinde yararlandığı kaynaklardan 42'sinin adını zikretmiştir. Madde başlarını oluştururken yazılı eserlerden ziyade halkın konuştuğu yaşayan dili tercih etmiştir (Beyreli, 1988: XXV).

Lehçetü'l- Lügat'te madde başı olan sözcükler, metnin dışında verilmiş ayrıca metin içinde de bu sözcüklerin altları çizilmiştir.

Sözlükte yer alan kelimeler Arap alfabesine göre bâb ve fasıl esasına göre dizilmiştir. Yirmi üç bâb düzenlenmiş ve her bâb üç bölüme ayrılmıştır (Yavuzarslan, 2009: 16).

Sözlükte hareke kullanılmamıştır. Bâb ve fasıl esasına göre düzenlenen eserde harfler meftûha, meksûre ve manzûme bâblarına ayrılmış, bu bâblar da yine alfabetik olarak fasıllara bölünmüştür. Fasıl içindeki maddelerin dizilişinde alfabetik bir düzen yoktur. Fasıllarda yer alan kelime sayıları da farklılık göstermektedir. Sözlükte Türkçe kelimelere verilen Arapça ve Farsça karşılıkların okunuşları tarif edilmiştir. Her kelimenin okunuşunun ayrı ayrı tarif edilmesi eserin hacmini artırarak okunmasını zorlaştırmıştır (Beyreli, 1988: XXII).

Sözlükte bazı kelimeler tek cümleyle açıklanırken bazı kelimelerin ise sayfalarca açıklaması yapılmıştır. On üç sahifeden oluşan aslan kelimesine 515, dört sahifeden oluşan Tanrı taalâ kelimesine 242, altı sahifeden oluşan su kelimesine 220, dört sahifeden oluşan yer maddesine 163, iki sahifelik uzun nesne maddesine 85, dört sahifelik deve maddesine 82, iki sahifelik su maddesine 73 karşılık verilmiştir (Kırkkılıç, 1999: VII).

Eser 12 sayfalık bir *Sebeb-i Tab'-ı Kitâb-i Müstetâb* ve *Fihrist-i Kitâb* bölümüyle dört *mukaddeme* ve iki *hâtîme* olmak üzere 851 büyük sayfadan oluşmuştur (Kırkkılıç, 1999: XV).

Sözlüğün imlâsında dönem özelliklerinin yanında Şeyhülislam Es'ad Efendinin keyfiyetine göre yazılan kelime özellikleri de vardır. Bunlar şu şekilde ifade edilebilir:

- Günümüzde “*iyi*” şeklinde geçen kelime, dönem imlâsına uygun olarak “*eyü*” şeklinde geçmektedir.
- “*Ne*” soru zamiri günümüzde “*neyin*” şeklinde çekimlenirken eserden “*nenin*” şeklinde çekimlenmiştir.
- Dönüşlülük zamiri “*kendi*” sözcüğü dönem imlâsına uygun olarak “*kendü*” şeklinde yuvarlak ünlülü yazılmakta ve hal eklerine göre çekimde “*kendüye*, *kendüyi*” gibi kullanımlarla günümüzden farklılık arz etmektedir.

- Günümüzde “b” sesinin etkisiyle “m” ye dönüşen “n”ler *çenber, perşenbe, tanbur, tanbura* gibi örneklerde dönemin imlâsına uygun şekilde yazılmıştır.
- Eserde *ahşamlamak, ahşam, eylence, kankı, pazar irtesi* gibi kelimeler ağız özelliklerine uygun şekilde yazılmıştır.
- Perşembe kelimesi “*perşenbe*” şeklinde yazılmıştır ancak dönemsel olarak kelimenin “*pencşenbe*” olarak yazılması gerekmektedir.
- Kelimelerin çoğunda vokaller gösterilmemiştir.
- Ayrılma hali ekinin (+dan, +den, +tan, +ten) eserde +dın,+din şeklinde yazımlarına da rastlanmaktadır.
- Ünlü ile biten kelimelerden sonra n yardımcı sesinin bazen kullanılmadığı görülmektedir. “*Evvelkiden*” şeklinde yazılmıştır.
- Eserde iyelik 3. teklik ekinden sonra gelen akuzatif eki bazen + nı, + ni, + nu, + nü yerine + n şeklinde kullanılmıştır.Örneğin *cümlesin(i) yıkmak* vb.
- Günümüzde “*şu*” şeklinde ifade edilen işaret sıfatının “*şol*” şeklinde geçtiği görülmektedir.
- Günümüzde “*o*” şekliyle kullanılan işaret sıfatı ve işaret zamirinin eserde “*ol*” şekliyle kullanıldığı görülmektedir.
- Günümüzde “*hangi*” şekliyle kullanılan ve kalınlık- incelik uyumuna uymayan kelimenin tarihî seyri içinde kullanıldığı şekliyle *kangı/ kankı* olarak kullanıldığı görülmektedir.
- Günümüzde “*kimse*” şeklinde kullanılan kelimenin “*kimesne*” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.
- Günümüzde “*vur-*” şeklinde yazılan kelime eserde “*ur-*” şeklinde verilmiştir.
- Eserde yazılışları aynı kelimelerin alt alta sıralanmayıp farklı sayfalarda yer aldığı görülmektedir.
- “*Saka, saka kuşu*” örneğinde olduğu gibi aynı anlamda kullanılan kelimelerin yazımında dahi birlik olmadığı görülmektedir. *Saka* maddesinin yazımında elif kullanılırken *saka kuşu* yazımında aynı kelimenin güzel he ile yazıldığı görülmektedir.
- Günümüzde “*yoksul*” şeklinde yazılan kelimenin eserde “*yohsul*” şeklinde yazıldığı görülmektedir.

- Günümüzde “yirmi” şeklinde yazılan kelimenin dönemin imlasına uygun olarak “yigirmi” şeklinde yazıldığı görülmektedir.
- Dönemin imlâsına uygun olarak nazal n’lerin kullanıldığı görülmektedir.
- Kaf ve gayın harflerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Kırkkılıç, 1999: XIV- XIX).
- Sözlükte madde başı olarak alınan kelimelerin doğru okunuşlarını göstermek için herhangi bir hareke kullanılmamış ancak Türkçe ünlüleri göstermek için bazı kelimelerde med işaretleri kullanılmıştır (*ablak, adak, adamak vb.*).
- Osmanlı Türkçesinde kullanılan Batı kökenli kelimeler de nadiren madde başı olarak alınmıştır (*istiridye vb.*).
- Osmanlı Türkçesinde ses, şekil ve anlam değişikliğine uğrayan Arapça ve Farsça kelimeler de madde başı olarak alınmış ve doğru biçimleri gösterilmiştir (*anason vb.*).
- Türkçe fiiller mastar eki şekilleriyle madde başı yapılmış ve çatı ekleriyle vb. şekillerle oluşturulan kelimeler de madde başı olarak yer almıştır (*boğmak, boğulmak vb.*).
- Osmanlı Türkçesinde yer alan hastalık, şifalı bitki, değerli taş isimleri, hayvan isimleri, yer isimleri, renk isimleri vb. madde başı olarak yer almıştır.
- Birleşik fiiller, isimler vb. madde başı olarak yer almıştır. (Yavuzarslan, 2009: 17- 21).
- Günümüzde “maydanoz” şeklinde yazılan kelimenin eserde “mağdanoz” şeklinde yazıldığı görülmektedir.
- Sözlükte Arapça ve Farsça asıllı olup klasik imlâdan farklı yazılan kelimeler mevcuttur. *Aba, abanoz, cüdam, haşhaş vb.* (Beyreli, 1988: XXVI).
- Bazı Türkçe kelimelerin imlâsında da (madde başı- madde içi) farklılıklar görülmektedir. (*Dalga, lağap, vermek vb.*) (Beyreli, 1988: XXIX).

2. Lehçetü’l-Lügat’te Yer Alan Deyimler

2.1. Günümüz Türkiye Türkçesinde Kullanılan Deyimler

ağır basmak (s.68), akıl (aklı) gitmek (s.574), and içmek (s.102), and virmek (s.103), av avlamak (kuş kuşlamak) (s.108), ay tutulmak (s.114), can çekişmek

(s.333), düş görmek (s.431), düş yormak (s.431), düş(ü) azmak (s.431), fırsat bulmak (s.583), fitne koparmak (s.580), göğüs geçirmek (s.720), göz kıpmak (kırpmak) (s.715), güç (gücü) yetmek (s.708), gün doğmak (s.727), iş bitirmek (s.141), kan almak (s.616), kılıç çekmek (s.632), kıvama (kıvamına) gelmek (s.636), kin tutmak (s.703), maskaraya almak (s.740), öğüt vermek (s.193), rüşvet vermek (s.448), yakı vurmak (s.796), yere vurmak (s.778), yıldız(ı) düşmek (s.820), yürek burmak (s.835), yürek(i) oynamak (s.835), yüz ekşitmek (s.836).

Bu bölümde tespit edilen toplam deyim sayısı 30'dur.

2.2. Günümüz Türkiye Türkçesinde Kullanılmayan Deyimler

Bu deyimlerin günümüz Türkçesinde kullanılmadığının tespitinde Sinan'ın (2015) *Türkçenin Deyim Varlığı* kitabından yararlanılmıştır. Bu bölümde tespit edilen deyim sayısı 29'dur.

buyruk tutmak (s.309), buyruk tutmamak (s.309), calk sıyırmak (s.349), çakmağı çakmak (s.342), çift sürmek (s.359), gün tutulmak (s.727), harman dövmek (s.386), kan tutulmak (s.616), kıvama getirmek (s.636), laf urmak (s.733), lağap komak (s.733), mal bulmak (s.743), mal dağıtmak (s.743), narh vermek (s.754), od yalınlandırmak (s.161), od yalınlatmak (s.161), ögdül komak (s.195), öz almak (s.159), suya girmek (s. 539), sür salmak (s.485), şimşek oynamak (s.499), vaz gelmek (s.761), yağmur yağmak (s.792), yalan söylemek (s.799), yay kurmak (s.815), yere vurmak (s.778), yoğa gitmek (s.840), yurt tutmak (s.814), yürek sürmek (s.835).

3. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Atasözleri, Deyimler, Vecizeler

3.1. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Atasözleri

Bu bölümde tespit edilen atasözleri şunlardır:

Adam sözünden bellidir. (Söz maddesi) (s.535)

Ak akça kara gün içindir. (ak renk maddesi) (s.78)

Akçayı kazanır, akçasızlık baş ağrısı. (Her iş akça ile olur.) (ağrı maddesi) (s.69)

Asılzâde olmayan alıp hizmetine besleme. (saklamak maddesi) (s.510)

Azacık nesneden büyük şey peyda olur. (ağaç maddesi) (s.73)

Azacık mayhoş süt dargınlık sakın kılar. (süt maddesi) (s.481)

Azacık şey kişiyi murada eriştirmeye kifayet eder. (yetişmek maddesi) (s.770)

Bed-asl yine bed-asldır. (yılan maddesi) (s.822)

Çorak olmayan yerde biten ot devenin ekmeği ve acıca ekşice olan ot devenin yemişidir. (ot maddesi) (s.154)

Davulun sesi uzaktan iyi gelir. (davul maddesi) (s.415)

Dünyada ne işlersen ahirette anın ecrini görürsün. (Ne ekersen anı biçersin maddesi)

Er lokması er kazanında kalmaz. (komşu maddesi) (s.660)

Ölmüş ardınca ölmüş yokdur. (öldürmek maddesi) (s.199)

Sen iyilik eyle de gerekse denize at. (iyilik maddesi) (s.116)

Suyu iyi kişinin evlâdı kendi gibi iyi olur. (yer maddesi) (s.779)

Sürütürler köpeği öldürene. (it maddesi) (s.125)

Üzümün(ü) ye de bağın(ı) sorma. (üzüm maddesi) (s.176)

Yaramaz köpeğin yavrusunu saklama. (saklamak maddesi) (s.510)

3.2. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Vecizeler

Bu bölümde tespit edilen vecize niteliğindeki cümleler şunlardır:

Ben bunu senin göbeğinden nesne kesilmezden evvel bilmişidim. (göbek maddesi) (s.705)

Ben ona Sühâ yıldızı gösteririm, o bana ay gösterir. (yıldız maddesi) (s.820)

Ben sana gelmem keçilik ile oğlaklık bir yere cemoImadıkça. (keçi maddesi) (s.670)

Bin söz yeri geldi söylemedi, mahalsiz bir kere söyledi onda da hata eyledi. (epsem olmak maddesi) (s.6)

Bir fitne ve fEs‘adı suhûlet ile def‘de ve bir ayb-ı mekrûha hakîmâne setr gerektir. (yarık maddesi) (s.778)

Bir kâra şürû eyledikte akibeti hayr-ı hasen olmak için teenni ve taharri lâzımdır. (semirmek maddesi) (s.467)

Bir kimse bir kişiden gördüğü iyilik mukabelesinde kemlik eylediği. (it maddesi) (s.125)

Bir kimse şişip ayakları yukarı kalkıp gözleri göğe dikilse sen ondan el çek. (er kişi maddesi) (s.30)

Can ve baş bul ki feda olsun. (esbap maddesi) (s.59)

Cümlenin mücerrebi olan kimseyi tekrar tecrübe etmeğe hacet yoktur. (örtü maddesi) (s.164)

Çok acele vardır ki gerilemeğe sebep olur ve çok korkak vardır ki aslan sanılır. (korkak maddesi) (s.643)

Dabağata yaramayan deri yaramaz kokudan kalmaz. (koku maddesi) (s.655)

Dâğlagı henüz ateşte iken eşek osurur. (dâğlagı maddesi) (s.402)

Daima Cenâb-ı Allah zü'l-celâl'e mütevekkil olup fazl ve keremine rıza lâzımdır. (yarık maddesi) (s.778)

Deve kuşu o denli azametiyle sayd olunmuştur ya gerisin dahi hâlini ona kıyas eyle de hemen sükût edip önüne bak. (bakmak maddesi) (s.241)

Devletmende âlem teveccüh eder. (tütün maddesi) (s.326)

Ebnâ-i zamaneye bir vecihle itimat ve ittikâ olunmaz. (az kere demek) (s.54)

Edemeyeceğin işi yapılanlardan isti'ânet eyle yahut ehil olana reddeyle. (yay maddesi) (s.814)

Edepsiz olan kimseyi elbette tedip ederler. (ağaç maddesi) (s.73)

Ekşi çehre ile hisset bir yere cemi olur mu? (yüz ekşitmek maddesi) (s.836)

El değmiş iken fırsatı ganimet bilip işini bitir. (semizlik maddesi) (s.467)

Erişini çözdüğün bezin argacını dahi at. (argaç maddesi) (s.52)

Erişmesi uzak sanılan murada yapça yapça tahammül ile erişilir. (yemek maddesi) (s.806)

Fakirlik kişiyi yaramaz eder. (yoksul olmak maddesi) (s.827)

Fırsatı ganimet bil vakti fevt eyleme. (ay maddesi) (s.113)

Geçen geçtiyse hazın elde. (eşek maddesi) (s.62)

Gerek kuru gerek yaş her şey mahallinde iyi olur ve her nesne yerinde yaraşır. (ağaç maddesi) (s.73)

Gönülden gönle yol vardır. (gönül maddesi) (s.720)

Göz ağlar ama kalbin oyunda ve sevinçtedir. (oyun maddesi) (s.213)

Hamd zımnında fitne uyudu. (afyon maddesi) (s.75)

Hanedan asıldan alçak adam gelmez. (doğan maddesi) (s.568)

Hâsib ve nesîb olup iyi olan görünüşünden tecrübe ve suale hacet yoktur. (cömert maddesi) (s.374)

Her hâlde kişiye âlât ve a'vân ve ansâr-ı lâbüdd lâzım. (bağlamak maddesi) (s.239)

Her işte kişi tedarikli ve her kârda sâhib-i hazm gerektir. (su maddesi) (s.535)

Her mihnetin nimeti ve her üsrün bir yüsrü vardır. (diken maddesi) (s.422)

Hicabı ref' edip yüzünü eline aldı. (yüz maddesi) (s.836)

İkram edene ikram, ihanet edene ihanet. (ulu nesne maddesi) (s.202)

İktisâb-ı senâ vü zikr için bezl-i mâl ile sehâ vü cûda sa'y eyle. (el maddesi) (s.96)

İnayet ve himaye ile bir nazar etmek bin türlü say ve ihtimamdan yeğdir. (tank maddesi) (s.553)

İştir geçti. (baş maddesi) (s.233)

İyiliğe iyilik kemliğe kemlik. (orman maddesi) (s.169)

Kara kulak denilen canavarın samandan istiğnasından ziyade müstağnidir. (kara kulak) (s.597)

Kâr-ı mekrûhu yine ehline terk eyle. (yılan maddesi) (s.822)

Katır veled-i zinadır, veled-i zinalığa ehildir. (oğlan maddesi) (s.186)

Kendine ısmarlanan şeyi unutmadı. (iplik maddesi) (s.123)

Kendini geceden ve derenin kuytu yerinden pek sakın ki düşman sana zarar eriştirir. (yer maddesi). (s.779)

Kimsenin sözüyle belaya uğrama. (kuyu maddesi) (s.664)

Kişi rızkını talepte olmak gerektir. (epsem olmak maddesi) (s.6)

Kişi yardımcısız iş göremez. (doğan maddesi) (s.568)

Kişiyi devlet müebbet olmaz câh ve celâl ile kimse ber- olmaz. (gün maddesi) (s.727)

Korkutulmak esirgemekten hayırlıdır. (esirgemek maddesi) (s.57)

Kutlu gün doğuşundan bellidir. (iyi nesne maddesi) (s.117)

Lâzım olan umûr-ı husûsta mübahese ve müşavere gerektir. (bilmek maddesi) (s.272/276)

Mukadder olan şeyde korkaklık fayda etmez. Elbette vaki olur. (ölüm maddesi) (s.197)

Musallah-ı mi'dedir. Bedeni ihlât-ı balgamiyyeden ve sevdâviyyeden pak eder. (ağzı açık tohumu maddesi) (s.72)

N'olaydı beni tabanca ile vuran bilezik sahibi bir kadın olaydı. (vurmak maddesi) (s.166)

Nâ- ehl olan devlette ehil olan mezellekte. (gök maddesi) (s.719)

Onun biri daima dağlarda olur niam ise çöllerde. (keçi maddesi) (s.670)

Osurmaktan gayrı eşeğin kuvveti kalmadı. (osurmak maddesi) (s.181)

Zarar ve hatar şaibesi olan emirde evvelce tehaffuz ve tevakki gerektir. (sakınmak maddesi) (s.511)

3.3. Madde Başlarının Açıklamasında Yer Alan Deyimler

Bu bölümde tespit edilen deyimler şunlardır:

Boynuz ararken kulaktan çıktı. (büyü maddesi) (s.311)

Tevbe-i Nasûh ile. (taş maddesi) (s.546)

Yağmurdan kaçarken doluya uğradı. (yağmur maddesi) (s.791)

4. Kalıp İfadeler

İncelediğimiz sözlükte tespit edilen kalıp ifadeler şunlardır:

efendi (s.75), hepsi demek (s.76), kız oğlan kız (s.627), ne zaman demek (s.755), sonra demek (s.532), Tanrı taala (s.318)

5. İkilemeler

Sözlükte tespit edilen ikilemeler şunlardır:

boy bos (s.311), çalı çırpı (s.349), çelik çomak (oyunu) (s.349), çör çöp (s.369)

gece gündüz (s.693), giriş çıkış (s.695), güç kuvvet (s.708), hamham (hımhım) (s.388), hay huy (s.765), karıkoca (s.602), şöyle şöyle (demek) (s. 500), ufak tefek (s.188), yazılı çizili (s.786).

6. İsim Tamlamaları

6.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Şeklinde Oluşturulmuş İsim Tamlamaları

adem oğlanı (s.24), agu ağacı (s.67), ağaçkakan kuşu (s.74), ağız tüfeği (s.72), ağustos böceği(s.74), ağız açık tohumu (s.72),altun otu (s.93), ardıç ağacı (s.50), arı kuşu (s.37), aşevi (s.60), at bazarı (s.16), at kuyruğu (s.16), at meydanı (s.16), atmaca kuşu (s.11), av yeri (s.108), ay çiçeği (s.114), ay demiri (s.122), ay sonu (s.114), ayak yolu (s.114), ayı dudu: (s.121), ayrık otu (s.119), ayu kulağı (s.121), bağır yeleği (s.241), baldıran otu (s.257), balık otu (s.252), balık turşusu (s.252), balıkçıl kuşu (s.252), bel soğukluğu(s.252), boğa dikenini (s.293), bok böceği (s.293), boy tohumu (s.311), boyunburan kuşu (s.312), çelik çomak oyunu (s.349), çimşir ağacı (s.364), çıyan otu (s.366), çoban değneği (s.366), çoban süzeği (s.366), çörek otu (s.368), dalak otu (s.408), dam üstü (s.552), demir boku (s.410), demir dikenini (s.409), derimevi (s.400), deve dikenini (s.414), deve kuşu (s.413), deve tabanı (s.414), durak otu (s.567), ebe gümece (s.7), Ebucehil karpuzu (s.8), ek yeri (s.88), ev esbabı (s.110), ev içi (s.107), ev önü (s.110), evliya devesi (s.111), fil dişi (s.582), gelincik çiçeği (s.683), gök yüzü (s.719), göz yaşı (s.715), güveği otu (s.731), hafta günleri (s.763), hamam böceği (s.390), hasır otu (s.379), havan eli (s.765), hurma ağacı (s.390), ılgın ağacı (s.148), ısırgan otu (s.143), ibadet yeri

(s.577), ig kutusu (s.146), iğde yemişi (s.146), iki kardeş kanı (s.146), incir kuşu (s.152), ipek kurdu (s.123), İshak kuşu (s.138), it burnu (s.126), it üzümü (s.126), Kabe samanı (s.680), kadın tuzluğu (s.592), kahve altı (s.619), kaya koruğu (s.621), kaya kuşu (s.621), keçi boynuzu (s.671), keçi sakalı (s.671), kedi otu (s.672), kendir otu (s.687), kıtlık yılı (s.623), kız kuşu (s.628), koca yemişi (s.641), konak yeri (s.661), kovan çiçeği (s.663), kudret helvası (s.641), kuduz otu (s.641), kulunç otu (s.659), kuş burnu (s.652), kuş etmeği (s.652), kuşluk vakti (s.652), kuzu kulağı (s.650), kül rengi (s.724), lonca yeri (s.737), martı kuşu (s.738), mercengûş otu (s.738), merdiven ayağı (s.738), mersin ağacı (s.738), meyan kökü (s.749), misk kedisi (s.748), mühre tahtası (s.753), mühür kazıcı (s.753), nebak ağacı (s.753), nevrüz otu (s.758), od yalını (s.161), oğul otu (s.186), orak böceği (s.171), evren pulu (s.112), osurgan böceği (s.182), oynak yeri (s.215), öd yeri (s.163), öğle vakti (s.216), öksürük otu (s.193), padişah musahibi (s.218), papatya çiçeği (s.220), pazar günü (s.232), pıtırak dikenini (s.277), sac ayağı (s.458), saç bağı (s.458), saka kuşu (s.463), sakızlık ağacı (s.464), savaş yeri (s.516), semiz ot(u) (s.468), sıçan otu (s.520), sığır dili (s.525), sığır gözü (s.525), sığır kuyruğu (s.524), sığircık kuşu (s.524), sidik yolu (s.473), sincan (sıçan) dikenini (s.477), sorgun ağacı (s.530), söğüt ağacı (s.488), su başı (s.538), su bendi (s.538), su sığırı (s.538), su yolu (s.538), tahta biti (s.314), tan yeri (s.551), tavşancıl kuşu (s.555), teke sakalı (s.318), ter yağı (s.316), terki bağı (s.316), teşbih böceği (s.317), toy kuşu (s.573), toygâr kuşu (s.573), turaç kuşu (s.328), ülüfer çiçeği (s.204), üzerklik tohumu (s.177), yan kesici (s.809), yapışkan otu (s.768), yara otu (s.785), yatsu vakti (s.771), yavşan otu (s.812), yer pelidi (s.783), yılan balığı (s.823), yılan yastığı (s.823), yıldız böceği (s.821), yund kuşu (s.849).

6.2. Arapça + Arapça Yapısındaki İsim Tamlamaları

abdüsselam (otu) (*adam otu*) (s.573), abdüsselatin (otu) (*kankurutan, kankusturan, adam otu*) (s.574), amber-bârîs (*kadın tuzluğu*) (s.101), bezr-i kıtûnâ (*kepek, öğütülmüş bitki tohumu*) (s.231), lisân-ı sevir /lisânü's-sevir (*Sığır dili, öküz dili*) (s.535), temirhindî (temrihindî) (*Hint Hurması*) (s.323), ûdü'l-kahr (*nezle otu kökü*) (s.578), Kabetullah (*Allah'ın evi*) (s.680), aynülher ('aynü'l-hirre) (*kedi gözü*) (s.577), cebellukum (*Mor bir cins yakut*) (s.334).

6.3. Arapça + Farsça Yapısındaki İsim Tamlamaları

darphane (*Para basılan yer*) (s.543), ebûcehil karpuzu (*acı karpuz, acı hıyar*) (s.8), hazinedar (*hazineyi korumak ve yönetmekle görevli kimse*) (s.383), kalye misk (s.614).

6.4. Farsça + Farsça Yapısındaki İsim Tamlamaları

dizdar (*kale komutanı*) (s.419), hıyarşenbe (*hint hıyarı*) (s.388), kâğıt hindî (kâğıd-ı hindî) (*hint helvası otu*) (s.667), kavkakulbe (s.618), zerde-çâv (*hint safranı, zerdeçalın eski metinlerdeki adı*) (s.450), zûr-bâz (s.456).

7. Sıfat Tamlamaları

7.1. Sıfat + Nesne Sözcüğüyle Oluşturulmuş Niteleme Sıfatı Yapısındaki Sıfat Tamlamaları

ağır nesne (s.67), arık nesne (s.26), boş nesne (s.288), büyük nesne (s.308), canlı nesne (s.332), cansız nesne (s.332), dağınık nesne (s.550), dar nesne (s.542), değirmi nesne (s.409), derin nesne (s.399), doğru nesne (s.568), eğri nesne (s.80), eksik nesne (s.83), ekşi nesne (s.86), enlü nesne (s.102), gizli nesne (s.700), gök nesne (s.721), güç nesne (s.708), ıslak nesne (s.143), iri nesne (s.133), iyi nesne (s.117), kalaylı nesne (s.612), kalın nesne (s.611), kara nesne (s.594), karışık nesne (s.594), katı nesne (s.589), keskin nesne (s.678), kırmızı nesne (s.625), kısa nesne (s.630), kirlili nesne (s.696), kolay nesne (s.656), küçük nesne (s.709), mayhoş nesne (s.747), murdar nesne (s.750), parlak nesne (s.226), semiz nesne (s.467), sık nesne (s.525), sıvışık nesne (s.477), sölpük nesne (s.489), sulu nesne (s.533), tatlı nesne (s.541), ucuz nesne (s.158), ulu nesne (s.202), uzun nesne (s.172), yaramaz nesne (s.775), yazılı nesne (s.786), yeyni nesne (s.813), yoğun nesne (s.839), yumru nesne (s.845), yüce nesne (s.825), yüksek nesne (s.842).

7.2. Sıfat + Nesne Sözcüğüyle Oluşturulmuş Belirtme Sıfatı Yapısındaki Sıfat Tamlamaları

hiç nesne (s.766)

7.3. Sıfat- Fiil + Nesne Sözcüğüyle Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları

birikmiş nesne (s.267), dayanacak nesne (s.416), dolmuş nesne (s.572), eğelenmiş nesne (s.87), gülecek nesne (s.722), solmuş nesne (s.532), umulan nesne (s.207), yaramaz nesne (s.775), yıkılmış nesne (s.818).

7.4. Sıfat-Fiil + Yer Sözcüğüyle Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları

gidecek yer (s.594), sapacak yer (s.501), sığınacak yer (s.522), sıyrınacak yer (s.527).

7.5. Sıfat + Cins İsim Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları

boş böğür (s.289), er kişi (s.30), ince şey (s.150), kırk ayak (s.625), sağ yan (s.508), sol taraf (s.533), sümüklü böcek (s.490), tık nefes (s.559), yaramaz kimse (s.775), yırtıcı canavar (s.816), yürekli adam (s.835).

7.6. Renk + Cins İsim Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları

ak renk (s.78), akça ağaç (s.79), boz bakkal (s.287), gök nesne (s.721), kara ağaç (s.596), kara bataklık (s.596), kara gönlek (s.596), kara kulak (s.596), kara nesne (s.594), kara tavuk (s.596), kara yağız (s.596), kırmızı nesne (s.625), lök boya (s.736), sarı asma (s.506).

7.7. Arapça + Arapça Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları

kuds-i şerif (s.641), Medine-i münevvere (*nurlandırılmış şehir*) (s.737), şeytan-ı lain (*lanetlenmiş şeytan*) (s.497).

7.8. Farsça + Farsça Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları

çarşamba (*dördüncü gün*) (s.339), nevrüz (*yeni gün*) (s.758), perşembe (*beşinci gün*) (s.229), şeb-i yelda (*en uzun gece*) (s.493).

7.9. Türkçe + Arapça Yapısında Oluşturulmuş Sıfat Tamlamaları

Tanrı taâlâ (*yüce Tanrı*) (s.318)

8. Fiiller

8.1. Fiilde Yapı

Farklı adlandırmalar olsa da fiiller yapı bakımından üçe ayrılmaktadır:

- Basit (yalın) fiiller
- Türemiş fiiller
- Birleşik fiiller.

Yapılarına göre fiilleri tespit edebilmemiz için kök ve ek kavramlarını açıklamamız gerekmektedir. Bir dilin eksiz kullanılan en küçük anlamlı parçası kökü oluşturmaktadır. Türkçede ekler çekim eki ve yapım eki olarak

adlandırılmaktadır. Dünya dilleri yapı bakımından incelendiğinde tek heceli, bükümlü ve eklemeli diller şeklinde sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Türkçe de eklemeli diller grubundadır ve kullanılan ekler “son ek” şeklindedir.

Ergin (2004: 106) kök kavramı için “Bir kelimenin mânâsı ve yapısı bozulmadan parçalanmayan şeklidir.” demektedir. Kökler ve çeşitli eklerle meydana gelen yeni dil birimleri sözcükleri oluşturmaktadır. Kökler, yansıma sözcükleri dışında bir dilde sonradan uydurulamayan, önceden var olan ifadelerdir. Kelimelerin en küçük parçalarıdır. Yeni kelimeler oluşturulmasını sağlayan en küçük parçalardır. Dilbilimciler Türkçede isim ve fiil olmak üzere iki tür kök olduğunu savunmaktadırlar. Türkçe, yapı bakımından dil aileleri içinde eklemeli diller içinde yer almaktadır ve İngilizce gibi ön ek alabilen dillerin aksine sondan eklemeli dil aileleri içinde yer almaktadır. Bu ekler Türkçenin kelime türetebilmesi ve ifade zenginliği oluşturması bakımından önemlidir.

Korkmaz (2017: 124) ek kavramını şu şekilde açıklamaktadır: “Cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge.”

Ekler görevleri bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bu konuda farklı adlandırmalar kullanılsa da yaygın olarak kullanılan sınıflama eklerin yapım ekleri ve çekim ekleri şeklinde olduğudur. Ediskun’un (1999) morfem kavramını kullandığını, Banguoğlu’nun (2007) yapım ekleri yerine “üretim ekleri” kavramını kullandığını, Demircan’ın (2015) ise yapım ekleri yerine “yapı ekleri” ifadelerini kullandığını görmekteyiz. Korkmaz’ın (2017) ise çekim ekleri yerine “işletme ekleri” kavramını kullandığını görmekteyiz. Ergin’in (2004) de “çekim yahut işletme ekleri” şeklinde adlandırma yaptığı görülmektedir.

Çekim ekleri, adların veya isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek onlara çeşitli görevler yükleyen ancak kelimenin anlamından uzaklaştırmayan, yeni anlamlar oluşturmayan eklerdir. Çekim eklerini adlara gelen çekim ekleri, eylemlere gelen çekim ekleri şeklinde gruplandırmak mümkündür.

Yapım ekleri ise çekim ekleri gibi ad ve eylem kök ya da gövdelerine eklenmekle birlikte onlardan farklı olarak yeni anlamlı kelimeler oluşturan, kısaca yeni sözcükler türetmeye yardımcı olan eklerdir. Türkçede yapım ekleri dört tanedir.

- Addan ad türeten ekler
- Addan eylem türeten ekler
- Eylemden ad türeten ekler
- Eylemden eylem türeten ekler.

“Türkçede ekler ünlü ve ünsüz uyumuna bağlı olduklarından eklendikleri sözcüğün ses yapısına göre değişiklik gösterirler. Eklerde kalınlık- incelik, düzlük-yuvarlaklık ve tonluluk- tonsuzluk uyumuna bağlı olarak çok şekillilik görülür.” (Küçük, 2015: 23).

8.2. Basit Fiiller

Herhangi bir yapım eki almamış olan, daha küçük anlamlı parçalara ayrılamayan kök biçimindeki fiillerdir. Yabancı dillerden alınan kelimeler ait oldukları dilin bünyesinde o dile has yapım ekleri alsalar dahi Türkçede kök sayılmaktadırlar. Kökler, bir dilin temel malzemeleridirler. Yeni kelimeler türetmek için köklere ihtiyaç duyulmaktadır. Gencan (1979) basit fiilleri “yalınç eylemler” olarak adlandırmaktadır ve bir eylemin yalınç eylem olup olmadığını anlamak için şu yöntemi takip etmektedir. “Bir eylemin yalınç olup olmadığı şöyle denir. Sonundaki ekler, takılar (eylemlilik, kip, kişi ekleri, takıları) atılır; geriye kalan kısım başka bir sözcükten ekle türememiş ve birleşme yoluyla var olmamışsa köktür, yani asıl eylemdir.” demektedir.

Sözlükte tespit edilen basit fiiller şunlardır:

olmaz (s.205), olur (s.205).

8.3. Türemiş Fiiller

Ad soylu köklere ve fiil köklerine addan eylem türeten yapım ekleri ve eylemden eylem türeten yapım eklerinin getirilmesiyle oluşan sözcüklerdir. Çatı ekleri eylemden eylem türeten ekler, fiilimsi ekleri de fiilden isim türeten eklerdir. Örnek gösterilebilir.

Sözlükte tespit edilen türemiş fiiller şunlardır:

acıkmak (s.21), acıktırmak (s.21), açılmak (s.19), adamak (s.23), adımlamak (s.23), agulamak (s.67), ağarmak (s.68), ağartmak (s.68), ağdırmak (s.71), ağınmak (s.71), ağırlaşmak (s.68), ağlatmak (s.71), ağmak (s.71), ağrıtmak (s.70), akıtmak (s.77), akmak (s.76), aksamak (s.78), aksatmak (s.78), aksırmak (s.78), akşamlamak (s.22),

alçaklamak (s.90), aldamak (s.90), aldanmak (s.91), alışmak (s.88), alıştırmak (s.89), alkışlamak (s.90), alkışlanmak (s.90), almak (s.94), andırmak (s.85), anırmak (s.88), anlamak (s.85), anlatmak (s.86), anmak (s.85), apışmak (s.6), arıklamak (s.27), arınmak (s.29), arıtmak (s.28), artırmak (s.25), artmak (s.25), asılmak (s.64), asmak (s.64), aşağılamak (s.61), aşağılatmak (s.61), aşılmak (s.62), aşındırmak (s.61), aşınmak (s.61), aşırmaq (s.62), aşmak (s.61), atılmak (s.11), atlamak (s.65), atmak (s.10), avuçlamak (s.109), avunmak (s.109), avutmak (s.109), ayılmak (s.117), ayıplamak (s.577), ayırmak (s.114), ayıtlamak (s.117), ayrılmak (s.115), azaltmak (s.55), azarlamak (s.56), azgaşmak (s.55), azmak (s.54), bağışlamak (s.238), bağlamak (s.239), bakmak (s.241), barışdırmak (s.224), barışmak (s.224), basmak (s.236), başarmak (s.233), başlamak (s.233), batırmak (s.222), batmak (s.222), bayılmak (s.261), beğenmek (s.246), belermek (s.249), belirmek (s.248), belirtmek (s.249), benzemek (s.244), benzetmek (s.245), beslemek (s.231), beslenmek (s.231), bezemek (s.230), bezenmek (s.230), bıkmak (s.271), bıktırmak (s.271), bırakmak (s.267), biçmek (s.265), bildirmek (s.273), bilemek (s.274), bilmek (s.272), bingüşmek (s.276), birikmek (s.266), biriktirmek (s.267), bitirmek (s.264), bitişmek (s.264), bitiştirmek (s.264), bitlemek (s.265), bitlenmek (s.265), bitmek (s.276), boğazlamak (s.291), boğmak (s.290), boğulmak (s.291), bollamak (s.299), bollatmak (s.299), boşaltmak (s.289), boşamak (s.289), boyamak (s.310), bozmak (s.286), bozulmak (s.286), böğürmek (s.296), böğürtmek (s.296), bölmek (s.301), bölünmek (s.301), budamak (s.279), bulandırmak (s.297), bulanmak (s.297), bulaşdırmak (s.297), bulmak (s.297), bulutlanmak (s.303), bunamak (s.307), burmak (s.282), burulmak (s.282), buruşdurmak (s.282), buruşmak (s.282), buyurmak (s.309), bükmek (s.295), bükülmek (s.295), bürümek (s.282), bürünmek (s.283), büyükenmek (s.309), büyümek (s.308), büyütmek (s.309), büzmek (s.285), büzülmek (s.285), çabalamak (s.335), çağırmaq (s.341), çağirtmak (s.341), çağlamak (s.342), çağrışmak (s.341), çalışmak (s.348), çalkamak (s.348), çalkanmak (s.348), çalmak (s.349), çapaklanmak (s.334), çapalamak (s.335), çapmak (s.334), çatırdamak (s.336), çatırdatmak (s.336), çatlakmak (s.336), çatlatmak(s.336), çatmak (s.335), çekilmek (s.344), çekinmek (s.344), çekişmek (s.345), çekmek (s.343), çemremek (s.349), çemrenmek (s.349), çevirmek (s.352), çıkarmak (s.360), çıkmak (s.359), çınılamak (s.362), çiçeklenmek (s.356), çiğnemek (s.353), çimdiklemek (s.363), çizilmek (s.354), çoğalmak (s.370), çoğaltmak (s.370), çökermek (s.373), çökmek (s.372), çömelmek (s.375), çözmek (s.370),

çözölmek (s.370), çödürmek (s.376), çürömek (s.368), çürötmek (s.368), dadandırmak (s.394), dadanmak (s.396), dağılmak (s.548), dağılmak (s.548), dağılmak (s.550), dağılmak (s.402), dağılmak (s.402), dalgalamak (s.407), dalgalanmak (s.407), dalmak (s.408), damgalamak (s.410), damlamak (s.551), damlatmak (s.552), danılmak (s.410), daraltmak (s.542), darılmak (s.398), darılmak (s.399), dayamak (s.416), , dayandırmak (s.556), dayanmak (s.556), değinmek (s.393), değilmek (s.403), değiştirmek (s.403), delirmek (s.407), delirtmek (s.407), delmek (s.405), deprenmek (s.393), derlemek (s.400), deşmek (s.402), devşirmek (s.415), dikmek (s.421), dilemek (s.423), dilenmek (s.423), dindirmek (s.422), dinlemek (s.422), dinlendirmek (s.422), dinmek (s.422), dirilmek (s.417), diriltmek (s.417), ditmek (s.417), ditretmek (titretmek) (s.416), ditsinmek (s.417), dizilmek (s.419), dizmek (s.419), doğmak (s.567), doğrulmak (s.568), doğurmak (s.567), doğurtmak (s.568), dokumak (s.435), dolandırmak (s.440), dolanmak (s.440), doldurmak (s.571), dolmak (s.571), domalmak (s.442), dondurmak (s.570), donmak (s.570), doymak (s.442), doyurmak (s.445), döğünmek (s.436), dökmek (s.436), dökülme (s.436), döndürmek (s.443), dönmek (s.442), döşemek (s.431), dövmek (s.437), dumanlanmak (s.441), durmak (s.562), durulmak (s.427), durultmak (s.427), duymak (s.445), duyurmak (s.445), düğümlemek (s.438), dürmek (s.427), dürtmek (s.428), düşmek (s.428), düşünmek (s.433), düzeltmek (s.429), düzlemek (s.429), düzmek (s.429), eğelemek (s.87), eğilmek (s.81), eğirmek (s.87), eğlendirmek (s.80), eğlenmek (s.80), eğrilmek (s.81), ekmek (s.82), eksilmek (s.83), eksiltmek (s.83), ekşime (s.86), ekşitmek (s.87), elemek (s.97), emeklemek (s.148), emmek (s.99), emzirmek (s.100), enemek (s.103), eprimek (s.7), epritmek (s.7), erimek (s.28), erişmek (s.132), eriştirmek (s.132), eritmek (s.28), erlenmek (s.29), esenleşmek (s.57), esirgemek (s.57), esirmek (s.59), eskimek (s.58), eskitmek (s.58), eslemek (s.58), esnemek (s.56), eşelemek (s.62), etmek (s.17), evdirmek (s.107), evlendirmek (s.108), evlenmek (s.107), evmek (s.105), ezberlemek (s.56), ezilmek (s.56), ezmek (s.56), fııldamak (s.581), gecelemek (s.693), gecikmek (s.670), geciktirmek (s.670), geçirmek (s.669), geçmek (s.669), gedilmek (s.6729), gedmek (s.671), gelmek (s.681), gerinmek (s.673), getirmek (s.668), gevelemek (s.689), gevşetmek (s.688), gezdirmek (s.675), gezmek (s.675), gıcırdamak (s.623), gıcırdatmak (s.623), gicişmek (s.693), girmek (s.694), gitmek (s.691), giydirmek (s.690), giymek (s.689), gizlemek (s.699), gizlenmek (s.699), göçünmek (gücenmek) (s.710), göçürmek (s.710),

gölgelendirmek (s.722), gölgelenmek (s.722), gömmek (s.726), gömülmek (s.726), göndermek (s.730), görmek (s.710), görünmek (s.711), götürmek (s.705), göynüme(s.733), gözetmek (s.714), güçlenmek (s.708), güldürmek (s.722), gülmek (s.721), gümürdemek (s.727), güreşmek (s.712), güürldemek (s.713), gütmek (s.710), hallaşmak (s.380), haykırmak (s.381), hazırlamak (s.376), hazırlanmak (s.376), homurdanmak (s.766), horuldamak (s.389), huylanmak (s.392), inçkırmak (s.151), ıraklaşmak (s.129), ıraklaştırmak (s.129), ırgalamak (s.130), ırılmak (s.129), ırılmamak (s.130), ırlamak (s.130), ırlatmak (s.130), ısınmak (s.137), ısırmak (s.142), ısıtmak (s.137), ıslanmak (s.143), ıslatmak (s.143), ısmarlamak (s.144), ışılamak: 139, içirmek (s.127), içmek (s.126), iğrenmek (s.145), ilenmek (s.147), imrendirmek (s.148), imrenmek (s.148), inanmak (s.150), incelmek (s.150), inceltmek (s.150), incinmek (s.149), incitmek (s.149), indirmek (s.151), inlemek (s.145), inmek (s.150), irkilmek (s.132), irkmek (irkemek) (s.131), istemek (s.135), işemek (s.142), işitmek (s.139), işittirmek (s.139), işlemek (s.141), işlenmek (s.138), işletmek (s.141), itişmek (s.125), izlemek: (s.134), kabarmak (s.583), kabartmak (s.583), kaçınmak (s.592), kaçırarak (s.591), kaçmak (s.591), kağşamak (s.608), kağşıtmak (s.608), kağşamak (s.608), kakımak (s.609), kakmak (s.609), kalafatlamak (s.612), kalaylamak (s.613), kaldırmak (s.610), kalgımak (s.611), kalkmak (s.610), kamaşmak (s.614), kamburlamak (s.612), kanamak (s.616), kanatmak (s.616), kanırmak (s.610), kanmak (s.616), kapamak (s.585), kaplamak (s.585), kapmak(kaymak) (s.620), kararmak (s.595), karartmak (s.595), kardaşlaşmak (s.600), karışlamak (s.603), karışmak (s.592), karıştırmak (s.593), karşılamak (s.603), karşılaşmak (s.603), kaşanmak (s.606), kaşımak (s.606), kaşıtmak (s.606), katılanmak (s.590), katılmak (s.591), katlandırmak (s.590), katlanmak (s.590), katmak (s.591), kavramak (s.617), kavurmak (s.617), kavuşdurmak (s.616), kavuşmak (s.617), kaygılanmak (s.620), kayırmak (s.620), kayırmamak (s.620), kaymaklanmak (s.620), kaynamak (s.619), kaynatmak (s.619), kazımak (s.604), kazmak (s.604), kefinlemek (s.680), kemirmek (s.686), kesilmek (s.677), kıcıklamak (s.623), kılınmak (s.634), kılınmak (s.633), kılmak (s.631), kımıldatmak (s.635), kınamak (s.635), kındırmak (s.635), kırılmak (s.624), kırkmak (s.625), kırmak (s.624), kısalmak (s.630), kısaltmak (s.630), kıskanmak (s.629), kısımak (s.630), kışlamak (s.629), kıvrılmak (s.637), kızarmak (s.626), kızdırmak (s.626), kızmak (s.626), kilitlemek (s.701), kirlenmek (s.695), kirlletmek (s.695), kişnemek (s.700), kocalmak (s.639),

kocaltmak (s.640), kocunmak (s.640), koglamak(kovlamak) (s.654), koklamak (s.654), koklatmak (s.654), kokmak (s.654), kolaylamak (s.656), komak (s.660), kondurmak (s.661), koparmak (s.637), kopmak (s.637), korkmak (s.642), korkutmak (s.642), korumak (s.647), korutmak (s.646), koşmak (s.651), koşturmak (s.651), kotarmak (s.639), kovmak (s.662), koymak (s.663), köklemek (s.719), köpüklenmek (s.703), köpürtmek (s.703), kucaklamak (s.640), kudurmak (s.641), kurmak (s.647), kurtarmak (s.646) , kurtlanmak (s.647), kurtulmak (s.646), kurtulmamak (s.646), kurumak (s.645), kurumlanmak (s.647), kurutmak (s.645), kusmak (s.652), kusturmak (s.652), kuşanmak (s.651), kuşatmak (s.651), küçülmek (s.709), küçültmek (s.709), küflenmek (s.718), kükremek (s.721), kürümeek (s.713), küsmek (s.717), mavlamak (s.746), mıhlamak (s.747), mırıldamak (s.747), mızganmak (s.747) , muştulamak (s.751), mührelemek (s.753), mühürlemek (s.752), nakışlamak (s.755), nasırlanmak (s.755), nasırlatmak (s.755), nazlanmak (s.754), nişanlamak (s.759), obrulmak (s.153), okşamak (s.189), okumak (s.189), okumak (s.189), okutmak (s.188), onarmak (s.194), onulmak (s.194), onultmak (s.194), oranlamak (s.164), ortalamak (s.170), osurmak (s.181), otlamak (s.156), otlatmak (s.156), oturmak (s.157), oturtmak (s.158), ovdurmak (s.209), ovmak (s.209), oyalandırmak (s.213), oyalanmak (s.213), oymak (s.215), oynamak (s.214), oynatmak (s.214), ödemek (s.162), öğrenmek (s.193), öğretmek (s.193), öğünmek(övmek) (s.192), öğütlemek (s.193), öğütmek (s.194), ökkelendirmek (s.216), öksürmek (s.193), ölçmek (s.203), öldürmek (s.199), ölmek (s.198), öpmek (s.153), örmek (s.163), örtmek (s.165), örtülmek (s.165), ötmek (s.156), öttürmek (s.157), övmek (s.191), öykelenmek (ökkelenmek) (s.216), öykünmek (s.215), özenmek (s.176), özenmek (s.176), paralamak (s.225), paralanmak (s.225), parıldamak (s.226), paslanmak (s.233), pekiştirmek (s.246), pekleşmek (s.246), pişirmek (s.267), pişmek (s.270), saçmak (s.503), sağalmak (s.508), sağaltmak (s.508), saçmak (s.508), sakallanmak (s.510), sakınmak (s.511), saklamak (s.510), saklanmak (s.510), salındırmak (s.512), salınmak (s.512), salmak (s.512), sancılanmak (s.514), sancımak (s.514), sanmak (s.514), sapıtmak (s.501), sapıtmak (s.518), sapsmak (s.500), sararmak (s.505), sarılmak (s.505), sarınmak (s.505), sarkıtmak (s.505), sarkmak (s.505), sarkmak (s.505), sarmak (s.504), sarplanmak (s.506), sarsmak (s.506), sataşmak (s.502), satmak (s.502), savaşmak (s.516), savmak (s.517), savulmak (s.517), savurmak (s.517), sayıklamak (s.518), saymak (s.517), seçmek (s.458), seçirmek (s.472), seğirtmek (s.464), seğirttirmek (s.465),

sekmek (s.465), semirmek (s.467), sepmek (s.478), sermek (s.459), serpmek (s.459), seslenmek (s.463), sevindirmek (s.471), sevinmek (s.470), sevişmek (s.477), sevmemek (s.469), sezmek (s.461), sıçmak (s.519), sıçramak (s.518), sıçratmak (s.519), sığamak (s.523), sığanmak (s.523), sığdırmak (s.522), sığınmak (s.522), sığmak (s.522), sıkılmak (s.525), sıkışmak (s.525), sıkılmak (s.525), sınamak (s.526), sıvamak (s.527), sıyırmak (s.527), sızmak (s.521), sikişmek (s.475), sikmek (s.476), silkinmek (s.476), silmek (s.476), silmek (s.476), sinirlemek (sinirlenmek) (s.475), sinmek (s.469), soğumak (s.530), soğutmak (s.530), sokmak (s.532), soldurmak (s.533), solmak (s.532), solumak (s.533), somurdamak (s.533), sormak (s.529), soruşturmak (s.529), soymak (s.538), soyunmak (s.538), sökmek (s.488), sölpüme (s.489), sövmek (s.487), söykünmek (s.493), söylemek (s.490), söylenmek (s.492), söyleşmek (s.492), söyündürmek (s.493), söyünmek (s.493), sulamak (s.533), sulanmak (s.533), sunmak (s.533), susamak (s.537), suvarmak (s.537), sümkürmek (s.490) , süpürmek (s.478), sürçdürmek (s.482), sürçmek (s.482), sürmek (s.483), sürmelemek (s.484), sürtmek (s.483), sürtünmek (s.484), sürünmek (s.483), süzmek (s.486), şapırdatmak (s.494), şaşırmaq (s.495), şaşmak (s.494), şişirmek (s.498), şişmek (s.498), takınmak (s.550), takmak (s.551), talabımak (s.551), tanlamak (s.551), tapınmak (s.540), tapmak (s.540), tapşırmaq (s.540), taramak (s.542), tartmak (s.542), tasalandırmaq (s.545), tasalanmak (s.544), tasımlamak (s.545), taşırkamak (s.547), taşmak (s.546), tekerlenmek (s.321), temizlemek (s.323), tepelemek (s.313), tepmek (s.393), teprendirmek (s.394), tepretmek (s.393), tepsemek (s.313), terlemek (s.315), terletmek (s.315), tıkamak (s.559), ırmalamak (s.557), tıskırmaq (s.558), tokmak (s.570), tokumak (s.569), tokuşmak (s.569), topallanmak (s.561), tozlanmak (s.330), tozmaq (s.330), turgurmak (tuğurmak, doğurmak) (s.564), tutmak (s.561), tutturmak (s.561), tüketmek (s.437), tükürmek (s.331), tülemek (s.331), tükürmek (s.330), tütme (s.327), tütüleme (s.327), tütülenme (s.327), tüylenme (s.331), uçmak (s.159), uçurmak (s.159), ufanmak (s.188), ufatmak (s.188), uğurlamak (s.184), ulaşmak (s.203), ulaştırmaq (s.203), ululamak (s.201), ululanmak (s.202), umdurmak (s.207), ummak (s.206), ummamak (s.206), unutmak (s.207), unutturmak (s.208), usanmak (s.182), utandırmaq: 154, utanmak (s.153), uyandırmaq (s.212), uyanmak (s.211), uydurmak (s.213), uymak (s.212), uymamak (s.212), uyumak (s.211), uyuşmak (s.215), uyuşturmak (s.215), uyutmak (s.211), uzamak (s.174), uzatmak (s.175), uzlaşmak (s.177), uzlaştırmaq (s.178), üfürmek

(s.188), üleşdürmek (s.204), üleşmek (s.204), ünlemek (s.208), üremek (s.166), ürmek (s.167), ürkütme (s.167), ürmek (s.167), ürperme (s.166), üründülemek (s.163), üşenme (s.181), üşme (s.180), üşüme (s.180), üşütme (s.180), üzme (s.175), üzülme (özleme) (s.175), varma (s.761), verme (s.760), vermemek (s.761), vızlama (s.762), yağmalama (s.793), yaklaşma (s.794), yakma (s.796), yalabıma (s.804), yalabıtma (s.805), yalama (s.800), yalanma (s.800), yalatma (s.800), yaldızlama (s.805), yalınlandırma (s.805), yalınlatma (s.805), yaltaklanma (s.804), yalvarma (s.804), yamama (s.808), yanaşma (s.810), yanaştırma (s.810), yandırma (s.810), yanılma (s.796), yanıltma (s.796), yankılanma (s.810), yanma (s.809), yansılama (s.797), yapışma (s.767), yapıştırma (s.768), yapma (s.768), yapraklanma (s.769), yaptırma (s.768), yaraklanma (s.774), yaralama (s.774), yaralanma (s.774), yarama (s.784), yaraşma (s.784), yaratma (s.772), yarılma (s.777), yarışma (s.784), yarışma (s.784), yarlıgama (s.784), yarma (s.776), yasdanma (s.790), yaslanma (s.791), yaşmaklanma (s.788), yatırma (s.770), yatma (s.770), yavaşıtma (s.812), yavrulama (s.811), yayılma (s.813), yayma (s.812), yazdırma (s.786), yazma (s.785), yedirme (s.772), yedme (s.771), yeldirme (s.803), yellenme (s.802), yelme (s.803), yenileme (s.797), yenilme (s.797), yenme (s.797), yerleşme (s.783), yerleştirme (s.783), yerme (s.784), yeşillenme (s.788), yetişme (s.770), yığma (s.817), yıkama (s.813), yıkatma (s.813), yıkılma (s.818), yıkmama (s.817), yıldırma (s.821), yıldırma (s.822), yıldırma (s.822), yılmama (s.822), yırtılma (s.816), yırtma (s.816), yitirme (s.816), yitme (s.815), yoğurma (s.838), yoklama (s.840), yollama (s.844), yolma (s.845), yonma (s.847), yorgalama (s.834), yorulma (s.827), yorultma (s.828), yönelme (s.848), yumuşama (s.846), yumuşatma (s.845), yunma (s.848), yutma (s.824), yutturma (s.825), yuvarlama (s.849), yuvarlanma (s.849), yücelme (s.825), yüceltme (s.825), yüklenme (s.841), yükletme (s.841), yükselme (s.842), yürüme (s.828), yüzleşme (s.836), yüzmeme (s.837), zebunlama (s.449), zebunlatma (s.449).

Sözlükte tespit edilen toplam türemiş fiil sayısı 873'tür.

8.4. Birleşik Fiiller

Türkçe Sözlük'te (2011: 358) birleşik fiil "Ad soyundan bir kelime ile biçim veya anlam bakımından kaynaşıp bütünleşen fiil" şeklinde tanımlanmaktadır ancak

bu tanım birleşik fiil kavramını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Zira bu tanım, fiil+ fiil kalıbında birleşip sonuç itibariyle de eylem olan pek çok sözcüğü kapsamamaktadır. Bu konuda görüş ayrılıkları mevcuttur.

Korkmaz (2017: 94) birleşik fiili “Ad soylu bir kelime ile etmek, eylemek, olmak yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat fiil ya da zarf fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşan fiil türü.” şeklinde tanımlamaktadır. Yine Korkmaz (2007) birleşik fiilleri, “Bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.” şeklinde tanımlamakta ve yapı ve anlam özelliklerine göre dört gruba ayırmaktadır. Birinci gruba bir ad ya da sıfat ile *et-*, *ol-*, yardımcı fiillerinin veya esas fiil olarak kullanılabilme özelliğinin yanı sıra yardımcı fiil olarak da kullanılabilen *bul-*, *bulun-*, *buyur-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-* fiillerinin birleşmesiyle oluşan fiilleri almakta, ikinci gruba ise karmaşık fiiller adını vererek “Bunlar değişik zaman kesimi içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur.” demektedir. Üçüncü gruba ise fiil+ fiil yapısındaki birleşik fiilleri almaktadır. Burada dikkati çeken husus birinci fiilin zarf-fiil kuruluşunda olmasıdır. Bu tür zarf-fiillere *bil-*, *ver-*, *dur-*, *yaz-*, *gel-*, *gör-*, *kal-* fiilleri getirilerek birleşik yapı oluşturulmaktadır. Dördüncü grupta yer alan birleşik fiillerin ise isim veya isim soylu bir kelime ile esas fiilin anlam kayması ve anlam kalıplaşmasına uğrayarak oluştuğunu ifade etmektedir.

Karaağaç (2013), birleşik fiilleri “Bağlı ögesi eylem olan yapılardır; bu yapıların asıl görevi ise, zarf işleviyle kullanılmış bir ad veya zarf-eylem eki almış bir eylemdir.” şeklinde tanımlamaktadır. Birleşik eylem öbeklerini “ad + yardımcı eylemden oluşanlar” ve “eylem+ yardımcı eylem kaynaklı birleşik eylem” şeklinde ikiye ayırmaktadır. Adlara getirilen yardımcı eylemleri, geçişli ve geçişsiz oluşlarına göre ayırmaktadır. Adlarla birleşik eylem oluşturan yardımcı eylemleri *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *bul-*, *yap-* şeklinde sıralamaktadır. Geçişsiz birleşik eylem kuranlar ise *ol-* ve *bulun-*’tır. Bu grupta yer alan yardımcı eylemlerin asıl işlevinin adları kendileriyle ilgili bir eyleme dönüştürmek ve isimden fiil yapma ekleri gibi çalışmak şeklinde açıklamaktadır.

Eylemlerle yapılan birleşik eylemleri de şu şekilde açıklamaktadır. “Bir eylemden sonra *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-* yardımcı eylemlerini

getirerek oluşturulan söz öbeğidir. Asıl eylem ögesi ile yardımcı eylem ögesi birleşirken, asıl eyleme -a/-e, -ı/-i/-u/-ü, ıp/-ip/-up/-üp zarf-eylem eklerinden biri getirilir.” Eylemlerle yapılan birleşik eylemlerin ad+ yardımcı eylemlerden oluşanların farkını da bu grupta yer alan yardımcı eylemlerin işlevinin belirgin olmasıyla açıklar. Ayrıca bir sözün yardımcı eylem sayılması için esas anlamını yitirmesi ve genelleşerek dil bilgisel bir öge haline gelmesi gerektiğini ifade etmektedir. Allayıp pulla-, asıp kes-, batırıp çıkar-, sövüp say- gibi yineleme öbeklerini birleşik eylem öbeği olarak saymamaktadır (Karaağaç, 2013: 204-206).

Hengirmen (2009) birleşik eylemi “başka bir eylem başka türde sözcüklerle birlikte, genellikle kalıplaşmış olarak oluşmuş eylem” şeklinde tanımlamış ve oluşumları açısından üçe ayırmıştır. Bunlar:

1. Eylem+ yardımcı eylem yapısında oluşan birleşik eylemler

hükmetmek, test etmek, spor yapmak vb.

2. Ad soylu sözcükler+ yardımcı eylem yapısında oluşan birleşik eylemler

gelifermek, yazakoymak, düşeyazmak vb.

3. Deyimleşmiş birleşik eylemler

el vermek, yola çıkmak, gözden düşmek vb.

Dilmen (1930: 85-86) birleşik fiil kavramına karşılık “mürekkep fiil” kavramını kullanmıştır ve bu kavramı ikiye ayırmıştır.

1. İki fiil maddesi birleşerek yeni bir fiil getirirler. Bu maddeye uygun başlıca fiiller şunlardır. “*bil-, kal-, dur-, git-, gel-, yaz-*”

2. Manası geniş bir fiil, başka bir kelime ile birleşerek mürekkep bir fiil maddesini meydana getirir, demiş ve bu fiilleri de iki grupta toplamıştır.

2.1. “Etmek” ve ona benzeyen “eylemek, kılmak” gibi eylemler. *iyilik etmek, hürmet etmek, tenvir kılmak*

2.2. “olmak” ve ona benzeyen “edilmek, olunmak” gibi fiiller.

memnun olmak, zannedilmek, hiss olunmak.

Dilmen (1930: 86-88) “iki fiilden mürekkep fiiller” başlığı altında da şu şekilde bir sınıflama yapmıştır.

1. “Bilmek” fiiliyle yapılan mürekkep fiiller.

okuyabilmek, okuyamamak.

2. “Vermek” fiiliyle yapılan mürekkep fiiller.

çıkıvermek, söyleyivermek.

3. “durmak, kalmak, gitmek, gelmek, görmek” fiilleriyle yapılan mürekkep fiiller.

4. “yazmak” fiiliyle yapılan mürekkep fiiller.

düşeyazmak, öleyazmak.

Deny (1941: 476- 479) eserinde ““mürekkep fiil” ifadesini kullanmıştır. Bu başlık altında “*et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-, olun-*” yardımcı fiilleriyle oluşturulan yapıları, “complete (karmaşık) fiil” olarak adlandırmıştır. Bu bölümde “*yazar ol-, yazmış ol-, yazacak ol-, seve bil-, vb.*” fiillerini incelemiş ancak bu başlık altında anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş fiilleri incelememiştir.

Gabain de (2007: 109- 110) anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş fiillere yer vermemiştir.

Emre (1945: 114- 118) eserinde “birleşik fiil” kavramını kullanmış ve “etmek, olmak, kılmak” başlıkları altında birleşik fiil grubu içinde “örtbas etmek, mırın kırın etmek, namaz kılmak” gibi kaynaşmış- deyimleşmiş fiil örneklerine yer vermiştir.

Mansuroğlu (1958: 35- 38) fiil birleşmelerini incelemiş, bunlar içinde anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş birleşik fiillere de yer vermiş ve şu şekilde incelemiştir.

1. İsim bildirici yapan veya bir fiili geçmiş zaman veya başlıca zaman kipine geçiren yardımcı fiillerle meydana getirilenler.

2. İsim fiil yapan fiillerle meydana gelen birleşik fiiller.

3. Aslında çekimli bir fiilin zarfı olan zarf-fiillerin belirli bir fiille sık sık beraber kullanılmaları ile Türkçede “Anlamca Kaynaşık Birleşik Fiiller” meydana getiren ve çekimli yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller.

Ergin (2004: 386-388) birleşik fiil terimini kullanarak bunları ikiye ayırmıştır.

1. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller.

“et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-“

2. Fiille birleşik fiil yapan birleşik fiiller.

“*bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-*”

Ergin’in (2004) sınıflandırmasında anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş birleşik fiillere yer vermemesi dikkat çekmektedir.

Göğüş (1962: 256- 258) birleşik fiilleri “isim soyundan bir kelime ve yardımcı fiille kurulanlar” ile “iki fiilin birleşmesinden oluşanlar” şeklinde ifade etmektedir. İki fiilin birleşmesinden oluşan birleşik fiilleri de yeterlik, tezlik, sürerlik ve yaklaşma adı altında dört başlığa ayırmış ve bunları da tasvir (betimleme) fiilleri şeklinde adlandırmıştır.

Dizdaroğlu (1963: 30- 36) birleşik fiil kavramını kullanmış ve anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş fiillere de yer vermiştir.

Gencan (1979: 311- 328) birleşik eylemleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Kurallı Yapılan Birleşik Eylemler.

1.1. Özel Birleşik Eylemler.

Özel birleşik eylemleri de kendi içinde yeterlik eylemi, tezlik eylemi, isteklenme eylemi, yaklaşma eylemi, olup bitme eylemi, *-meye görsün eylemi*, *beklenmezlik eylemi* gibi alt başlıklara ayırmıştır.

1.2. Yardımcı Eylemlerle Yapılan Birleşik Eylemler.

Bu fiillerin *etmek, eylemek, olmak, kılmak* vb. fiillerden oluştuğunu ifade etmiştir.

2. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Eylemler.

Bu başlık altında *alıkoymak, elvermek, öngörmek, aşermek, aş yermek, varsaymak, vazgeçmek* gibi örnekleri zikretmiştir.

3. Deyim Biçiminde Öbekleşmiş Eylemler.

Banguoğlu (2007: 310- 318) birleşik fiilleri şu şekilde sınıflandırmıştır.

1. Zarf Öbeği Kalıbında Oluşanlar.

2. Çekim Öbeği Kalıbında Oluşanlar.

3. Bağlam Öbeği Kalıbında Oluşanlar.

Bilgegil (1992: 280- 282):

1. Yardımcı Fiillerle ve Onlarla Teşkil Olunan Birleşik Fiiller.
2. İki Fiilin Birleşmesiyle Teşkil Olunan Birleşik Eylemler.
 - 2.1.Yeterlilik Fiili (İktidari Fiil)
 - 2.2.Tezlik Fiili (Ta'cili Fiil)
 - 2.3. Sürerlik Fiili (İstimsari Fiil)
 - 2.4.Yaklaşma Fiili (Mukarebe Fiil)
3. Kaynaşma Yoluyla Teşkil Edilen Birleşik Fiiller başlıklarını kullanmıştır.

Hacıeminoğlu (1991: 256) birleşik fiilleri “isim+ yardımcı fiil” ve “fiil+ tasviri fiil” şeklinde sınıflandırmıştır.

Ercilasun (1984: 45- 87) birleşik fiilleri:

1. Bir Tarafı İsim Bir Tarafı Fiil Olan Birleşik fiiller (isim+ fiil).
2. İki Tarafı da Fiil Olan Birleşik Eylemler (fiil+ fiil) şeklinde incelemiştir.

Zeynelov (1986: 466) şu şekilde sınıflama yapmıştır.

1. Hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildiren birleşik eylemler.
2. Hareketin sürekliliğini, aniliğini, devamlılığını bildiren birleşik eylemler.
3. Hareketin sınırlarını bildiren birleşik eylemler.
4. Hareketin tekrarını belirten birleşik eylemler.

Özkan, Toker ve Aşçı (2016: 76- 85) birleşik fiili dört gruba ayırmışlardır. Bunlar:

1. Asıl yardımcı fiillerle kurulan birleşik eylemler
2. Bir yanı sıfat- fiil olan bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller: Karmaşık Fiiller.
3. Bir yanı zarf-fiil olan bir yanı fiil olan birleşik fiiller: Tasvir fiilleri.
4. Bir yanı isim bir yanı esas fiil olan birleşik fiiller.

Bu sınıflamada yer alan karmaşık fiilleri Korkmaz'ın (2017: 170) öncelik fiilleri, alışkanlık fiilleri ve niyet fiilleri şeklinde gruplandığını belirtmek isteriz.

Eker (2017: 366- 367) birleşik eylemler için:

1. Tasvirî (betimsel), deskriptif) eylemler.

2. Adla yapılan birleşik eylemler.
3. Diğer birleşik eylemler şeklinde incelemiştir.

Karahan (2009: 73- 77) birleşik fiili “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur.” şeklinde ifade etmiş ve şu şekilde gruplandırmıştır:

1. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller.
 - 1.1. Ana yardımcı fiille kurulan birleşik eylemler.
 - 1.2. Diğer fiillerle kurulan birleşik eylemler.
2. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller.

Vural ve Böler (2016: 244- 247) birleşik fiilleri şu şekilde gruplandırmışlardır:

1. Bir isim ve bir yardımcı fiilden yapılan birleşik fiiller
2. Bir sıfat-fiil ve bir yardımcı fiilden yapılan birleşik fiiller.
3. Bir fiil ve bir yardımcı fiilden yapılan birleşik fiiller (Tasvir fiilleri).
 - 3.1. Yeterlik fiilleri
 - 3.2. Tezlik fiilleri
 - 3.3. Sürerlilik fiilleri
 - 3.4. Yaklaşma fiilleri
4. Anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş birleşik fiiller.

Yukarıda ifade edilen görüşlerden de anlaşılacağı üzere birleşik fiil konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Birbirlerinden ayrıldıkları en önemli noktanın anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş birleşik eylemlerle ilgili olduğu görülmektedir. Bazı isimler anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş birleşik fiiller diye bir bölüm oluştururken dilbilimcilerin önemli bir kısmının bu başlığa yer vermediği görülmektedir.

8.4.1. İsim + Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

8.4.1.1. “Olmak” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

açık olmak (s.18), azad olmak (s.55), belirsiz olmak (s.248), bütün olmak (s.277), çıplak olmak (s.355), dar olmak (s.542), dolayı olmak (s.439), epsem olmak (s.6), , gebe olmak (s.667), gerek olmak (s.673), hoşnut olmak (s.391), imtila olmak (s.149), istekli olmak(s.136), kâyil olmak (s.522), malı (çok) olmak (s.743), ölümcül olmak (s.201), sarhoş olmak (s.460), üstün olmak (s.178), yaş olmak (s.788), yaşlı olmak (s.788), yelmeşik olmak (s.803), yohsul olmak (s.827), yok olmak (s.839).

8.4.1.2. “Etmek” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

al etmek (s.113), baskın etmek (s.236), bütün etmek (s.273), cima etmek (s.363), çıplak etmek (s.355), dandin etmek (s.411), düğün etmek (s.439), enlü itmek (s.102), epsem itmek (s.7), gülünç etmek (s.722), hacamat etmek (s.377), hasta etmek (s.384), hıyanet etmek (s.389), hizmet etmek (s.385), horata etmek (s.389), ilaç etmek (s.577), inat etmek (s.578), inkar etmek (s.149), istif etmek (s.138), işaret etmek (s.139), işkence etmek (s.140), iyilik etmek (s.117), kalabalık etmek (s.613), kulluk etmek (s.657), nadas itmek (s.753), nazar (nezir) itmek (s.753), pişman etmek (s.271), rüsvay etmek (s.448), suç itmek (s.528), sünnet etmek (s.490), sürgün etmek (s.485), taaccüb etmek (s.317), tıraş etmek (s.325), yağır etmek (s.794), yaramaz etmek (s.778), yardım etmek (s.772), yok itmek (s.839), yüm etmek (s.847), zengin etmek (s.452).

8.4.1.3. “Eylemek” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

azad eylemek (s.56).

8.4.1.4. “Edinmek” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

kul edinmek (s.657).

8.4.1.5. “Kıl” Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

yavu kılmak (s.811).

8.4.2. Kurallı Birleşik Fiiller

8.4.2.1. Tezlik Fiilleri

itivermek (s.125), salıvermek (s.511).

8.4.3. Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

ad komak (s.23), ağır basmak (s.68), akıl gitmek (s.574), and içmek (s.102), and virmek (s.103), av avlamak (kuş kuşlamak) (s.108), ay tutulmak (s.114), buyruk tutmak (s.309), buyruk tutmamak (s.309), calk sıyırmaq (s.349), can çekişmek (s.333), çakmağı çakmak (s.342), çift sürmek (s.359), düş azmak (s.431), düş görmek (s.431), düş yormak (s.431), eş yermek (aşermek) (s.60), fırsat bulmak (s.583), fitne koparmak (s.580), göğüs geçirmek (s.720), göz kıpmak (s.715), güç yetmek (s.708), gün doğmak (s.727), gün tutulmak (s.727), harman dövmek (s.386), iş bitirmek (s.141), kan almak (s.616), kan tutulmak (s.616), kılıç çekmek (s.632), kıvama gelmek (s.636), kıvama getirmek (s.636), kin tutmak (s.703), laf urmak (s.733), lagap komak (s.733), mal bulmak (s.743), mal dağıtmak (s.743), maskaraya almak (s.740), narh vermek (s.754), od yalınlandırmak (s.161), od yalınlatmak (s.161), ögdül komak (s.195), öğüt vermek (s.193), öz almak (s.159), rüşvet vermek (s.448), suya girmek (s.539), sür salmak (s.485), şimşek oynamak (s.499), vaz gelmek (s.761), yağmur yağmak (s.792), yakı vurmak (s.796), yalan söylemek (s.799), yay kurmak (s.815), yere vurmak (s.778), yıldız düşmek (s.820), yoğa gitmek (s.840), yurt tutmak (s.834), yürek burmak (s.835), yürek oynamak (s.835), yürek sürmek (s.835), yüz ekşitmek (s.836).

9. Arkaik Kelimeler

9.1. Madde Başlarında Yer Alan Arkaik Kelimeler

Kubbealtı Lugati'nde (2005) arkaik kelimesi “Kullanıldığı zamandan daha eski bir döneme âit kelime ve cümle yapısı özellikleri taşıyan.” şeklinde tanımlanmıştır. Türkçe Sözlük'te ((2011) ise “Konuşulan veya yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)” şeklinde tanımlanmıştır. Türkçe Sözlük'te verilen tanımdan yola çıkarsak, yazı dilinde yer almayıp ağızlarda varlığını sürdüren kelimeler arkaik kelime olarak kabul edilebilir.

Sözlükte madde başı olarak kullanılan arkaik kelimeler şunlardır:

ağmak: yükselmek, çıkmak. (s.71)

ağdırmak: kaldırmak, yükseltmek. (s.71)

agıl: hale. gök cisimlerinin etrafında görünen beyaz halka. (s.73)

ağınmak: arka üzeri yatıp her iki yana doğru yuvarlanmak veya debelenmek (at, eşek vb.) (s.71)

ağırşak: iplik eğirmek için iğe takılan tahta yuvarlak. (s.75)

aguz: doğuran hayvanın ilk sütü. (s.72)

ağır basmak: kâbus anlamında. (s.68)
ağırlık: erkek tarafından nikah ahdi olarak kız tarafına nikahta taahhüt edilen para.
(s.68)
aldamak: aldatmak, hile yapmak, kandırmak. (s.90)
aş yermek: aşermek. (s.60)
azarılmak: kendisine kızılmak. (s.55)
azgaşmak: birbiriyle çekişmek. (s.55)
bağırdak: beşik bağı. (s.241)
boğurtlak: gırtlak, boğaz. (s.292)
bürüncek: başörtüsü, çarşaf. (s.285)
büyük: dübür. (s.286)
çağana: bir saz çeşidi. (s.342)
çakıldak: değirmende değirmen taşlarına çak çak diye çarparak buğdayın bittiğini
bildiren taş. (s.343)
çalkamak: çalkalamak. (s.348)
çalkanmak: çalkalanmak. (s.348)
çapmak: koşmak. (s.334)
çemremek: kolu, paçayı, eteği sıvayıp çevirmek. (s.349)
çemrenmek: kolu, paçayı, eteği sıvayıp çevirmek. (s.349)
çırpıcı: dokunan bezi yıkayıp ağartan kimse. (s.357)
çoban aldangıcı: çoban aldatan kuşu. (s.367)
çogan: bir kök. (s.370)
çoktanki : eski. (s.372)
çökek: tortu. (s.373)
çökermek: çökertmek. (s.373)
dâğlağı: dağlama aleti. (s.402)
dandin etmek: küçük çocukları el üzerinde hoplatma. (s.411)
ditsinmek: tiksilmek. (s.417)
dokurcun: dokuz taşla oynanan bir oyun. (s.436)
dumağı: nezle. (s.442)
durgurmak: durdurmak. (s.564)
dürüşmek: çalışmak, çabalamak. (s.428)
düzgün: kadınların yüzlerine sürdükleri boya. (s.429)
eğir: karın ağrısına iyi gelen andız otu. (s.88)

enemek: hayvanı kısırlaştırmak. (s.103)
eyrim: hayvanın sırtı vurmasın diye eyer altına konan keçe. (s.119)
gebere: bir tür otsu bitki. (s.668)
gelik: geç olmak. (s.670)
gedilmek: gedik açılmak. (s.672)
gicişmek: kaçınmak. (s.693)
giciyik: kaşıntı. (s.693)
giyimli: elbiseli. (s.690)
gmelti: avcı ve bekçi kulübesi (alı çırpıdan yapılmış). (s.726)
gynmek: meyvenin olgunlaşması. (s.733)
gülemez: süte yoğurt katılıp yenilen yiyecek. (s.724)
gmrdenmek: homurdamak. (s.727)
gmrt: gmbrt. (s.727)
ılgım salgım: serap. (s.148)
ılıca: sıcak su kaynağı. (s.147)
ııkırık: hıkırık. (s.151)
ııkırık: hıkırık. (s.151)
ır: nağıme. (s.130)
ırgalamak: sallamak. (s.130)
ırılmak: ayrılmak. (s.129)
ırlamak: şarkı sylemek. (s.130)
ırlatmak : şarkı syletmek. (s.131)
ırlayıcı: şarkı syleyen kimse. (s.131)
ısıcak: sıcak. (s.136)
ısıcaklık: sıcaklık. (s.136)
ışılamak: parıldamak. (s.139)
ikircinlik tereddüt. (s.145)
ilenmek: beddua etmek. (s.147)
ilenç: beddua. (s.147)
irkmek: birikmek. (s.131)
kağşamak: bir şeyin gevşeyip parçalanacak hale gelmesi. (s.608)
kalgımak: hoplamak, zıplamak. (s.611)
kandara: bir tür otsu bitki, hasır otu. (s.617)
kanırmak: ayıracak şekilde bükmek. (s.610)

kantarma: hayvanın kontrolünü sağlayan dizgin, gem. (s.617)
karamuk : ekin tarlalarında biten siyah tohum, bitki. (s.597)
karanuluk: karanlık. (s.595)
kargabüken: ebucehil karpuzu. (s.599)
kaşanmak: büyükbaş hayvanların işemesi. (s.606)
kaşmerlik: herkesi güldürüp eğlendirme. (s.607)
kaya koruğu: kiremitlerde biten bir ot çeşidi. (s.621)
kaya kuşu: göğsü kızıl bir kuş türü. (s.621)
kaygana: yumurtayı yağa kırarak yapılan yemek. (s.622)
kaytan: ipek veya pamuktan yapılan ip. (s.622)
kımıldı: hafif hareket. (s.634)
kındırmak: tahrik etmek. (s.635)
kırân: kenar, ufuk. (s.626)
kıskaç: kerpeten. (s.630)
kız oğlan kız: bakire. (s.627)
kızılca: allık. (s.627)
koduk: eşek yavrusu, sıpa. (s.642)
kotarmak boşaltmak, tahliye etmek. (s.639)
kovlamak: gammazlık etmek. (s.654)
kovucu: gammaz, münafık. (s.653)
kozak: koza, kozalak (s.650)
kösegi: ateş karıştırmaya yarayan araç. (s.717)
kubur: ok çantası. (s.638)
kuş etmeği: hekimlikte kullanılan bir bitki. (s.652)
kuyruk salan: peygamber kuşu. (s.666)
mûkla: yumurtadan yapılan bir yemek. (s.752)
obruk: çukur, oyuk yer. (s.153)
onat: güzel, iyi. (s.194)
onmadıklık: talihsizlik, uğursuzluk. (s.194)
onulmak: iyileşmek, şifa bulmak. (s.194)
onultmak: iyileştirmek, şifa buldurmak. (s.194)
oyuntu: çukur, oyulmuş bölüm. (s.213)
ozan: boşboğaz, çenesi düşük. (s.176)
ögdül koymak: mükâfaat vermek. (s.195)

ögdül: mükâfaat. (s.195)
ögendire: sığır sürmeye yarayan ucu sivri değnek (tarım). (s.195)
öğü: baykuş türünden olan puhu kuşunun bir çeşidi. (s.197)
öndün: önce. (s.195)
örtü: mendil, mahrama, başörtüsü, havlu. (s.164)
öykelenmek: öfkelenmek. (s.216)
öykelendirmek: öfkelendirmek. (s.216)
öyken: akciğer. (s.216)
öykünmek: taklit, özenme. (s.215)
pepegi: kekeme, peltek. (s.220)
sağalmak: iyileşmek, şifa bulmak. (s.508)
sağaltmak: iyileştirmek. hastalıktan kurtarmak. (s.508)
salyar: ağız suyu. (s.466)
sançmak: saplamak. (s.514)
sangılık: şaşkınlık. (s.514)
sankı: şaşkın. (s.514)
sapıtmak: budamak. (s.518)
sayrı: hasta (s.518)
sayrılık: hastalık. (s.518)
sığın: yabani geyik ve sığır. (s.523)
sığanmak : sıvanmak, kolları bacakları sıvamak. (s.523)
sığır dili: yapraklı bir bitki. (s.525)
sığır gözü: sarı papatya. (s.525)
sığır kuyruğu: otsu bitki, yün otu. (s.524)
sıklık: ıslık. (s.521)
sıklık çalmak: ıslık çalmak. (s.521)
sıyrıncak: kaygan. (s.527)
sipsi: düdük. (s.472)
sivişmek: bulaşmak. (s.477)
sivişik nesne: yapışkan şey. (s.477)
somurdamak: mırıldanarak somurtmak. (s.533)
sormak: emmek. (s.529)
soymantı: sopa, değnek. (s.539)
sölpülemek: buruşup sarkmak. (s.489)

sölpük: sarkık, derisi buruşuk. (s.489)
söykünmek: dayanmak, yaslanmak. (s.493)
söyünmek: sönmek. (s.493)
söyündürmek: söndürmek. (s.493)
sungur: doğana benzeyen yırtıcı kuş. (s.535)
sünü: mızrak. (s.488)
sür salmak: saldırmak. (s.485)
şırılağan: susam yağı. (s.498)
talabımak: çırpınmak. (s.551)
tanlamak: şaşmak, garip bulmak. (s.551)
tapşırmaq: ulaştırmak. (s.540)
tartagan: darmadağınık. (s.543)
tasımlamak: tahmin etmek. (s.545)
tıskırmak: hayvanların aksırması. (s.558)
toy kuşu: yabani bir kuş. (s.573)
toygır kuşu: çayır kuşu. (s.573)
tuç: tunç. (s.573)
tugulga: çelik başlı miğfer. (s.569)
tutam: deste. (s.562)
tutarıklı: saralı. (s.562)
tutarık: sara. (s.562)
tülemek:tüy değiştirmek. (s.331)
ulak: haberci. (s.204)
uyan: dizgin, gem, yular. (s.216)
ügürtlemek: iyisini seçmek. (s.193)
üleşmek: paylaşmak, bölüşmek. (s.204)
üleştirmek: paylaştırmak. (s.204)
üründülemek: iyisini seçmek. (s.163)
yalabımaq: parlamak, parıldamak. (s.805)
yalı: deniz kenarı. (s.***)
yalın: alev. (s.805)
yalınlandırmak: alevlendirmek. (s.805)
yalva: bildircin. (s.804)
yanaz: yaramaz huylu kimse. (s.798***)

yancık: atın yanına asılan çanta, heybe. (s.809)
yanılmaç: bilmece, şaşırtıcı söz. (s.796)
yansılama: taklit. (s.797)
yapışkan otu: bir çeşit ot. (s.768)
yaraklanmak: silahlanmak. (s.774)
yasdanmak: yaslanmak. (s.790)
yastığaç: üzerinde yufka açılan hamur tahtası. (s.791)
yatık: bir tür su kabı. (s.771)
yatlu: kötü, uğursuz. (s.771)
yavaşa: hayvanları zapt etmek için dudağına takılan tahta. (s.812)
yavuklu: sevgili, nişanlı. (s.812)
yavuz: kötü, fena. (s.812)
yedmek: yedekte götürmek. (s.771)
yelmeşik: yapışkan. (s.803)
yen: elbise kolunun el üzerine gelen bölümü. (s.797)
yeyni: hafif. (s.813)
yıldıratmak: parıldatmak. (s.822)
yoğa gitmek: hiç pahasına gitmek. (s.840)
yorgalamak: atın rahvan yürümesi. (s.834)
yumrucuk: ur, şiş. (s.846)
yunmak: yıkanmak. (s.848)
yund: kısrak. (s.849)
yund kuşu: peygamber kuşu, kuyruk sallayan kuşu. (s.849)
yürek burmak: bağırsakta sancı oluşmak. (s.835)
yürek oynamak: kalp çarpmak. (s.835)
yürigenlik: yürüyüşe dayanıklı olmak. (s.833)
zort vermek: ağzı şişirip öttürmek. (s.456)

Bu bölümde yer alan toplam arkaik kelime sayısı 201'dir.

9.2. Madde Başlarında Yer Almayan Arkaik Kelimeler

Sözlükte madde başlarının açıklamalarında kullanılan arkaik kelimeler şunlardır:

ağırşaklanmak: memenin yumrulanıp kabarması. (kız oğlan kız maddesinde) (s.627)

akçıl: beyazımtırak. (ak renk maddesinde) (s.78)
aklık: beyazlık. (düzgün maddesinde) (s.429)
alı satı: alım satım. (alım satım maddesinde) (s.95)
aracık: az aralıklı. (yummak maddesi) (s.847)
argaç: dokumacılıkta bezin enine atılan iplikleri. (bez maddesinde) (s.231/232)
arık: zayıf, cılız. (zebun maddesinde) (s.448)
arıklık: zayıflık, cılızlık (zebunlatmak maddesinde) (s.449)
arkalca: semer (semer maddesinde) (s.469)
arkırı: aykırı, ters (bulut maddesinde) (s.301)
ayırtlamak: ayıklamak, seçmek, temizlemek. (arınmak maddesinde) (s.29)
bile: dahi, de. (kıl maddesinde) (s.633)
bilesine: birlikte. (yeşim maddesinde) (s.790)
bozrak: bozca, bozumsu (ağzı açık tohumu maddesinde) (s.72)
çağırğan: çok çağırın. (at maddesinde) (s.11)
çepelli: kir. (inci maddesinde) (s.152)
özlemek: koyulaşmak. (damar maddesinde) (s.552)
domalmak: donuklaşmak. (çıkmaq maddesinde) (s.359)
eğın:sırt, arka. (çıkarmak maddesinde) (s.360)
eğinti: törpülenen madenlerin top hali. (eğelenmiş nesne maddesinde) (s.87)
esle: dinlemek, kabul etmek. (incitmek maddesinde) (s.149)
esrük: sarhoş, deli. (deve maddesinde) (s.411)
eşkin: atın açık adımlarla hızlı hızlı yürümesi. (beygir ve yürüme maddelerinde) (s.263/828)
geme: büyük fare. (sıçan maddesinde) (s.519)
gıcık: kaşıntı, uyuz. (şırılağan maddesinde) (s.498)
güre:vahşi, eğitilmemiş olan. (tuzak maddesinde) (s.566)
gümeç: bal peteği, petek. (bal maddesinde) (s.252)
hotaz: hotuz, sorguç. (sığır maddesinde) (s.523)
ılgar: at üzerinde dörtnala gitmek (gitmek maddesinde) (s.691)
inan: emniyetli, emin. (er kişi maddesinde) (s.30)
incerek: incecik, nazik. (şahin maddesinde) (s.496)
irkilmek: birikmek. (irkmek maddesinde) (s.131)
irkinti: birikinti. (panzehir maddesinde) (s.259)
isilik: sıcaklık. (ısıcaklık maddesinde) (s.136)

kaçan: ne zaman. (yara otu maddesinde) (s.785)
kalaba: sayıca çok olan. (korku maddesinde) (s.643)
karamlık: karamsı. (karamuk maddesinde) (s.592)
kaypancak: kaygan. (kaygan maddesinde) (s.***)
küçürek: küçükçe. (ok maddesinde) (s.190)
küremek: dişi hayvanın erkek istemesi. (karanfil maddesinde) (s.604)
oçurga: omurga. (kemik maddesinde) (s.686)
oyan: dizgin, gem. (kantarma maddesinde) (s.617)
ötegen: çok öten. (horoz maddesinde) (s.381)
perkitmek: sağlamlaştırmak. (kalafatlamak maddesinde) (s.612)
pineke: kestirme, uyuklama. (uyumak maddesinde) (s.211)
sanu: zan. (yüm maddesinde) (s.847)
söylegen: geveze. (geveze maddesinde) (s.689)
tapkur kolanı: aşırma kolan. (kolan maddesi) (s.657)
taşırkamak: yürümekten ayağın yara bere içinde kalması. (at maddesinde) (s.11)
teleme: maya ile kestirilmiş süt. (süt maddesinde) (s.481)
terslemek: abdest bozmak. (su maddesinde) (s.535)
topalak: yuvarlakça. (şişe maddesinde) (s. 499)
utancak: utangan. (er kişi maddesinde) (s.30)
yağrın: sırt. (yiğit maddesinde) (s.819)
yağlık: mendil, peşkir, bez parçası. (gergef maddesinde) (s.674)
yağrın: sırt. (damar maddesinde) (s.552)
yapuk: eyer örtüsü, belleme. (örtü maddesinde) (s.164)
yarlıgayıcı: bağışlayıcı. (tanrı taalâ maddesinde) (s.318)
yavuzlanmak : kızmak, azgınlaşmak. (at maddesinde) (s.11)
yavuzluğ: kötülük, fenalık. (yemek maddesinde) (s.806)
yestehlemek: cinsî münasebette bulunurken abdesini yapmak. (er kişi maddesinde) (s.30)
yıldırımak: parıldamak, ışıldamak. (yalabımak ve şimşek oynamak maddelerinde) (s.805/499)
yıldırak: parlak. (taş ve yıldırımak maddelerinde) (s.546/821)
yonmak: yontmak. (kalemtıraş maddesinde) (s.611)
yorga : rahvan. (at, beygir ve kısrak maddelerinde) (s.11/263/631)
yumak: yıkamak. (leke ve taş maddelerinde) (s.733/546)

yüğrük: hızlı koşan. (at maddesinde) (s.11)

zarta atmak: ödünç alıp bir müddet vermedikten sonra malı sahibine iade etmek.
(yıl maddesinde). (s.824)

Bu bölümde sözlükteki madde başlarının açıklamasında kullanılan toplam
69 arkaik kelime tespit edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. Tematik Söz Varlığı

1.1. Akrabalık Kavramları

Türkçe Sözlük'te (2011: 72) akraba kavramı, kan bağıyla birbirine bağlı olma durumu olarak açıklanmıştır. Bunun yanında evlilik yoluyla da akrabalık oluşturmak mümkündür. Türkler akrabalık ilişkilerine çok önem vermişlerdir. Bu ilişkinin sonucu olarak Türk dilinde de pek çok akrabalık kavramını içeren sözcük bulunmaktadır. Akrabalık adları insanların çok kullandıkları sözcükler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Aksan (2004: 26) da bu kelimeleri temel söz varlığı içinde ele almaktadır. Eski Türklerde aile, hısım, akraba vb. sözcükleri karşılamak için “oğuş” kelimesi kullanılmaktaydı. Ancak Türkiye Türkçesinde bu kelimeye rastlanmamaktadır. Konuyla alakalı önemli çalışmalardan biri Yong-Song Li'nin hazırladığı *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* (2019) adlı eserdir.

Türk kültüründe akrabalık ilişkilerinin gelişmiş olması, Türk dilindeki akrabalık kavramlarının da zengin olmasını sağlamıştır. Akrabalık kavramları bir milletin kültürü, birbirleriyle ilişkileri hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Türkçedeki akrabalık kavramları yaş, cinsiyet, akrabalığın anne babadan gelmesi, evlilik kanalıyla oluşması gibi pek çok bilgiyi bir arada barındırması yönüyle de dikkat çekicidir.

Çalışmada sözlükte yer alan akrabalık kavramları yapı yönünden incelendi.

1.1.1. Basit Yapılı Akrabalık Kavramları

amûca (amca) (s.100) , ana (s.104), asıl: kök (s.65), ata (s.9), baba (s.219), bacanak (s.223) , çocuk (s.367), damat (s.410), dayı (s.393), döl (s.441), er (s.36), eş (s.62), gelin (s.683) , güveği (s.731), hısım (s.387), karı (s.600), oğul (s.185), soy (s.539), teyze (s.325) , torun (s.566), yavru (s.811), yenge (s.811).

1.1.2. Türemiş Yapılı Akrabalık Kavramları

atalık (s.9), evlendirmek (s.108), evlenmek (s.107), hısımlık (s.387), ikiz (s.146), kardeş (s.599), kardeşlik (s.600), nişanlanmak (s.759), nişanlı (s.759), oğlan (s.186) öksüz (s.195).

1.1.3. Birleşik Yapılı Akrabalık Kavramları

1.1.3.1. Tekrar Grubu Yapısında Akrabalık Kavramları

karı koca (s.602).

1.1.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen akrabalık ile ilgili kavram sayısı 34'tür. Bunlardan 22'si basit yapılı, 11'i türemiş yapılı ve 1'i de tekrar grubu yapısındadır.

Türk dilleri akrabalık kavramları yönünden oldukça zengindir. Pek çok dilde iki üç tane akrabalık kavramı tek sözcükle ifade edilirken Türkçede her kavram için bir adlandırma yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse Türkiye Türkçesinde *amcaoğlu*, *dayıoğlu*, *halaoğlu*, *teyzeoğlu*, *amcakızı*, *dayıkızı*, *halakızı*, *teyzekızı* gibi sekiz ayrı gösterge ile ifade edilen akrabalık adları Fransızcada sadece *cousin* sözcüğüyle karşılanmaktadır. *Dîvânu Lüğâti't-Türk*'te yer alan akrabalık kavramlarının Türkiye Türkçesi ağızlarında da yaygın olması Türkçenin bu kavramları kendi bünyesinde oluşturduğunu ve geçmişten günümüze alıntıya gerek duymadan bu kavramları karşılayacak söz hazinesine sahip olduğunu göstermektedir.

1.2. Anatomi Kavramları

Türkçe Sözlük'te (2011: 122) anatomi kavramı "İnsan, hayvan ve bitkilerin yapısını ve organlarının birbiriyle olan ilgilerini inceleyen bilim, teşrih." şeklinde ifade edilmiştir. İnsan, hayvan ve bitkilerin beden yapısı; insanların temel ihtiyaçlarını ifade edebilmesinde ihtiyaç duyduğu kavramlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla insan uzuvları, insanların doğrudan iletişim halinde olduğu bitki ve hayvan uzuvları söz varlığı içinde kendine yer bulmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta insan anatomisiyle ilgili kullanılan pek çok kavramın hayvan anatomisiyle ilgili de kullanılmasıdır.

1.2.1. Basit Yapılı Anatomi Kavramları

Ablak: Yayvan ve dolgun yüz (s.9), ağız (s.71) , alın (s.98), âm (s.101), avuç (s.109), avurd (s.112), aya (s.122), ayak (s.118), bağır (s.241), bağırsak (s.239), baldır (s.256), baş (s.233), bebek (s.221) , bel (s.256), beniz (s.247), beynî: Beyin, zihin. (s.262), bez (s.231), bıyık (s.276), bilek (s.274), boğurtlak: Gırtlak, boğaz

(s.292), boynuz (s.311), boyun (s.310), böbrek (s.276), böğür (s.296), burnaz: Büyük burunlu. (s.284), burun (s.284), can (s.332), ciğer (s.361), çehre (s.353), çene (s.347), çil (s.362), çizi (s.358), çük (s.373), dalak (s.408), damak (s.410), damar (s.552), deri (s.400), dil (s.424), dirsek (s.418), diş (s.420), diz (s.419), döl (s.441), dudak (s.427), el (s.96), enek (s.88) , ense (s.88), eyegü (s.122), ferç (s.579), gebe (s.667), geniz (s.681), göbek (s.705), göğüs (s.720), göt (s.706), gövde (s.732), göz (s.714), hareze (s.378), iç (s.127), ilik (s.148), incik (s.151), işkembe (s.139), kafa (s.609), kambur (s.614), kan (s.615), kanat (s.617), karın (s.599), kasık (s.607), kaş (s.607), kel (s.684), kemik (s.686), kıl (s.633), kirpik (s.698), kol (s.658), kulak (s.658), kursak (s.648), kuyruk (s.666), leke (s.734), lif (s.735), meme (s.744), nokta (s.760), omuz (s.207), öd (s.163/578), ökçe (s.194), öyken: Akciğer (s.216), öz (s.159/177), parmak (s.227), pençe (s.258), saç (s.503), safra (s.509), sağrı (s.509), sakal (s.510), salyar (s.466), sırt (s.520), sigil (s.475), sik (s.475), sinir (s.475), sümük (s.489), şirden (s.498), taşak (s.548), tırnak (s.557), topuk (s.560), tüy (s.331), uyluk (s.215), ülger (s.205), yağır (s.794), yanak (s.797), yele (s.805), yürek (s.834), yüz (s.836).

1.2.2. Türemiş Yapılı Anatomi Kavramları

boğaz (s.291), büzük (s.286), dilçik (s.424), emcek (s.101), kabarcık (s.584) , kakırdak (s.609), kamburluk (s.614), karaca (s.597), kıllanmak (s.633), kılçık (s.634), kırık (s.625), kızlık (s.628), sakallanmak (s.510), sivilce (s.478), yumruk (s.846), yüzgeç (s.837).

1.2.3. Kelime Grubu Yapısındaki Anatomi Kavramları

1.2.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Anatomi Kavramları

ek yeri (s.88), oynak yeri (s.215), öd yeri (s.163), sidik yolu (s.473).

1.2.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Anatomi Kavramları

boş böğür (s.289)

1.2.3.3. Tekrar (İkileme) Grubu Yapısındaki Anatomi Kavramları

boy bos (s.311)

1.2.3.4. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Anatomi Kavramları

gebe olmak (s.667)

1.2.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen anatomi ile ilgili toplam kavram sayısı 131'dir. Bu kavramlardan 108'i basit yapılı, 16'sı türemiş yapılı, 4'ü belirtisiz isim tamlaması yapısında, 1'i sıfat tamlaması yapısında, 1'i tekrar grubu yapısında, 1'i de birleşik fiil grubu yapısındadır.

1.3. Askeri Kavramlar

Osmanlı Devleti atalarından miras aldığı savaşçı genlerle birlikte üç kıtaya hâkim olmuş bir imparatorluktur. Osmanlı Devleti bu hâkimiyeti güçlü bir ordu ve güçlü bir donanma ile sağlamıştır. Türklerin askeri yönlerinin güçlü olmasından dolayı pek çok askeri terim ve kavram Türk dilinin söz varlığı içinde yer almıştır. Çalışmamıza konu olan eserde tespit edilen askeri kavramlar şunlardır:

1.3.1. Basit Yapılı Askeri Kavramlar

alay (s.99), alem (s.576), baç: Gümrük vergisi, zorla alınan para, haraç. (s.223), bahadır (s.259), beden (s.224), çadır (s.336), çapraz (s.335), çavuş (s.353), çeri (s.337), çerke (s.338), çile (s.362), damga (s.410), davul (s.415), dehliz (s.426), düşman (s.434), ferman (s.579), gedelec (s.672), gez (s.675), gürz (s.673/713), hadde (s.377), hançer (s.385), harbe (s.378), hendek (s.764) , hışt (s.387), kalkan (s.613), kargı (s.604), karavul (karagül) (s.599) , kılıç (s.631), kılıf (s.634) , kopuz (s.638), kubur (s.638), kulağuz (s.659), kurşun (s.649), kûs (s.717), mancınık (s.745), mehter (s.746), namlu (s.757), ok (s.190), paşa (s.218), postal (s.290), pusu (s.290), pusula (s.290), puta (s.277), rehin (s.448), sancak (s.515), sınır (s.527), sünjü: Süngü. (s.488) , tabanca (s.540), tabkur (s.540), teskere (s.317), tetik (s.314), toğulga (tolga) (s.330), tomruk (s.573), top (s.560), tuğ (s.569), tuğulga (tolga) (s.569), tuzak (s.566), tüfek (s.330), yavu: Kaybolmak, görünmez olmak. (s.811) , yay (s.814), yaya (s.814), zırh (s.454).

1.3.2. Türemiş Yapılı Askeri Kavramlar

bahadırlık (s.261), basmak (s.236), bölük (s.299), buyruk (s.209), buyrultu (s.209), buyurmak (s.209), doyumluk (s.445), döğüş (s.438), düşmanlık (s.434), gözcü (s.715), kışlak (s.629), kuşanmak (s.651), kuşatmak (s.651), lağımçı (s.733), savaş (s.515), savaşmak (s.516), takınmak (s.550), tutsak (s.561), tutsaklık (s.562), yağma

(s.793), yağmalamak (s.793), yaraklanmak: Hazırlanmak, silahlanmak. (s.774), yaralı (s.774), yayalık (s.814), yaycı (s.815).

1.3.3. Kelime Grubu Yapısındaki Askeri Kavramlar

1.3.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Askeri Kavramlar

at meydanı (s.16), çeri başı (s.337), koç boynuzu(s.641), su başı (s.538).

1.3.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Askeri Kavramlar

baskın itmek (s.236) , buyruk tutmak (s.209), buyruk tutmamak (s.209), kılıç çekmek (s.631), üstün olmak (s.178), yay kurmak (s.815).

1.3.3.3. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Askeri Kavramlar

başbuğ (*başkomutan*) (s.234)

1.3.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Askeri Kavramlar

1.3.3.4.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Askeri Kavramlar

Dizdar (*kale komutanı*) (s.419), tirkeş (*ok atan, ok çeken, okçu*) (s.316)

1.3.5. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen askeri kavramlarla ilgi toplam sözcük sayısı 100'dür.Bu sözcüklerden 62'si basit yapılı 25'i türemiş yapılı, 4'ü belirtisiz isim tamlaması yapısında, 6'sı birleşik fiil grubu yapısında, 1'i sıfat tamlaması yapısında, 2'si de yabancı tamlama yapısındadır. Sözlük herhangi bir kavram alanına yönelik olmayıp genel bir sözlük olduğu için bazı alanlarla ilgili sözcük sayısının az olması normaldir. Bu tür sözlüklerde sözlük yazarının ilgileri söz dağarcığına etki etmektedir.

1.4. Astronomi Kavramları

Gök bilimi olarak da bilinen astronomi kavramı Türkçe Sözlük'te (2011: 957) şu şekilde ifade edilmektedir. "Gök cisimlerinin konumlarını, hareketlerini, birbirine olan uzaklıklarının ölçülmesini, bunların fizik ve kimya bakımından yapılarını inceleyen bilim."

1.4.1. Basit Yapılı Astronomi Kavramları

ağıl (s.73), arş (s.52), ay (s.113), bulut (s.301), dünya (s.443), gece (s.670/692), gök (s.719), gölge (s.722), gün (s.727), güz (s.716), serap (s.460), şimşek (s.499), ülger (s.205), ülker: Yıldız kümesi. (s.206), yer (s.779), yıl (s.824), yıldız (s.820).

1.4.2. Türemiş Yapılı Astronomi Kavramları

güneş (s.727), yıldırım (s.821), yıldırattı (s.822), yıldırım (s.821).

1.4.3. Kelime Grubu Yapısındaki Astronomi Kavramları

1.4.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Astronomi Kavramları

evren yolu (s.112), gökyüzü (s.719), hafta günleri (s.763), yeryüzü (s.783).

1.4.3.2. Birleşik Fiil Yapısındaki Astronomi Kavramları

ay tutulmak (s.114), gün doğmak (s.727), gün tutulmak (s.727), şimşek oynamak (s.499), yağmur yağmak (s.792), yel esmek (s.802), yıldız düşmek (s.820).

1.4.3.3. İkileme Yapısındaki Astronomi Kavramları

gece gündüz (s.693), ılgım salgım (*serap*) (s.148).

1.4.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Astronomi Kavramları

1.4.3.4.1. Arapça + Arapça Yapısındaki Astronomi Kavramları

eleğim sağma ('ala'im-i semâ) (*gökkuşağı*) (s.97)

1.4.3.4.2. Farsça + Farsça Yapısındaki Astronomi Kavramları

nevruz (*yeni gün*) (s.758)

1.4.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam astronomi kavramı 36'dır. Bunlardan 17'si basit yapılı, 4'ü türemiş yapılı, 4'ü belirtisiz isim tamlaması yapısında, 7'si birleşik fiil grubu yapısında, 2'si tekrar grubu yapısında, 2'si de yabancı tamlama yapısındadır.

1.5. Bitki Kavramları

Türkçenin söz varlığını tam anlamıyla tespit eden bir sözlüğün olmadığı malumdur. Pek çok alanda olduğu gibi bitki isimleri de yeterince araştırılmamıştır. Günümüzde yazı diline girmemiş pek çok bitki adı bulunmaktadır. Bunun en

önemli sebebi aynı terimin birçok yörede farklı isimlendirilmesidir. Bunların derlenmesi ve karşılıklarının tam olarak verilmesi bahsedilen sebepten dolayı zorlaşmaktadır. Bilim dünyasına baktığımızda da bitki isimlerinin Türkçeleri yerine Latinceyi tercih edilmektedir. Bu durum da bitki isimlerinin net olarak tespitini zorlaştırmaktadır.

Bitkiler insan yaşamına doğrudan etki eden canlılardır. Her bitkinin insan yaşamında önemli bir yeri ve anlamı vardır. Temel ihtiyaçların karşılanmasında, beslenme ve barınma gibi pek çok alanda bitkilerden yararlanılmaktadır. İnsan ırkının devamının sağlanmasında da bitkiler önem arz etmektedir. Bilindiği üzere insanlar ilk olarak avcılık ve toplayıcılıkla temel beslenme ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Diyebiliriz ki ilk insandan günümüze bitkiler yaşamımızda var olmuş, beslenme ihtiyacının yanında barınma gibi temel ihtiyaçlarda da bitkilerden yararlanılmıştır.

Toprak bitkilere hayat veren, ürünün bereketini ve verimliliğini arttıran bir güçtür. Bitkinin yetişmesi toprağa; toprağın korunması da bitkiye bağlıdır. Türkçemizde, ekilmemiş toprak parçasına “kır, yazı”; ekilmiş toprak parçasına da “tarla” denmektedir (Ögel, 1991: 6). Bu tanım yapılırken temel alınan ögenin bitki olduğu görülmektedir. Adlandırmalar yapılırken de toprak üzerindeki bitki örtüsünün esas alındığı görülmektedir.

Bitki adlarıyla ilgili dikkat çeken en önemli husus, insanların bitkileri doğadaki diğer varlıklarla benzetmelerden yararlanarak, bu varlıklarla bitkiler arasında ilişki kurarak adlandırmalarıdır. Bir bitkinin şeklinin bir hayvanın herhangi bir organına benzetilmesi yoluyla yapılan adlandırmalar bu duruma örnek gösterilebilir. Türklerin zengin bir bitki söz dağarcığına sahip olduğu görülmektedir.

Bitkilerin kullanım alanlarının sadece beslenme ve barınma ihtiyaçlarına yönelik olmadığı açıktır. Günümüzde de çeşitli araç gereç yapımından tıp, eczacılık, kimya gibi pek çok alanda bitkilerden yararlanılmaktadır. Özellikle ilaç yapımında bitkiler önemli role sahiptir. Çalışmamıza konu olan LL adlı eserde de önemli miktarda bitki söz varlığı bulunmaktadır ve bu bitkilerin büyük bir bölümü şifalı bitki özelliği göstermektedir. Dönemin tıp kitapları ve LL’ de geçen şifalı

bitkiler incelendiğinde açıklama bölümlerinde yer alan bazı açıklamalar dikkat çekmektedir. Bunlar:

İlaçların büyük çoğunluğu bitkilerden sağlanmakta ve bu bitkiler genellikle “ot” sözcüğüyle ifade edilmektedir. Türkçe tıp metinlerinde bu sözcük ilaç anlamına da gelmektedir. Eski Türkçede “*otaçı*” kelimesi de *tabip, hekim, doktor* gibi kavramların yerine kullanılmaktadır. Bir bitkinin yan etkisi başka bir bitkiyle azaltılabilir. Bu yöntem, günümüz farmakolojisinin gelişmesine kadar bu şekilde devam etmiştir. (Önler, 2019: 19).

Tablo 2: “Anasır-ı arbaa ve hılt-ı arbaaya” göre nesnelere özelliklerinin Türkçe- Arapça- Farsça adlandırmaları.

Türkçe	Arapça	Farsça
Soğuk-kuru	Bârid u yâbis	Serd ü huşk
Yaş- soğuk	Bârid ü ratb	Serd u ter
Sıcak- yaş	Hâr u ratb	Germ ü ter
Kuru- sıcak	Hâr u yâbis	Germ u huşk

Önler (2019: 18-19) Antik Çağ düşünürlerinden Hipokrat’ın (MÖ 460- 370) düşüncelerinin eski tıbbın temelini oluşturduğunu ve onun sınıflandırmasında dört temel öge olarak balgam, kan, safra ve sevdanın ele alındığını ifade etmektedir. Hipokrat’ın oluşturduğu dört hılt (karışım) şu şekilde ifade edilmektedir. *Su-balgam, hava- kan, ateş- safra, toprak- sevd.* “Anasır-ı arbaa” ve “hılt-ı arbaa” ya göre her nesnenin iki özelliği vardır. *Toprak: soğuk- kuru, su: yaş- soğuk, hava: sıcak- yaş, ateş: kuru-sıcak.* Tablo 2’de bu kavramların Arapça ve Farsçadaki karşılıkları verilmiştir.

Önler (2019: 26- 27) bitki adlarıyla ilgili olarak şu görüşleri ifade etmektedir.

- XIV. yüzyılda yazılmış üç tıp kitabı üzerinde çalışmalar yaptığını, bunların sınırlı metinlere sahip olduğunu, dönemin bitki söz varlığını karşılamaktan uzak olduğunu ifade etmektedir. Önler (2019) yaptığı çalışmada 572 bitki adının yer aldığını ancak bu sözcüklerin farklı yerlerde farklı dillerde ifade edildiğini, bitki söz varlığının 320 olduğunu ifade etmektedir. Örnek olarak

da *sıgır dili* kelimesini ele almaktadır. Bu bitki bazen Farsça *gavzuban*, kimi zaman da Arapça *lisanü 's-sevr* adıyla geçmektedir.

- Baytop' un (1999) *Türkiye'de Bitkilerle Tedavi* adlı eserinin tıbbi bitkiler konusunda kapsamlı bir çalışması olduğunu ifade etmiş ve bu eserde bitkilerin alfabetik bir şekilde ölçünlü dilde karşılığının verildiğini ifade etmiştir. Halk ağzında yaşayan önemli miktarda bitki adını içermesini halkbilim açısından değerli görmektedir.
- Çalışmamızda da yararlanan Baytop' un (2015) eseri hakkında da bilgiler vermiştir. Bu eserde bitki adlarının standart dilde karşılıklarının ve Latincelelerinin verildiğini, bitkilerin mahalli kullanımlarına da yer verildiğini, 500 kadar bitkinin fotoğraflarının yer aldığını ifade etmektedir.

Bitkiler Türkler için her zaman önemli olmuş ve onların kültürüne yansımıştır. Türk destanlarında ağaç kültü yangın olarak kullanılmıştır. Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan' ın eşinin bir ağaç kovuğunda yaratılması, Ergenekon destanında demiri eritmek için ağaç yakılması, *Dede Korkut Hikâyeleri'* nde Dede Korkut' un dua ettiği bölümlerde ağaçla ilgili bölümlerin olması bu duruma örnek gösterilebilir. Yine Şamanizm inancında ağacın kutsal sayılması ve günümüzde de insanların çeşitli amaçlarla ağaçlara çaput bağlayıp çare aramaları ağacın ve bitkinin önemini göstermektedir. Hz. Âdem ile Havva'nın da cennetten kovulma olayının tüm ilahi dinlerde ortak bir konu olması, bitkilerin tüm insanların yaşamında vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

Bitkiler Türk edebiyatında da önemli bir benzetme ve mazmun olarak kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliğinin ve yumuşaklığın pamukla ifade edilmesi, boyunun servi ağacına benzetilmesi bu duruma örnek gösterilebilir. İlave olarak Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesinde* önemli ölçüde bitki söz varlığının yer alması da bitkilerin edebiyata yansımalarına örnek gösterilebilir.

Baytop (2015: 5- 6) Türkiye'de 9.000 yabancı bitki türünün yetiştiğini, Derleme Sözlüğü' nde 3.000 kadar bitki adının geçtiğini ifade etmektedir. Türkçe bitki adlarıyla ilgili ilk bilgiler Kaşgarlı'nın sözlüğünde yer almaktadır. Burada geçen bitki isimleri Anadolu'da kullanılmaya devam etmektedir.

Osmanlı döneminde Türkçe bitki adlarını veren ilk eser olarak *İshak Bin Murad* tarafından yazılan *Edviye- i Müfredede* adlı eserdir. Bu eser Türkiye

Türkçesine Canbolat (2016) ve Önler (2016) tarafından aktarılmıştır. Bu eserde yer alan Türkçe bitki isimleri günümüzde de kullanılmaktadır.

Bitki adlarının çoğunu Türkçe sözcükler oluştursa da alıntı yoluyla dilimize giren bitki adları da vardır. Bunlar da *Türkçe Sözlük*' te (2011) yer almaktadırlar.

Turhan Baytop (2015: 9-13) Türkiye' de yetişen bitkileri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Gıda olarak kullanılan bitkiler.
 - a. Çiğ olarak yenenler.
 - b. Pişirilerek yenenler.
 - c. Kurutulduktan sonra kullanılan bitkiler.
2. İlaç olarak kullanılan bitkiler.
3. Zehirli bitkiler.
4. Boyar madde olarak kullanılan bitkiler.
5. Süs bitkileri.

“Bitki adları bir milletin hayal gücünün derinliğini, kıvrak zekâsını, espri anlayışını, tabiata bakış açısını ve hayatı kavrayış biçimlerini ortaya koymaktadır.” (Alkayış, 2019: 426)

Bitkilerin adlandırılmasında çeşitli zorluklarla karşılaşılmaktadır. Bu zorlukların en önemlisi aynı bitkinin farklı bölgelerde farklı şekillerde adlandırılmasıdır. Diğer bir zorluk da bilim dünyasında Latince isimlerin kabul görüyor olmasıdır. Yörelerdeki farklı adlandırmalardan dolayı Latince karşılıklarının bulunmasında da sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu konuda Adil Güner' in hazırladığı Türkiye Bitkileri Listesi Damarlı Bitkiler (2012) önemli bir çalışmadır. Ayrıca internet ortamında TÜBİVES'e (Türkiye Bitkileri Veri Sistemi) bakılabilir.

Türkçe Sözlük' te (2011: 364) bitki tanımı şu şekildedir. “Bulunduğu yere kök vb. organlarıyla tutunan, çoğunlukla fotosentez sonucu yaşam için gerekli bileşenleri oluşturan, birçoğu spor veya tohum aracılığıyla döl vererek çoğalan bir veya çok yıllık, otsu, odunsu canlıların genel adı, nebat .”

Türkçe terimlerin yaklaşık yarısı tek bir öğeden oluşan kelimelerdir; geri kalanı birden fazla öğeden oluşan birleşik kelime niteliğindedirler. Birden fazla öğeli olanları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- 1) Herhangi bir hayvanın organına benzetilerek yapılmış olanlar: *devetabanı, itburnu, keçiboynuzu, tekesakalı*, vb. kelimeler bu gruba örnektir.
- 2) Herhangi bir hayvan adının başka bir kelime ya da “ot” kelimesiyle kurduğu isim tamlamalarından oluşanlar: *çıyan otı, kene otı, it üzümü, kuş etmegi, yılan yasduğı* örnekleri bu gruba girerler.
- 3) Başka bir adın “ot” kelimesini ya da başka bir bitki adını belirtmesiyle kurulmuş olanlar: *güvegü otı, demür dikenî, durak otu, dere otu gibi*.
- 4) “ot” kelimesi ya da başka bir bitki adının bir sıfatça nitelendirilmesi yoluyla sıfat tamlaması biçiminde kurulanlar: *akça ağaç, sinirli yaprak, kara ağaç, vb.*
- 5) Türkçe-yabancı öğelerden oluşarlarda ise genellikle yabancı kökenli bir bitki adının Türkçe bir sıfat ya da ad tarafından belirtilmesi yoluyla kurulmuşlardır: *temir hindî, koca yemiş, eşek dikenî* terimleri vb. bu niteliktedir.
- 6) Yabancı + Türkçe öğelerden kurulmuş olanların sayısı daha azdır: *Ebûcehil karpuzu, nebak ağacı, çimşîr ağacı* vb. bu gruba örnek verilebilir.

Âbnûz, amber-bârîs, bakkam, ergavân(erguvan), kahve, kâfurî, kalenbek, kâzî, misvak, mugaylân, servi, şeftali, temir hindî, ünnâb, zerdali, zeytin, asbur, amber, anason, âyvatana, bezr kutûnâ, cedvâr, hasl, havelan, hıyar şenbe, hindibâ, iştır, kâbulî, kâğıt hindî, kantariyûn, kavz, kilermeni, kimyon, kişniş, lesân-ı sevr, marsama, mâş, maydanoz, nergis, rezine, ribâs, sabr, safran, sedef, süsen, şâhtere, şebboy, ûdü'l-kahr, yarpuz, yüğrük, zâc, zambak, zürümbe, zerde-çâv, zencefil gibi bu günkü dille çok kullanılmayan ama eserin yazıldığı dönem için normal sayılabilecek yabancı kökenli bitki isimleri de vardır.

Bu çalışmada verdiğimiz terimler içerisinde dikkati çeken bir diğer özellik ise, aynı bitkiyi karşılayan farklı dillerdeki bazı kelimelerin aynı semantik yapıya sahip oluşudur. Örneğin; Türkçe *sıgır dili*, Arapça *lisanü's-sevr* gibi.

Yapılan bu çalışma *adbilim* başlığı altında *bitkiadibilim (pitonimi)* bölümüne girmektedir.

1.5.1. Odunsu Bitkiler

âbnûz (s.8), ağaç (s.739, ağ (s.66), ağ ağacı (s.67), ahlât (s.22), akça ağacı (s.79), alıç (s.98), amber-bârîs (s.101), ardıç ağacı (s.51), armut (s.50), asma (s.64), ayı dudu (s.121), ayva (s.120), badem (s.219), bağ (s.238), bakkam (s.244), böğürtlen

(s.296), ceviz (s.353), çağala/ çağla (s.342), çakıldak (s.343) , çam (s.351), çınar (s.365), çimşir ağacı (s.364), dal (s.408), daldırma (s.408), darçın (s.400), defne (s.403), dış budak (s.403), diken (s.422), dut (s.426), elma (s.98), ergavân (erguvan) (s.51), erik (s.50), fındık (s.583), fıstık (s.581), fidan (s.581), filiz (s.582), funda (s.582), gebere (s.668) , gıcır (s.623), gönlük (s.721), gül (s.723), gürgen (s.713), güvüm (s.732), hurma (s.390), hurma ağacı (s.390), ihlamur (s.128), ılgun ağacı (s.148), iğde yemişi (s.146), iki kardeş kanı: (s.146), incir (s.151), ipek (s.122), itburnu (s.127), kadın tuzluğu (s.592), kâfurî (s.681), kahve (s.619), kalenbek (s.614), kara ağaç (s.597), karamuk (s.597), karanfil (s.604), kargabüken: (s.599), kavak (s.618), kayın (s.621), kaysı (s.622), kâzî (s.667), keçi boynuzu (s.671), keçi sakalı (s.671), kestane (s.679), kına (s.636), kızılılık (s.629), kiras (s.698), kirk: (s.698), koca yemişi (s.640), koz (s.650), kozak (s.650), köknar (s.721), kudret helvası (s.641), kuş burnu (s.652), leylâk (s.535), limon (s.536), mazi: (s.740) , meneviş (s.745), mersin ağacı (s.738), meşe (s.740), misk (s.748), misvak (s.748), mugaylân (s.751), muşmula (s.751), nar (s.754), nebak ağacı (s.753), odun (s.162), öd (s.578), ökse (s.195), pamuk (s.258), pelit (s.256), pırnar (s.720), ribas (s.448), sakızlık ağacı (s.464), sandal (s.515), selvi (s.467), sincan dikenini (s.477), sorkun ağacı (s.530), söğüt ağacı (s.488), şeftali (s.495), temir hindî (s.323), terementi (s.326), tomruk (s.473), turunç (s.328), tütün (s.326), ünnâb (s.579), üzüm (s.176), yemiş (s.807), yer pelidi (s.783), zâc (s.449), zerdali (s.450), zeytin (s.453).

1.5.2. Otsu Bitkiler

abdüsselam (s.573), abdüsselatin (s.574), afyon (s.75), ağzı açık tohumu (s.72), altın otu (s.93), amber (s.576), anason (s.103), andız (s.103), anız (s.85)arpa (s.50), asbur (s.65), at kuyruğu (s.16), ay çiçeği (s.114), ayıkulağı (s.121), ayrık otu (s.119), âyvatana (s.120), bağ(bağa) (s.241), bakla (s.243), baldıran otu (s.257), baldırı kara (s.257), balık otu (s.252), başak (s.235), bezr kutûnâ (s.231), boğa dikenini (s.293), bostan (s.288), boy tohumu (s.311), böğrülce (s.29), buğday (s.292), burçak (s.283), cedvâr (s.337), çavdar (s.352), çayır (s.354), çeltik (s.349), çevrinti (s.352), çıyan otu (s.366), çiçek (s.356), çilek (s.362), çimen (s.367), çivit (s.365) , çoban değneği (s.367), çoban süzeği (s.367), çogan/çöğen (s.370), çörek otu (s.368), dalak otu (s.408), darçın (s.400), darı (s.543), delice (s.408), demir dikenini (s.409), deve dikenini (s.414), deve tabanı (s.414), durak otu (s.565), ebegümece (s.7), Ebûcehil karpuzu (s.8), eğir (s.88), ekin (s.84), enginar (s.103) , eyrelti (eğrelti)

(s.120), fesleğen (s.579), fig (s.582), gebere (s.668), gelincik çiçeği (s.683), gıcır (s.623), güneyik (s.729), güveği otu (s.731), hardal (s.383), hasır otu (s.379), hasl (s.763), haşhaş (s.378), havelan (s.381), havuç (s.765), hıyarşenbe (s.388), hıyar (s.388), hindibâ (s.765), ısırgan otu (s.143), ıspanak (s.138), iştir (s.142), it üzümü (s. 127), kabak (s.587), kabalak (s.584), Kâbe samanı (s.680), kâbulî (s.668), kadın tuzluğu (s.592), kâfûri (s.681), kâğıt hindî (s.667), kâkûla (s.609), kalye misk (s.614), kamış (s.614), kamışlık (s.614), kandara (s.617), kantariyûn (s.617), karamuk (s.597), karanfil (s.604), kargabüken (s.599), karpuz (s.603), kasnî (s.607), kavun (s.618), kaya kuruğu (s.621), kedi otu (s.672), kekik (s.681), kendir otu (s.687), kendir (s.687), kene otu (s.68), kenevir (s.687), kereviz: (s.675/698), keten (s.669), kızıl boya (s.627), kilermeni (s.701), kimyon (s.702), kişniş (s.700), koç boynuzu (s.641), kova (s.663), kovan çiçeği (s.663), kuduz otu (s.641), kulunç otu (s.659), kuş ekmeği (s.652), kuzu kulağı (s.650), lahana (s.735), lisân-ı sevr: sığirdili. (s.535), marsama (s.739), marul (s.738), mâş (s.740), maydanoz (s.742) , menekşe (s.746), mercengûş otu (s.738), mercimek (s.738), meyan kökü (s.749), nane (s.758), nergis (s.754), nevrûz otu (s.758), nohut (s.760), oğul otu (s.187), ot (s.154), otlak (s.155), öksürük otu (s.193), örü (s.169), pamuk (s.258), pancar (s.259), papatya çiçeği (s.220), patlıcan (s.227/237), pazı (s.232), pelin (s.256), pırasa (s.269), pıtrak dikenli (s.277), pire otu (s.269), pirinç (s.268), ravend (s.446), rezine (s.446), ribâs (s.448), sabr (s.502), safran (s.509), sarımsak (s.517), sarmaşık (s.517), sazlık (s.461), sedef (s.459), semizâvat (semiz ot) (s.468), sıçan otu (s.520), sığır gözü (s.525), sığirdili (s.525), sığırkuyruğu (s.525), sinirli yaprak (s.474), soğan (s.531), sumak (s.533), susam (s.530), sütlügen (s.479), şâhtere (s.497), şalgam (s.496), şebboy (s.493), şemme (s.496), tarhın (s.543), tekesakalı (s.322), temirhindi (s.323), tere (s.315), topalak (s.326), turp (s.329), tütün (s.327), ûdü'l-kahr (s.578), ülüfer çiçeği (s.204), üzerlik tohumu (s.177), yapışkan otu (s.768), yara otu (s.785), yarpuz (s.785), yasemin (s.787), yavşan otu (s.712), yılan yastığı (s.823), yonca (s.848), yosun (s.838), yulaf (s.845), zambak (s.452), zencefil (s.453), zerde-çâv (s.450), zürümbe (s.456).

1.5.3. Köken Bilgisi Yönünden İnceleme

1.5.3.1. Türkçe Kökenli Bitki Kavramları

ağı ağacı (s.66), ağzı açık tohumu (s.72), akça ağacı (s.79), ardıç ağacı (s.51), asma (s.64) , at kuyruğu (s.16), ay çiçeği (s.114), ayıkulağı (s.121), ayrık otu (s.119),

boğa diken (s.293), çağala/çağla (s.342), çakıldak (s.343), çam (s.351), dış budak (s.403), diken (s.422), durak otu (s.565), ekin (s.84), elma (s.98), erik (s. 50), ısırgan otu (s.143), itburnu (s.127), kara ağaç (s.597), kaya koruğu (s.621), keçi boynuzu (s.671), kedi otu (s.672), kızılılık (s.629), koca yemişi (s.640), koç boynuzu (s.641), kuş burnu (s.652), kuzu kulağı (s.650), oğul otu (s.187), öksürük otu (s.193), sığırdili (s.525), sığırgözü (s.525), sığırkuyruğu (s.525), tütün (s.326), yapışkan otu (s.768), yara otu (s. 785).

1.5.3.2. Farsça Kökenli Bitki Kavramları

alıç (s.98), armut (s.50), badem (s.219), çeltik (s.349), çınar (s.365), çiriş (s.357), dut (s.426), ergavan (s.51), gül (s.723), havuç (s.765), hıyar (s.388,)hıyarşenbe (s.388), hurma (s.390), incir (s.151), karpuz (s.603), kaysı (s.622), kilermeni (s.701), kişniş (s.700), maş (s.740), menekşe (s.746), meneviç (s.745), mercangüş otu (s.738), mercimek (s.738), meşe (s.740), meyan kökü (s.749), nar (s.754), nergis (s.754), nevrüz otu (s.758), nohut (s.760), pamuk (s.258), pirinç (s.268), rezene (s.446), servi (selvi) (s.467), şahtere (s.497), şalgam (s.496), şebboy (s.493), şeftali (s.495), tarhın (s.543), tere (s.315), turp (s.329), turunç (s.328), ülüfer çiçeği (s.204), yasemin (s.787), zerdali (s.450), zerde-çav (s.450).

1.5.3.3. Arapça Kökenli Bitki Kavramları

ahlat (s.22), anber (s.576), bakla (s.243), ceviz (s.353), fındık (s.583), fıstık (s.581), hardal (s.383), haşhaş (s.378), hindiba (s.765), kahve (s.619), karanfil (s.604), keten (s.669), kına (s.636), kimyon (s.702), kudret helvası (s.641), kulunç otu (s.659), lisân-ı sevr: Sığırdili. (s.535), leylak (s.535), misk (s.748), misvak (s.748)nane (s.758)pelit (s.256) safran (s.509)sandal (s.515)temirhindi (s.323)zambak (s.452)zencefil (s.453) zeytin (s.453)

1.5.3.4. Rumca Kökenli Bitki Kavramları

anason (s.103), âyvatana (s.120), biber (s.221), defne (s.403), fesleğen (s.579), fig (s.582), funda (s.582), ihlamur (s.128), ıspanak (s.138), kestane (s.679), köknar (s.721), limon (s.536), marul (s. 738), maydanoz (s.742), muşmula (s.751), pırasa (s.269), yulaf (s.845).

1.5.4. Şekil Yönünden İnceleme

1.5.4.1. Herhangi bir Hayvan Organına Benzetilerek Oluşturulan Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları

atkuyruğu (s.16), ayıkulağı (s.121), devetabanı (s.414), itburnu (s.127), keçiboynuzu (s.671), keçisakalı (s. 671), koçboynuzu (s.641), kuşburnu (s.652), kuzukulağı (s.650), sığırgözü (s.525), sığırkuyruğu (s.525), tekesakalı (s.322).

1.5.4.2. Hayvan Adı Kullanılarak Oluşturulan Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında Bitki Kavramları

ayıdudu(s.121), boğa dikenini (s.293), deve dikenini (s.414), it üzümü (s.127), kuş ekmeği (s.652), yılan yasduğı (s.823).

1.5.4.3. “Hayvan Adı + Otu” Şeklinde Oluşturulan Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları

balık otu (s.252), çıyan otu (s.366), kedi otu (s.672), kene otu (s.687), pire otu (s.269).

1.5.4.4. “Ot” Sözcüğünün Kullanıldığı Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları

altın otu (s.93), ayırık otu (s.119), baldıran otu (s.257), çörek otu (s.368), dalak otu (s.408), dere otu (s. 399), diken otu (s.422), durak otu (s.565), güveği otu (s.731), hasır otu (s.379), kendir otu (s.687), mercengüş otu (s.738), nevruz otu (s.758), oğul otu (s.187), öksürük otu (s.193), semiz otu (s.468), yapışkan otu (s.768), yara otu (s.785), yavşan otu (s.712).

1.5.5. Yapılarına Göre Bitki Kavramları

1.5.5.1. Basit Yapılı Bitki Kavramları

âbnûz (abanoz) (s.8), afyon (s.75), ağaç (s.73), ağı (s.66), ahlât (s.22), alıç (s.98), amber (s.576), anason (s.103), andız (s.103), anız (s.85), armut (s.50), arpa (s.50), asbur (s.65), asma (s.64), ayva (s.120), âyvatana (s.120), badem (s.219), bağ (s.238), bağ (bağa) (s.241), bakkam (s.244), bakla (s.243), bostan (s.288), böğrülce (s.29), böğürtlen (s.296), buğday (s.292), burçak (s.283), cedvâr (s.337), ceviz (s.353), çağala/ çağla (s.342), çam (s.351), çavdar (s.352), çayır (s.354), çeltik (s.349), çınar (s.365), çiçek (s.356), çilek (s.362), çimen (s.367), çivit (s.365), dal

(s.408), darçın (s.400), darı (s.543), defne (s.403), diken (s.422), dut (s.426), eğir (s.88), elma (s.98), enginar (s.103), ergavân (erguvan) (s.51), erik (s.50), eyrelti (eğrelti) (s.120), fesleğen (s.579), fındık (s.583), fıstık (s.581), fidan (s.581), fig (s.582), filiz (s.582), funda (s.582), gebere (s.668), gıcır (s.623), gül (s.723), güneyik (s.729), gürgen (s.713), güvüm (s.732), hardal (s.383), hasl (s.763), haşhaş (s.378), havelan (s.381), havuç (s.765), hıyar (s.388), hıyarşenbe (s.388), hindibâ (s.765), hurma (s.390), ıhlamur (s.128), ıspanak (s.138), incir (s.151), ipek (s.122), iştir (s.142), kabak (s.587), kabalak (s.584), kâfurî (s.681), kâfûri (s.681), kahve (s.619), kâkûla (s.609), kalenbek (s.614), kamış (s.614), kandara (s.617), kantariyûn (s.617), karamuk (s.597), karanfil (s.604), karpuz (s.603), kasnî (s.607), kavak (s.618), kavun (s.618), kayın (s.621), kaysı (s.622), kâzî (s.667), kekik (s.681), kendir (s.687), kenevir (s.687), kereviz (s.675/698), kestane (s.679), keten (s.669), kına (s.636), kilermeni (s.701), kimyon (s.702), kiras (s.698), kirk (s.698), kişniş (s.700), kova (s.663), koz (s.650), kozak (s.650), köknar (s.721), lahana (s.735), leylâk (s.535), limon (s.536), marsama (s.739), marul (s.738), mâş (s.740), maydanoz (s.742), mazi (s.740), menekşe (s.746), meneviş (s.745), mercimek (s.738), meşe (s.740), misk (s.748), misvak (s.748), mugaylân (s.751), muşmula (s.751), nane (s.758), nar (s.754), nergis (s.754), nohut (s.760), odun (s.162), orman (s.169), ot (s.154), öd (s.578), ökse (s.195), örü (s.169), pamuk (s.258), pancar (s.259), patlıcan (s.237), pazı (s.232), pelin (s.256), pelit (s.256), pırasa (s.269), pırnar (s.720), pirinç (s.268), ravend (s.446), rezine (s.446), ribâs (s.448), sabr (s.502), safran (s.509), sandal (s.515), sedef (s.459), selvi (s.467), soğan (s.531), sumak (s.533), susam (s.530), sütlügen (s.479), şâhtere (s.497), şalgam (s.496), şebboy (s.493), şemme (s.496), tarhın (s.543), tere (s.315), tereminti (s.326), topalak (s.326), turp (s.329), turunç (s.328), tütün (s.326), ünnâb (s.579), üzüm (s.176), yarpuz (s.785), yasemin (s.787), yonca (s.848), yosun (s.838), yulaf (s.845), zâc (s.449), zambak (s.452), zencefil (s.453), zerdali (s.450), zeytin (s.453), zürümbe (s.456).

1.5.5.2. Türemiş Yapılı Bitki Kavramları

başak (s.235), çakıldak (s.343), çevrinti (s.352), daldırma (s.408), delice (s.408), ekin (s.84), gönlük (s.721), kamışlık (s.614), kızılıcık (s.629), kozak (s.650), sarmaşık (s.517), sazlık (s.461).

1.5.5.3. Kelime Grubu Yapısındaki Bitki Kavramları

1.5.5.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları

ağı ağacı (s.67), ağız açık tohumu (s.72), akça ağacı (s.79), altın otu (s.93), ardıç ağacı (s.51), at kuyruğu (s.16), ayı kulağı (s.121), ayırık otu (s.119), baldıran otu (s.257), balık otu (s.252), boğa dikenini (s.293), boy tohumu (s.311), çıyan otu (s.366), çimşir ağacı (s.364), çoban değneği (s.367), çoban süzeği (s.367), çörek otu (s.368), dalak otu (s.408), demir dikenini (s.409), demür dikenini (s.409), deve dikenini (s.414), deve tabanı (s.414), durak otu (s.565), ebucehil karpuzu (s.8), gelincik çiçeği (s.683), güveği otu (s.731), hasır otu (s.379), hurma ağacı (s.390), ılgın ağacı (s.148), ısırgan otu (s.143), iğde yemişi (s.146), iki kardeş kanı (s.146), it üzümü (s.127), kadın tuzluğu (s.592), kaya kuruğu (s.621), keçi boynuzu (s.671), keçi sakalı (s.671), kedi otu (s.672), kene otu (s.68), koca yemişi (s.640), koç boynuzu (s.641), kovan çiçeği (s.641), kudret helvası (s.641), kuduz otu (s.641), kulunç otu (s.659), kuş burnu (s.652), kuş ekmeği (s.652), kuzu kulağı (s.650), mercengüş otu (s.738), mersin ağacı (s.738), meyan kökü (s.749), nebak ağacı (s.753), nevrüz otu (s.758), oğul otu (s.187), öksürük otu (s.193), papatya çiçeği (s.220), pıtırak dikenini (s.277), pire otu (s.269), sakızlık ağacı (s.464), sıçan otu (s.520), sığır dili (s.525), sığır gözü (s.525), sığır kuyruğu (s.525), sincan dikenini (s.477), sorgun ağacı (s.530), söğüt ağacı (s.488), tekesakalı (s.322), ülüfer çiçeği (s.204), üzerlik tohumu (s.177), yapışkan otu (s.768), yara otu (s.785), yavşan otu (s.712), yer pelidi (s.783), yılan yasdığı (s.823).

1.5.5.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Bitki Kavramları

dış budak (s.403), kara ağaç (s.597), sinirli yaprak (s.474).

1.5.5.3.3. İsnat Grubu Yapısındaki Bitki Kavramları

baldırı kara (s.257).

1.5.5.3.4. Sıfat- Fiil Grubu Yapısındaki Bitki Kavramları

kargabüken (s.599).

1.5.5.3.5. Yabancı Tamlama Yapısındaki Bitki Kavramları

1.5.5.3.5.1. Arapça + Arapça Yapısındaki Bitki Kavramları

abdüsselam (otu) (*adam otu*) (s.573), abdüsselatin (otu) (*kankurutan, kankusturan, adam otu*) (s.574), amber-bârîs (*kadın tuzluğu*) (s.101), bezr-i kutûnâ (*kepek,*

öğütülmüş bitki tohumu) (s.231), lisân-ı sevir (lisânü's-sevr) (*Sığır dili, öküz dili*) (s.535), temirhindî (temrihindî) (*Hint Hurması*) (s.323), ûdü'l-kahr (*nezle otu kökü*) (s.578).

1.5.5.3.5.2. Arapça + Farsça Yapısındaki Bitki Kavramları

ebûcehil karpuzu (*acı karpuz, acı hıyar*) (s.8), kalye misk (s.614)

1.5.5.3.5.3. Farsça + Farsça Yapısındaki Bitki Kavramları

hıyarşenbe (*Hint hıyarı*) (s.388), kâğıt hindî (kâğıd-ı hindî) (*Hint helvası otu*) (s.667), şeftali (*semiz erik*) (s.495), zerde-çâv (*Hint safranı, zerdeçalın eski metinlerdeki adı*) (s.450)

1.5.6. Değerlendirme

Türkler yaşadıkları atlı-göçebe kültür sayesinde doğayla daima iç içe olmuşlar ve bundan dolayı doğanın sırlarına da vakıf olmuşlardır. Hangi bitkinin hangi hastalığın tedavisinde kullanıldığını tecrübe etmelerinde tartışmasız yaşam biçimlerinin etkisi olmuş ve bu tecrübeler de gerek sözlü olarak gerek yazılı olarak sonraki asırlara taşınmıştır. Lehçetü'l-lügât adlı eser de bitki isimleri açısından zengin bir eserdir. 3.661 madde başının yaklaşık 308'i bitki söz varlığı ile ilgilidir. Bu bitki kavramlarının 117'si odunsu bitkilerden, 191'i de otsu bitkilerden oluşmaktadır. Bitki kavramlarının 175'i basit yapılı, 12'si türemiş yapılı, 75'i belirtisiz isim tamlaması yapısında, 3'ü sıfat tamlaması yapısında, 1'i isnat grubu yapısında, 1'i sıfat fiil grubu yapısında, 13'ü de yabancı tamlama yapısındadır.

Bitki isimlerinin adlandırılmasında Latince isimlerin bilim dünyasında kabul görmesi halkın botanik kitaplarında yazılı olan bitki isimlerini bilmemesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak da bitkilerden yararlanma imkânları kısıtlanmaktadır. Konuyla alakalı olarak geniş çaplı bir derleme çalışması yapılması ve halk ağızlarında kullanılan bitki isimlerinin ve kullanım alanlarının belirlenmesi elzemdir.

1.6. Coğrafya Kavramları

Türkçe Sözlük'te coğrafya kavramı (2011: 470) “1. Yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşeri, siyasal yönlerden inceleyen bilim. 2. Bir yeryüzü parçasını, bir bölgeyi, bir ülkeyi belirleyen, niteleyen, fiziksel, ekonomik, beşeri, siyasal gerçeklerin tümü.” şeklinde tanımlanmıştır.

İnsan yaşamını doğrudan ilgilendiren bu kavram tüm dillerin söz varlığı için önem arz etmektedir. Coğrafya dile doğrudan şekil vermekte ve yaşanan coğrafyanın özellikleri hem insanların kaderine hem de diline şekil vermektedir. Atasözlerinde, deyimlerde, oluşturulan mecazlar ve benzetmelerde coğrafya etkili olmaktadır. Çalışmamıza konu olan 19. yüzyılın başında yazılan bu sözlük de Osmanlı imparatorluğunun sınırları içinde yazılmıştır. Osmanlı gibi üç kıtaya hâkim olmuş bir devletin söz varlığında da önemli miktarda coğrafya alanına ait sözcüğün bulunması kaçınılmazdır.

1.6.1. Basit Yapılı Coğrafya Kavramları

ada (s.66), atlas (s.66), ay (s.113), balçık (s.249), belen (s.256), çay (s.354), çorak (s.370), dağ (s.402), deniz (s.404), dere (s.399), dünya (s.443), göl (s.723), ırmak (s.133), kıyı (s.637), körfez (s.710), mağara (s.742), oba (s.153), obruk (s.153), orman (s.169), örü (s.169), pusula (s.290), taş (s.546), tepe (s.396), toprak (s.559), yer (s.779).

1.6.2. Türemiş Yapılı Coğrafya Kavramları

çevre (s.352), geçit (s.670), ılıca (s.147), otlak (s.155), ölçek (s.203), ölçüm (s.205), taşlık (s.546), tepelik (s.396), tuzla (s.566), tütün (s.326).

1.6.3. Kelime Grubu Yapısındaki Coğrafya Kavramları

1.6.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Coğrafya Kavramları

su yolu (s.539), yeryüzü (s.780)

1.6.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Coğrafya Kavramları

kumsal yer (s.660)

1.6.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam coğrafya kavramları 38'dir. Bunlardan 25'i basit yapılı, 10'u türemiş yapılı, 2'si belirtisiz isim tamlaması yapısında, 1'i de sıfat tamlaması yapısındadır.

1.7. Çalışanlarla İlgili Kavramlar

Devlet gibi siyasi organizasyonlarda işleyiş ve yönetim bireylere ve çalışanların üstlendiği görevlere dayanmaktadır. Bu bölümde sözlükte geçen çalışan kavramları tespit edilerek yapılarına göre incelendi.

1.7.1. Mesleklerle İlgili Kavramlar

aşçı (s.60), avcı (s.108), bahçevan (s.234), bahçıvan (s.241), bakkal (s.244), balıkçı (s.252), bardakçı (s.226), berber (s.229), bostancı (s.288), boyacı (s.310), canbaz (s.333), çarkacı: Osmanlı ordusunda öncü süvari birliğinde görevli asker. (s.338), çerçi (s.338), çeşniyir (çeşniğir): Sarayda sofralarını yöneten kimse. (s.339), çırkıkçı (s.361), çırak (s.357), çilingir (s.363), çoban (s.366), çömlekçi (s.375), çulha (s.373), dalgıç (s.407), daye (s.557), değirmenci (s.404), demirci (s.409), deveci (s.413), dikici (s.421), dilenci (s.423), dilencilik (s.423), duvarcı (s.426), dülger: Kaba ağaç işlerini yapan kimse. (s.440), dümenci (s.442), ebe (s.5), ebelik (s.6), eğirci (s.87), ekinci (s.84), eskici (s.58), eşekçi (s.64), etmekçi (s.8/18), falcı (s.580), gemici (s.685), güreşçi (s.712), hadîm: Hizmet eden kimse. (s.377), haham (s.382), halayık (s.384), hallaç (s.380), hamamcı (s.380), hancı (s.382), hırsız (s.387), hizmetkâr (s.386), hokkabaz (s.382), ırgat (s.134), ırlayıcı: Şarkı söyleyen. (s.131), kalafatçı (s.612), kalpazan (s.613), kan alıcı (s.616), kapıcı (s.585), kaptan (s.588), kasap (s.607), kebabçı (s.668), kefin soyucu (s.680), keşiş (s.680), kiracı (s.698), kireççi (s.698), kont (s.661), kuyumcu (s.666), külhancı: Hamam ocağını yakan kimse. (s.724), kürkü (s.711), lağımçı (s.733), manav (s.745), marangoz (s.739), miyancı (s.749), miyancılık (s.749), mühür kazıcı (s.753), nakkaş (s.756), nalbant (s.757), neyzen (s.758), okuyucu (s.189), ozan (s.176), pabuşçu (s.221), paçacı (s.223), patrik (s.222), rençber (s.447), saka (s.464), saraç: Koşum ve eyer takımları yapıp satan kimse. (s.506), sarraf (s.506), satıcı (s.502), sığırtmaç (s.524), sıvacı (s.527), sihirbaz (s.478), su başı (s.538), sürücü (s.485), tellak (s.321), tellal (s.409), terzi (s.315), tımarhaneci (s.326), uğru: Hırsız. (s.183), uğruluk (s.183), ulak: Haberci. (s.204), usta (s.179), ustalık (s.179), uşak (s.181), yağcı (s.794), yağmacı (s.793), yan kesici (s.809), yaycı (s.815), yılancı (s.823), zıbıkçı (s.454).

1.7.2. Kamu Çalışanları ile İlgili Kavramlar

bekçi (s.246), çeri (s.337), çeri başı (s.337), dizdar (s.419), elçi (s.93), elçilik (s.93), emir (s.99), hazinedar (s.383), hekim (s.379), kahya (s.671), müftü (s.752), padişah musahibi (s.218), paşa (s.218), tercüman (s.316), vekil (s.762), yazıcı (s.787), zindancı (s.455).

1.7.3. Basit Yapılı Çalışan Kavramları

bahçevan (s.234), bakkal (s.244), berber (s.229), çavuş (s.353), çerçi (s.338), çeri (s.337), çeşniyir (çeşniğir) (s.339), çırak (s.357), çilingir (s.363), çoban (s.366), çulha (s.373), daye (s.557), dülger (s.440), ebe (s.5), emir (s.99), haham (s.382), halayık (s.384), hallaç (s.380), hekim (s.379), hırsız (s.387), ırgat (s.134), kahya (s.671), kaptan (s.588), kasap (s.607), keşiş (s.680), kont: Batı toplumlarında kullanılan soyluluk unvanı. (s.661), manav (s.745), marangoz (s.739), müftü (s.752), nakkaş: Duvar ve tavan süslemesi yapan usta, bezekçi. (s.756), ozan (s.176), paşa (s.218), patrik (s.222), rençber (s.447), saka (s.463), saraç (s.506), tellak (s.321), tellal (s.409), tercüman (s.316), terzi (s.315), uğru (s.183), usta (s.179), uşak (s.181), vekil (s.762).

1.7.4. Türemiş Yapılı Çalışan Kavramları

aşçı (s.60), balıkçı (s.252), bardakçı (s.226), bekçi (s.246), bostancı (s.288), boyacı (s.310), çarkacı (s.338), çıkırıkçı (s.361), çömlekçi (s.375), değirmenci (s.404), demirci (s.409), deveci (s.413), dikici (s.421), dilenci (s.423), dilencilik (s.423), duvarcı (s.426), dümenci (s.442), ebelik (s.6), eğirici (s.87), ekinci (s.84), elçi (s.93), elçilik (s.93), eskici (s.58), eşekçi (s.64), etmekçi (s.18), falcı (s.580), gemici (s.685), güreşçi (s.712), hamamcı (s.380), hancı (s.382), ırlayıcı (s.131), kalafatçı (s.612), kapıcı (s.585), kebabçı (s.668), kireççi (s.698), kuyumcu (s.666), külhancı (s.724), kürkçü (s.711), lağımçı (s.733), miyancı (s.749), miyancılık (s.749), okuyucu (s.189), pabuşçu (s.221), paçacı (s.223), satıcı (s.502), sığırtmaç (s.524), sıvacı (s.527), sürücü (s.485), ugruluk (s.183), ulak (s.204), ustalık (s.179), yağcı (s.794), yağmacı (s.793), yaycı (s.815), yazıcı (s.787), yılancı (s.823), zıbıkçı (s.454), zindancı (s.455).

1.7.5. Kelime Grubu Yapısındaki Çalışan Kavramları

1.7.5.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Çalışan Kavramları

çeri başı (s.337), padişah musahibi: Padişahların güzel zaman geçirmelerini sağlamakla görevli kimse. (s.218), subaşı: Şehirlerin güvenliğinden sorumlu kimse. (s.538).

1.7.5.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Çalışan Kavramları

kan alıcı (s.616), kefin soyucu (s.680), mühür kazıcı (s.753), yan kesici (s.809).

1.7.5.3. Yabancı Tamlama Yapısındaki Çalışan Kavramları

1.7.5.3.1. Arapça +Farsça Yapısındaki Çalışan Kavramları

hazinedar (*Hazine memuru*) (s.383), hizmetkâr (*Hizmet eden kimse*) (s.386), hokkabaz (*El çabukluğuyla hüner gösteren kimse*) (s.382), kalpazan (*Para basan*) (s.613), nalbant (*hayvanları nallayan kimse*) (s.757), sihirbaz (*sihir yapan kimse*) (s.478).

1.7.5.3.2. Farsça + Farsça Yapısındaki Çalışan Kavramları

canbaz (*İp, at vb. üzerinde tehlikeli gösteriler yapan kimse, akrobat*) (s.333), neyzen (*ney çalan kimse*) (s.758), tımarhaneci (*tımarhane: akıl hastanesi*) (s.326).

1.7.6. Değerlendirme

Sözlükte çalışanlarla ilgili toplam 119 kavram yer almaktadır. Bunlardan 44'ü basit yapılı, 58'i türemiş yapılı, 3'ü belirtisiz isim tamlaması yapısında, 4'ü sıfat tamlaması yapısında, 10'u da yabancı tamlama yapısındadır.

1.8. Denizcilik Kavramları

Anadolu'nun üç tarafının denizlerle çevrili olması, göçler yoluyla buraya yerleşen Türklerin denizcilik faaliyetlerinde bulunmasına imkân sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli liman şehirleri olan Alanya, Antalya Sinop, Suğdak gibi şehirleri fethederek denizcilik faaliyetlerinde bulunması denizcilik faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra bu topraklarda hâkim güç olan Osmanlı İmparatorluğu da Karesioğulları Beyliğini hâkimiyetine alarak başladığı denizcilik faaliyetlerini zamanla güçlendirmiş Akdeniz ve Karadeniz'i adeta bir Türk gölü haline getirmiş ve uzun süre bu denizlerin hâkimi olmuştur. Bütün bunların sonucu olarak da Osmanlı Türkçesinde ve genel olarak Türkçede önemli ölçüde denizcilikle ilgili sözcükler oluşmuştur. Bu kelimelerin bir bölümü Türk dilinin kendi bünyesinde ürettiği sözcükler olsa da önemli bir bölümünü alıntı sözcükler oluşturmaktadır. Bu bölümde denizcilik kavramları yapısına göre incelenecektir.

1.8.1. Basit Yapılı Denizcilik Kavramları

âblî (s.9), ada (s.66), baç: Gümrük vergisi, zorla alınan haraç. (s.223), batman: 7,692 kilogramlık ağırlık ölçüsü. (s.237), deniz (s.404), dümen (s.441), fiçî (s.581),

gemi (s.685), gönder (s.730), iskandil: Denizin derinliğini ölçmeye yarayan araç. (s.138), iskele (s.138), istif (s.138), kamara: Gemilerde oda. (s.615), kaptan (s.588), kasırga (s.607), kıyı (s.636), kinet (s.703), körfez (s.713), kulağuz (kılavuz) (s.659), kum (s.660), mavna: Gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan güvertesiz büyük tekne. (s.746), mencene (s.744), olta (s.205), pervane (s.229), pusula (s.290), safra (s.509), sal (s.513), sancak (s.515), sintina: Geminin içinde en alt bölüm. (s.477), sipsi: Gemici düdüğü. (s.472), tente (s.323), tombaz: Irmaklarda işleyen altı düz kayık. (s.573), ülker (s.206), üsttüpü: Gemi kalafatında, buharlı makinelerde, temizlik işlerinde vb. kullanılan didilmiş kendir. (s.180), yelken (s.803).

1.8.2. Türemiş Yapılı Denizcilik Kavramları

boğulmak (s.291), çalkanmak: Çalkalanmak. (s.348), çeki (s.345), çektiri: Yelkenleri olmakla birlikte kürekle de yol alan eski zaman gemisi. (s.345), dalga (s.407), dalgalamak (s.407), dalgalanmak (s.407), dalgıç (s.407), dümenci (s.442), gemici (s.685), göğüslük (s.730), kalafatçı (s.612), kalafatlamak (s.612), kayık (s.622), kumsu (s.660), seren (s.460).

1.8.3. Kelime Grubu Yapısındaki Denizcilik Kavramları

1.8.3.1. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Denizcilik Kavramları

istif etmek (s.138)

1.8.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Denizcilik Kavramları

Kumsal yer (s.660)

1.8.4. Değerlendirme

Sözlükte denizcilikle ilgili toplam 53 kavram yer almaktadır. Bunlardan 35'i basit yapılı, 16'sı türemiş yapılı, 1'i birleşik fiil grubu yapısında, 1'i de sıfat tamlaması yapısındadır.

1.9. Dinle ilgili Kavramlar

Din, insanların hayatında önemli yere sahip olan kurallar bütünüdür. Türkçe Sözlük'te (2011:668) din kavramı "1.Tanrı'ya, olağanüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum. 2. İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült." şeklinde ifade edilmiştir.

Din insan hayatının her alanında önemli etkiye sahiptir. Türkler de İslamiyet öncesinde Gök Tanrı'ya, Budizm, Maniheizm ve Şamanizm gibi inançlara sahip olmuşlardır. 10 ve 11. yüzyıldan itibaren Türklerin önemli bir bölümü çeşitli yollarla İslamiyeti kabul etmiştir. Bir bölümü de yaşadıkları coğrafyaların da etkisiyle Hristiyanlık ve Musevilik gibi dinleri de benimsemişlerdir.

Çalışmamıza konu olan sözlük Osmanlı Dönemine aittir. 18. yüzyılda yazılan bu sözlükte üç kıtaya hakim olan ve önemli ölçüde insanlara dini hoşgörü sağlayan Osmanlı Devleti'nin tüm tebasının dinlerine ait kavramları görmek mümkündür. Çalışmamızın bu bölümünde sözlükte yer alan dini kavramlar yapılarına göre incelenecektir.

1.9.1. Basit Yapıdaki Dinle İlgili Kavramlar

alem (s.576), arş (s.52), ayıp (s.576), bayram (s.261), cennet (s.350), cin (s.364), cuma (s.375), çan (s.348), emir (s.99), fitne (s.580), gâvûr (s.689), hac (s.377), hacı (s.377), haç (s.763), haham (s.382), hamâyilî: Muska. (s.381), haram (s.377), helal (s.379), ibadet (s.577), iman (s.149), kefin (s.680), keşiş (s.680), keşkül: Bazı dervişlerin ve dilendilerin elinde tuttıkları bir tür çanak. (s.680), kilise (s.702), kubbe (s.584), kul (s.656), külah (s.724), mahya (s.746), mektep (s.743), melek (s.744), mescit (s.740), mezar (s.739), minare (s.749), minber (s.749), misvak (s.748), müftü (s.752), müselman (s.750), ney (s.758), oruç (s.168), paskalya (s.236), patrik (s.222), put (s.277), rahle (s.446), seccade (s.458), suret (s.530), şadırvan (s.494), tabut (s.313), tamah (s.552), tekke (s.321), teneşir (s.324), tennure: Mevlevi dervişlerinin giydiği bir tür giysi. (s.324), teşbih (s.317), uçmag: Cennet. (s.159).

1.9.2. Türemiş Yapıdaki Dinle İlgili Kavramlar

adak (s.23), adamak (s.23), ayıplamak (s.577), azdırmak (s.55), azgın (s.55), bağışlamak (s.238), dilek (s.382), dilemek (s.382), dilenci (s.382), dilencilik (s.382), dilenmek (s.382), gömmek (s.726), gömülmek (s.726), ilenç (s.147), ilenmek (s.147), kefinlemek (s.680), kutlu (s.638), kutluluk (s.638), kutsuz (s.638), kutsuzluk (s.638), oruçlu (s.168), sarık (s.504), tapmak (s.540), tapınmak (s.540), yaradılış (s.783), yaratıcı (s.783), yaratmak (s.772), yarlıgamak (s.784).

1.9.3. Kelime Grubu Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

1.9.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

ibadet yeri (s.577)

1.9.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

cima etmek (s.363), düş azmak (s.431), fitne koparmak (s.580), kul edinmek (s.657), kulluk etmek (s.657), taaccüb etmek (s.317).

1.9.3.3. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

kefin soyucu (s.680)

1.9.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

1.9.3.4.1. Arapça+ Arapça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

Kabetullah (*Allah'ın evi*) (s.680), kuds-i şerif (s.641), Medine-i münevvere (*nurlandırılmış şehir*) (s.737), şeytan-ı lain (*lanetlenmiş şeytan*) (s.497).

1.9.3.4.2. Farsça+ Farsça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

neyzen (*ney çalan kimse*) (s.758), peygamber (*Tanrı elçisi*) (s.261).

1.9.3.4.3. Arapça+ Farsça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

tamahkar (*aç gözlü*) (s.552)

1.9.3.4.4. Türkçe + Arapça Yapısındaki Dinle İlgili Kavramlar

Tanrı taâlâ (*yüce Tanrı*) (s.318)

1.9.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen dinle ilgili toplam kavram 97'dir. Bunlardan 53'ü basit yapılı, 28'i türemiş yapılı, 1'i belirtisiz isim tamlaması yapısında, 6'sı birleşik fiil grubu yapısında, 1'i sıfat tamlaması yapısında, 8'i de yabancı tamlama yapısındadır. Bu sözcüklerin çoğu İslamiyet ile ilgili kavramlar olmakla birlikte *kut*, *kutsuz*, *kutsuzluk*, *uçmag* ve *yarlıgamak* gibi İslamiyet öncesine ait sözcükler de sözlükte yer almaktadır.

1.10. Kılık Kıyafet Kavramları

İnsanların barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını ifade eden sözcükler dilin temel söz varlığı içinde yer alır. Giyeceklerle ilgili kavramların bir bölümü de temel söz varlığı içinde değerlendirilebilir. Çalışmanın bu bölümünde giyecek kavramları yapısına göre incelenecektir.

1.10.1. Basit Yapılı Kılık Kıyafet Kavramları

âba (s.8), atlas (s.66), bez (s.232), boncuk (s.307), börk (s.285), ciga: Düğünlerde gelinlerin başına takılan parlak tüy. (s.358), çakşır (s.343), çanta (s.350), çarık (s.339), çarşaf (s.337), çedik (s.336), çember (s.350), çıkın (s.361), çintiyan: Kadın şalvarı. (s.365), çizme (s.358), çorap (s.370), don (s.573), duvak (s.443), düğme (s.438), eldiven (s.95), esbab (s.59), etek (s.16), ferace (s.579), gömlek (s.725), hırka (s.387), ibrişim (s.122), kadife (s.592), kaftan (s.608), kavuk (s.618), kemer (s.686), keten (s.669), kılade: Gerdanlık, boyuna takılan süs eşyası. (s.633), kılık (s.634), kösele (s.717), kumaş (s.660), kundak (s.662), külah (s.724), küpe (s.704), kürk (s.711), liyende (s.736), mahrama: Manto üstüne örtülen geniş, süslü örtü. (s.737), mintan (s.749), mücveze (s.750), nalın: Ayakkabı, takunya. (s.757), örf (s.579), paşmak (s.234), peçe (s.223), peştamal (s.235), puruz (s.285), sade (s.457), taç (s.313), tasma (s.546), tiriz (s.325), toka (s.569), tugulga (s.569), tuğ (s.569), tülbent (s.441), uçkur (s.159), urba (s.172), yaka (s.796), yama (s.806), yaşmak (s.788), yen (s.797), yüzük (s.837), zıbın (s.453), zincef (s.455), zünnar: Keşişlerin bellerine bağladıkları kıldan kuşak. (s.457).

1.10.2. Türemiş Yapılı Kılık Kıyafet Kavramları

bezemek (s.230), bezenmek (s.230), bilezik (s.275), bürüncek (s.285), eteklik (s.16), giydirmek (s.690), giyimli (s.690), giymek (s.689), giysi (s.690), gözlük (s.715), kapama (s.588), kayış (s.622), kırpıntı (s.625), kuşak (s.651), örtmek (s.165), örtü (s.164), örtülmek (s.165), sarık (s.504), sorguç (s.530), üslük (s.179), yağmurluk (s.793), yaşmaklanmak (s.788), yırtmaç (s.817).

1.10.3. Kelime Grubu Yapısındaki Kılık Kıyafet Kavramları

1.10.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Kılık Kıyafet Kavramları

bağır yeleş (s.241), ev esbabı (s.110).

1.10.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Kılık Kıyafet Kavramları

kara gönlek (s.597)

1.10.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen kılık kıyafetle ilgili 93 sözcüğün 67'si basit yapılı, 23'ü türemiş yapılı, 2'si belirtisiz isim tamlaması yapısında, 1'i de sıfat tamlaması yapısındadır. Bu sözcükler arasında günümüzde bilinmeyen *liyende*, *mahrma*, *mücvaze* gibi giysi adları yer almaktadır.

1.11. Hayvanlarla İlgili Kavramlar

Çok geniş coğrafyalara hâkim olan Türkler, tarihin takip edebildiğimiz süreçlerinde önce göçebe yaşam tarzını benimsemiş, Uygurlardan itibaren yerleşik hayat düzenine geçmişlerdir. Gerek göçebe hayat döneminde gerek yerleşik hayat döneminde Türkler, hayvanlarla iç içe yaşamış ve çeşitli alanlarda onlardan yararlanmışlardır. Kurt, kartal, at gibi bazı hayvanlar, Türkler için sembolik bir değer ifade etmiş; onların halk kültürüne de yansımıştır. Özellikle anayurttan çeşitli sebeplerle yapılan göçlerde, savaşlarda en büyük yardımcıları olmuşlardır.

Göçebe yaşamın etkisiyle Türklerde ekonomik hayatın hayvancılığa ve ticarete dayalı olduğu bilinmektedir. Orta Asya'nın şartlarının uygun olmaması nedeniyle balıkçılıkla uğraşp uğraşmadıkları bilinmemektedir. Orta Asya'da ekonomik hayatın dört hayvana bağlı olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Moğollarda sığır, Tibetlilerde koyun, Tunguzlarda domuz, Türklerde ise koyun ve at temelli ekonomik yaşam gelişmiştir (Eberhard, 1943).

Ad bilimi (onomastik), dil bilimin önemli çalışma alanlarından biridir. Ad bilimin zoonim adı verilen bölümü ise hayvan adlarını incelemektedir.

Zoonim (hayvanadı), Şahin (2018: 89) tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: "Onimin bir türü olup kedi, köpek, inek, koyun, keçi gibi evcil hayvanlar dışında hayvanat bahçesindeki, sirkteki hayvanların ya da edebîyatta (romanlarda, hikâyelerde, sinemalarda vb.) geçen özel ad nitelikli hayvan adlarını ifade eder." Çalışmamız bir sözlük ve söz varlığı çalışması olduğu için sadece özel adlarla sınırlı kalmayacak, hayvanlarla ilgili sözlükte geçen tüm kavramları incelemek şeklinde olacaktır.

Türkçede bulunan hayvan isimlerinin çoğu öz Türkçedir. Göç, savaş vb. yollarla oluşan kültürel etkileşimle birlikte dilimize yabancı dillerden hayvan isimleri geçse de Türkler bu kelimeleri benimsememiş, kendilerine mâl etmemişlerdir. Bu kelimelerin çoğu Türkçenin ses ve şekil yapısı içinde erimiş veya Türkçeye uygun hale gelerek günümüze ulaşmıştır.

Türklerin hayvanlara olan ilgisi sadece ekonomik sebeplerle kalmamış, kültürel hayatın merkezinde de kendine yer bulmuştur. Hayvanlar; kültür dilinde kişileştirme, benzetme ve konuşurma gibi söz sanatları kanalıyla destanlarda ve çeşitli folklor ögesinin içerisinde kendine yer bulmuştur. Daha da önemlisi hayvanlar astronomi gibi bir alanda kendine yer bulmuş ve Türkler tarafından 12 Hayvanlı Türk Takviminde ay isimlerini oluşturmuşlardır. Bu takvime bağlı olarak “öküz yılında savaş çok olurmuş” gibi ifadelerle hayvanlar üzerinden günlük hayata dair yorumlar getirilmiştir. Bu düşüncenin temelinde öküzlerin kavgacı olduğuna inanılması yatmaktadır. “Tavuk yılında bolluk çok olur ancak kavga çıkar” gibi inanışlar da bu duruma örnektir. Bunun açıklaması da tavukların yem için mücadele etmesidir. Timsah yılında çok yağmur yağar düşüncesinin altında da timsahın suda yaşaması gösterilmektedir (Turan, 2004: 99-106).

Hayvanlar, özellikle destanlarda ön plana çıkmıştır. *Türeyiş*, *Bozkurt*, *Ergenekon* gibi destanlarda kurt; *Manas*, *Köroğlu* gibi destanlarda ise at ön plana çıkmıştır. Hayvanlar sadece Türk kültüründe değil diğer milletlerin kültürlerinde de önemli bir yere sahiptir. Hindistan’da ineğin önemi, Arap toplumlarında devenin önemi ya da Mısır’da anıt mezarlardan çıkan çakal başlı figürler vb. hayvanların çeşitli sebeplerle insan hayatının merkezinde yer aldıklarını göstermektedir. Bunlara ilave olarak herhangi bir hayvanın bir milletin hayatında önemi arttıkça o hayvanla ilgili adlandırmaların da arttığı görülmektedir. Örnek olarak günümüz Türkçesinde “deve” kavramı ile Arapların deve ile ilgili adlandırmaları arasında çok fark vardır. Bizde tüm yaş gruplarına ve cinsiyete göre adlandırmalarda sadece deve kavramı kullanılırken Araplarda erkek veya dişi deveye farklı isim, bir yaşındaki deveye farklı isimler verildiği gözden kaçmamalıdır.

Günümüzde dahi insanların evlerindeki evcil hayvanlara, onları diğerlerinden ayırmak için çeşitli sevgi anlamı barındıran isimler verdikleri görülmektedir. Bunun yanında *ceylan*, *maral*, *keklik*, *doğan*, *şahin* vb. hayvan isimlerinin insanlara verilmesi de önem arz etmektedir.

Türkler, kutsal saydıkları hayvanları önem verdikleri belirli renklerle birleştirmişlerdir. Genelde kutsal olan hayvanın beyaz renkli olduğu görülmektedir. Ayrıca Türklerin sembol olarak kabul ettiği kurt da göğün rengine sahiptir. Gök Tanrı inancıyla harmanlanmış bir milletin “kök” kelimesi ile atalarına göksel bir nitelik yüklemeleri önemlidir. Ayrıca “kök” rengin ‘bozkurt’ teriminde de kullanıldığı gibi “gri (boz, kül rengi)” anlamlarını da karşıladığı gözden kaçmamalıdır (Aydın, 2006: 347-356).

Hayvan adları pek çok farklı alanda kullanılmaktadır. Bunlar arasında şunlar sayılabilir.

- “Araç- gereç adlarında: *kedigözü (lamba), kargaburnu (alet)*.
- Yemek adlarında: *tavukgöğsü (tatlı), bülbülyuvası (tatlı)*.
- Tarz, motif vb. adlarında: *balıksırtı (desen), kazkanadı (oyun)*.
- Gök cisimlerinin adlarında: *Büyükayı (yıldız kümesi), Küçükayı (yıldız kümesi)*.
- Renk adlarında: *fildişi, tavşanağzı*.
- Argo kelimelerin oluşturulmasında: *tilki, sazan vb.*” (Uçar, 2013: 6-7).

Çalışmamızda hayvanlarla ilgili söz varlığına ait alt başlıklar şunlardır.

1.11.1. Kuşlarla İlgili Kavramlar

ağaçkakan kuşu (s.74), anka (s.576), arı kuşu (s.37), atmaca kuşu (s.11), balaban (s.257), balıkçıl kuşu (s.252), bayguş (s.262), bebr (s.221), bildirgin (s.275), boğurtlak (s.292), boyunburan kuşu (s.312), bozbakkal (s.287), bülbül (s.303), çaylak (s.354), çil (s.362), çoban aldangucu (s.366), çoluk (çulluk) (s.373), deve kuşu (s.413), doğan (s.568), dudu (s.427), ebâbil (s.9), enkad: Angut kuşu. (s.104), gökçil (s.721), güneyik (s.729), güvercin (s.732), hüdhdüd kuşu (s.766), hüma (s.766), incir kuşu (s.152), ishak kuşu (s.138), iskete: Serçegillerden güzel sesli bir kuş. (s.138), kara batac (s.597), kara tavuk (s.597), karga (s.598), kartal (s.598), kaya kuşu (s.621), kerkenez: Kartalgillerden kızılımsı tüyleri olan kuş. (s.674), kerkes (s.674), kıl kuyruk (s.634), kırlangıç (s.626), kız kuşu (s.628), kuğu (s.653), kuş (s.651), kuyruksalan (s.666), kuzgun (s.650), leylek (s.735), martı kuşu (s.738), mezkeldek (s.740), muymül (s.753), öğü: Baykuş. (s.197), ördek (s.170), papağan (s.221), saka kuşu (s.463), saksagan (s.511), sarı asma (s.506), serçe (s.460), sığircik kuşu (s.524), sungur (s.536), sülün (s.488), şahin (s.496), tavşancıl kuşu

(s.555), tavus (s.555), toy kuşu (s.573), toygar kuşu (s.573), turaç kuşu (s.328), turna (s.564), üveyik (s.209), yalva: Bildircin. (s.804), yund kuşu (s.849).

1.11.2. Büyükbaş Evcil Hayvanlarla İlgili Kavramlar

at (s.11), aygır (s.119), beygir (s.263), boğa (s.293), buzağı (s.287), deve (s.411), eşek (s.64), katır (s.608), kısrak (s.631), koduk (s.642), öküz (s.196), sığır (s.523), sıpa (s.518), su sığırı (s.538), yund: At. (s.849).

1.11.3. Küçükbaş Evcil Hayvanlarla İlgili Kavramlar

enik (s.103), gücen: Tavşan yavrusu. (s.710), kancık (s.616), keçi (s.670), kedi (s.672), koç (s.640), koyun (s.665), köpek (s.705), küsem: Sürünün önünde giden koyun, koç. (s.717), kuzu (s.649), mâstî: Kısa ayaklı köpek. (s.741), oğlak (s.188), tazı (s.543), teke (s.321), zağar: Bir cins çoban köpeği. (s.410).

1.11.4. Kümes Hayvanlarıyla İlgili Kavramlar

horuz (s.390/381), kaz (s.606), kuluçka (s.660), kümes (s.726), ördek (s.170).

1.11.5. Sürüngenlerle İlgili Kavramlar

keler: Bir tür kertenkele. (s.684), kertenkele (s.673), kırk ayak (s.625), soğulcan (s.531), sülük (s.489), sümüklü böcek (s.490), yılan (s.822).

1.11.6. Böceklerle İlgili Kavramlar

ağustos böceği (s.75), arı (s.37), bit (s.264), bok böceği (s.293), böcek (s.278), böcü (s.278), bûh: Örümcek. (s.292), bügelek (s.297), çekirge (s.346), evliya devesi (s.111), güve (s.731), hamam böceği (s.380), ipek kurdu (s.123), kelebek (s.684), kene (s.688), pire (s.269), sinek (s.474), tahta biti (s.314), tatarcık (s.314), teke (s.321), tesbih böceği (s.317), yıldız böceği (s.821).

1.11.7. Yabani Hayvanlarla İlgili Kavramlar

arслан (s.37), ayı (s.121), çakal (s.343), gelincik (s.683), gergedan (s.674), karaca (s.597), kerkenez (s.674), kirpi (s.696), kunduz (s.662), kurt (s.647), maymun (s.746), misk kedisi (s.748), pars (s.227), porsuk (s.285), sansar (s.465), sığın: Alageyik. (s.523), sırtlan (s.521), sincap (s.477), tavşan (s.554), teyin:Sincap. (s.325), tilki (s.424), yarası (s.784), yırtıcı canavar (s.816).

1.11.8. Deniz Canlıları İle İlgili Kavramlar

akrep (s.574), balık (s.251), havyar (s.385), ıstakoz (s.138), istiridye (s.138), kalkan (s.613), midye (s.747), sakankur (s.464), turna (s.564), yılan balığı (s.823).

1.11.9. Hayvancılık Mesleğiyle İlgili Kavramlar

âhûr (s.22), cambaz (s.333), döven (s.439), eyer (s.119), eyrim: Eyer altına konan keçe. (s.119), haşa: Eyer altına konan örtü, büyük çuval. (s.378), havut:Deve semeri. (s.381), küspe (s.717), nalbant (s.757), salhane (s.513), sârvân (s.506), semer (s.469).

1.11.10. Hayvan Anatomisiyle İlgili Kavramlar

ağız (s.71), ayak (s.118), bez (s.231/232), boğaz (s.291), boynuz (s.311), boyun (s.310), böğür (s.296), ciğer (s.361), çene (s.347), dil (s.424), diş (s.420), ferç: Dişi canlılarda üreme organının dış bölümü. (s.579), göt (s.706), göz (s.714), ilik (s.148), incik (s.151), işkembe (s.139), kafa (s.609), kakırdak (s.609), kanat (s.617), karın (s.599), kursak (s.648), meme (s.744), oynak yeri (s.215), öd (s.578), öreke (s.171), öyken:Akciğer. (s.216), pençe (s.258), sağrı (s.509), sırt (s.520), siğil (s.476), şirden (s.498), taşak (s.548), tırnak (s.557), topuk (s.560), yağır (s.794), yeke (s.805), yürek (s.834), yüz (s.836), yüzgeç (s.837).

1.11.11. Hayvanlarla İlgili Diğer Kavramlar

aguz (s.72), ağınmak (s.71), aşmak (s.61), bıcılgan: Hayvanların tırnakköklerinde oluşan yara. (s.266), denk (s.411), eşkin (s.63), fişkı (s.582), folluk (s.583), gem (s.685), geviş (s.688), gön (s.730), halta (s.380), hergele (s.763), heybe (s.763), hırızma: Hayvanların burunlarına takılan halka. (s.387), hörgüç (s.766), ibik (s.125), kafes (s.608), kantarma (s.617), kapan (s.588), kâzîl:Keçi kılından yapılmış ip. (s.606), kepenek (s. 668), kılâde (s.633), kolan (s.657), köstek (s.717), kuskun (s.650), künde (s.730), mandıra (s.745), mutaf: Keçi kılından dokunan torba vb. şeyler. (s.751), öğendire (s.195), örü: Otlak. (s.169), pâyvand (s.263), peftere: Şahin çağırma için kullanılan yapma kuş. (s.241), perçin (s.229), salyar (s.466), saraç (s.506), semer (s.469), soymantı: Sopa. (s.539), süntrâç: Nalbantların tırnak kesmek için kullandıkları keskin araç. (s.535), sürü (s.484), tabfûr (s.540), tavla (s.555), tenbelit: Binek hayvanlarına yüklenen yük. (s.324), terki bağı (s.316), tiftik (s.326), tülek (s.331), tülemek (s.331), tüy (s.331), tüylenmek (s.331), uyan: Dizgin, gem.

(s.216), uyuz (s.217), üzengi (s.178), yancık (s.809), yavaşa: Burunduruk. (s.812), zil-pûş (s.454), zula (s.453), zurnapa: Zürafa. (s.456).

1.11.12. Basit Yapılı Hayvan Kavramları

aguz (s.72), ağız (s.71), âhûr (s.22), akrep (s.524), anka (s.576), arı (s.37), arslan (s.37), ayak (s.118), aygır (s.119), ayı (s.121), balaban (s.257), balık (s.251), bayguş (s.262), bebir (s. 221), beygir (s.263), bez (s.231/232), bit (s.264), boyun (s.310), böcek (s.278), böcü (s.278), böğür (s.296), bûh: Örumcek. (s.308), buzağı (s.287), bügelek (s.297), bülbül (s.303), ciğer (s.361), çaylak (s.354), çekirge (s.346), çene (s.347), çil (s.362), denk (s.411), deve (s.411), dil (s.424), diş (s.420), doğan (s.568), döven (s.439), enik (s.103), enkad (s.104), eşek (s.64), eşkin (s.84), eyrim (s.119), ferc (s.579), fişkı (s.582), gelincik (s.683), gem (s.685), gergedan (s.674), gön (s.730), göt (s.706), göz (s.714), gücen (s.710), güve (s.731), güvercin (s.732), halta (s.380), haşa (s.378), havut (s.381), havyar (s.385), hergele (s.763), hırızma (s.387), horuz (s.390), hörgüç (s.766), hüdhüd (s.766), hüma (s.766), ıstakoz (s.138), ibik (s.125), incik (s.151), iskete (s.138), istiridye (s.138), işkembe (s.142), kafa (s.609), kafes (s.608), kakırdak (s.609), kanat (s.617), kancık (s.616), kantarma (s.617), karga (s.598), karın (s.599), kartal (s.598), katır (s.608), kâzıl (s.606), keçi (s.670), kedi (s.672), kelebek (s.684), keler (s.684), kene (s.688), kepenek (s.668), kerkenez (s.674), kerkes (s.674), kertenkele (s.673), kılâde (s.633), kırlangıç (s.626), kısarak (s.631), kirpi (s.696), koduk (s.642), kolan (s.657), koyun (s.665), köpek (s.705), köstek (s.717), kuğu (s.653), kuluçka (s.660), kunduz (s.662), kursak (s.648), kurt (s.648), kûsem (kösem) (s.717), kuş (s.651), kuzgun (s.650), künde (s.730), küspe (s.717), leylek (s.735), mandıra (s.745), mâstî (s.741), maymun (s.746), meme (s.744), mezeldek (s.740), midye (s.747), mutaf (s.751), muymül (s.753), oğlak (s.188), öd (s.163), öğü (s.197), öğendire (s.195), öküz (s.196), ördek (s.170), örü (s.169), öyken (s.216), papağan (s.221), pars (s.227), pâyvand (s. 263), peftere (s.241), pençe (s.258), perçin (s.229), pire (s.269), porsuk (s.285), sağrı (s.509), saka (s.464), sakankur (s.464), saksagan (s.511), salya (s.466), sansar (s.465), saraç (s.506), sârvân (s.506), semer (s.469), serçe (s.460), sığır (s.521), sıpa (s.518), sırt (s.520), sırtlan (s.521), siğil (s.476), sincap (s.477), sinek (s.474), solucan (s.531), süntrâç (s.535), sülük (s.489), sülün (s.488), sürü (s.484), şahin (s.496), şirden (s.498), tabfûr (s.540), tartagan (s.543), taşak (s.548), tatarcık (s.314), tavla (s.555), tavşan (s.554), tavus (s.555), taylasan (s.557), tazı (s.543), teke

(s.321), tenbelit (s.324), teyin (s.325), tırnak (s.557), tiftik (s.326), tilki (s.424), topuk (s.560), turna (s.564), tülek (s.331), uyan (s.216), uyuz (s.217), üveyik (s.209), üzengi (s.178), yağır (s.794), yalva (s.804), yapalak (s.769), yarasa (s.784), yavaşa (s.812), yele (s.805), yılan (s.822), yund (s.849), yürek (s.834), yüz (s.836), zil-pûş (s.454), zula (s.453), zurnapa (s.456).

1.11.13. Türemiş Yapılı Hayvan Kavramları

ağınmak (s.71), aşmak (s.61), bıcılğan (s.266), bildircin (s.275), boğurtlak (s.292), boynuz (s.311), doğan (s.568), folluk (s.583), gelincik (s.683), geviş (s.668), ilik (s.148), soymantı (s.539), taşak (s.548), yapalak (s.769), yüzgeç (s.837).

1.11.14. Kelime Grubu Yapısındaki Hayvan Kavramları

1.11.14.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Hayvan Kavramları

ağaçkakan kuşu (s.74), ağustos böceği (s.75), arı kuşu (s.37), atmaca kuşu (s.11), balıkçıl kuşu (s.252), bok böceği (s.293), boyunburan kuşu (s.312), deve kuşu (s.413), evliya devesi (s.111), incir kuşu (s.152), ipek kurdu (s.123), ishak kuşu (s.138), kaya kuşu (s.621), kız kuşu (s.628), misk kedisi (s.748), saka kuşu (s.463), sıgırcık kuşu (s.524), su sıgırı (s.538), tahta biti (s.314), tavşancıl kuşu (s.555), terki bağı (s.316), tesbih böceği (s.317), toy kuşu (s.573), toygar kuşu (s.573), turaç kuşu (s.328), yılan balığı (s.823), yıldız böceği (s.821), yund kuşu (s.849).

1.11.14.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Hayvan Kavramları

bozbakkal (s.287), çoban aldangucu (s.366), kara bataklık (s.592), kara tavuk (s.592), kırk ayak (s.625), kuyruk salan (s.666), sarı asma (s.506), yırtıcı canavar (s.816).

1.11.14.3. Arapça + Farsça Yapısındaki Hayvan Kavramları

nalbant (*nal takan*) (s.757)

1.11.14.4. Farsça + Farsça Yapısındaki Hayvan Kavramları

canbaz (*at alıp satan, yetiştiren kimse*) (s.333)

1.11.15. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen hayvanlarla ilgili toplam kavram 246'dır. Bunlardan 68'i kuşlarla ilgili, 15'i küçükbaş evcil hayvanlarla ilgili, 15'i büyükbaş evcil hayvanlarla ilgili, 5'i kümes hayvanlarıyla ilgili, 7'si sürüngenlerle ilgili, 22'si böceklerle ilgili, 23'ü yabani hayvanlarla ilgili, 10'u deniz canlılarıyla ilgili, 12'si

hayvancılık mesleği ile ilgili, 40'ı hayvan anatomisiyle ilgilidir. Bunların dışında 57 kavram da hayvan söz varlığını ilgilendirmektedir ve "diğer kavramlar" başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde yer alan kavramların 193'ü basit yapılı, 15'i türemiş yapılı, 28'i belirtisiz isim tamlaması yapısında, 8'i sıfat tamlaması yapısında, 2'si de yabancı tamlama yapısındadır. Hayvanlarla ilgili söz varlığı bitki söz varlığından sonra eserde en hacimli bölümü oluşturmaktadır.

1.12. Hukuk Kavramları

Türkçe Sözlük'te (2011: 1114) hukuk kavramı "1. Toplumunu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze." şeklinde ifade edilmektedir. Hukuk kavramı devletin bireyleriyle, devletlerin diğer devletlerle olan ilişkilerini belirleyen kurallar olarak da tanımlanabilir. Hukukun varlığı hem bireylerin hem toplumun hem de devletin faydasıdır.

Her devletin bir işleyiş düzeni vardır ve bu düzen bazen törelere bazen dine dayanmaktadır. Bir imparatorluk olan Osmanlının hukuku da güçlü temellere dayanmaktadır ve hâkimiyet alanındaki tebasına göre şekil almıştır. Osmanlı hukuku şer'i ve örfi kuralların uygulanmasının yanında ülkede bulunan yabancı milletlere de kendi hukuk sistemlerinin kurallarına uygun yargılanma hakkını vermektedir.

Bir imparatorluk dili olan Osmanlı Türkçesinde de önemli miktarda hukuk alanına ait sözcük varlığı mevcuttur. Çalışmanın bu bölümünde hukuk kavramlarını yapılarına göre incelenecektir.

1.12.1. Basit Yapılı Hukuk Kavramları

âdet (s.573), and (s.102), bela (s.254), borç (s.283), dernek (s.399), emir (s.99), ferman (s.579), haraç (s.378), hile (s.381), kira (s.698), mahkeme (s.737), mahpus (s.737), mühür (s.752), mürur: Geçme, geçiş belgesi. (s.750), örf (s.579), pay (s.263), pûlise (s.304), suç (s.528), şikâyet (s.500), tomruk (s.573), töre (s.329), vekil (s.762), yasak (s.791), zindan (s.455).

1.12.2. Türemiş Yapılı Hukuk Kavramları

aldamak (s.90), aldanmak (s.91), bağışlamak (s.238), barışdırmak (s.224), barışmak (s.224), borçlu (s.283), boşamak (s.289), buyruk (s.309), buyrultu (bıyruldu) (s.309), çalmak (s.349), danışmak (s.410), devşirmek (s.415), evlendirmek (s.108),

evlenmek (s.107), kaçırmak (s.591), kaçkın (s.592), kaçmak (s.591), kiracı (s.698), mühürlemek (s.752), ortak (s.169), ortaklık (s.164), salgın (s.513), satıcı (s.502), satmak (s.502), sorgu (s.530), soruşturmak (s.529), suçlu (s.529), şikâyetçi (s.500), tanık (s.553), tanıklık (s.553), tutsak (s.561), tutsaklık (s.561), uyuşmak (s.215), uyuşturmak (s.214), uzlaşmak (s.177), uzlaştırmak (s.178), üleşdirmek (s.204), üleşmek (s.204), vergi (s.761), zindancı (s.455).

1.12.3. Birleşik Yapılı Hukuk Kavramları

1.12.3.1. İkileme Grubu Yapısındaki Hukuk Kavramları

alım satım (s.95)

1.12.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Hukuk Kavramları

alı komak (s.95), and içmek (s.102), and vermek (s.103), buyruk tutmak (s.309), buyruk tutmamak (s.309), inkar etmek (s.149), suç itmek (s.528), sürgün etmek (s.485).

1.12.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen hukuk kavramlarının sayısı toplam 73'tür. Bunlardan 24'ü basit yapılı, 40'ı türemiş yapılı, 1'i tekrar grubu yapısında, 8'i de birleşik fiil grubu yapısındadır.

1.13. Kimya Kavramları

Kimya kavramı Türkçe Sözlük'te (2011: 1443) "maddelerin temel yapılarını, birleşimlerini, çözümlenme, birleşim ve üretim yöntemlerini inceleyen bilim." şeklinde açıklanmıştır.

Kimya bilimi maddelerin yapılarını incelemektedir ve doğada bulunan her madde doğada bulunan maddelerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde kimya kavramları yapılarına göre incelenecektir.

1.13.1. Basit Yapılı Kimya Kavramları

agu (s.66), akide (s.576), altun (s.91), anason (s.103), astar (s.59), bakır (s.243), cevahir (s.352), cevher (s.352), cıva (s.365), demir (s.409), elmas (s.99), gümüş (s.725), inci (s.152), is (s.137), kalay (s.612), kan (s.615), katran (s.608), kaya (s.621), kerpiç (s.674), kına (s.636), kilermeni (s.701), kireç (s.697), kiremit (s.697), kömür (s.725), kurşun (s.649), kurum (s.647), küf (s.718), kükürt (s.721),

kül (s.723), külçe (s.724), lehim (s.735), lük (s.736), lükün (s.737), maden (s.742), mantar (s.744), maya (s.747), mercan (s.739), mermer (s.739), mum (s.752), nef (s.756), nişadır (s.759), pas (s.233), piruze (s.269), pota (s.278), rakı (s.447), restak (s.447), sahtiyan (s.459), sedef (s.459), sır (s.521), sırça (s.521), sırma (s.520), sidik (s.473), sirke (s.473), sülüğen (s.489), şap (s.493), taş (s.546), tiryak (s.325), tuç (tunç) (s.327), tunç (s.573), tuz (s.566), üstübeç: Boyacılıktakullanılan zehirli, bazik kurşun karbonat. (s.180), yağ (s.793), yakut (s.761), yeşim (s.790), zamk (s.452), zeberced (s.449), zehr (s.453), zırnık: Arsenik. (s.454), zift (s.454).

1.13.2. Türemiş Yapılı Kimya Kavramları

agulamak (s.67), arıtmak (s.28), ekşilik (s.87), ekşitmek (s.87), erimek (s.28), eritmek (s.28), kalaylamak (s.612), kurumlamak (s.647), paslanmak (s.233), sürme (s.484), tuzlu (s.566), yandırmak (s.810), yangın (s.810), yanık (s.810), yanmak (s.809), yapışkan (s.768), yapışmak (s.767), yapıştırmak (s.767), yelmeşik (s.803).

1.13.3. Kelime Grubu Yapısındaki Kimya Kavramları

1.13.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Kimya Kavramları

demir boku (s.410), evren pulu (s.112)

1.13.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Kimya Kavramları

ekşi nesne (s.87), kalaylı nesne (s.612), kızıl boya (s.627), lük boya (s.736).

1.13.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Kimya Kavramları

yelmeşik olmak (s.803)

1.13.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Kimya Kavramları

1.13.3.4.1. Arapça +Arapça Yapısındaki Kimya Kavramları

aynülher ('aynü'l-hirre) (*kedi gözü*) (s.577), cebellukum (*Ametis, Mor bir cins yakut*) (s.334)

1.13.3.4.2. Birleşik İsim Grubu Yapısındaki Kimya Kavramları

tutkal (s.562)

1.14. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen kimya ile ilgili toplam söz varlığı 98'dir. Bunlardan 69'u basit yapılı, 19'u türemiş yapılı, 2'si belirtisiz isim tamlaması yapısında, 4'ü

sıfat tamlaması yapısında, 1'i birleşik fiil yapısında, 1'i de birleşik isim grubu yapısındadır.

1.14. Madenlerle İlgili Kavramlar

Türkçe Sözlük'te (2011: 1600) maden kavramı “Yer kabuğunun bazı bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkenlerle oluşan, ekonomik yönden değer taşıyan mineral.” şeklinde ifade edilmektedir. Madenler devletlerin önemli gelir kaynaklarıdır. Onların çıkarılıp işlenmesi de bu alanla ilgili bir sözvarlığının oluşumunu sağlamaktadır. Osmanlı Döneminde maden isimlerinin önemli bir bölümü Doğu dillerinden (Arapça- Farsça) alınmıştır. Az sayıda olsa da Batı dillerinden maden isimlerini sözvarlığının içinde görmek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde LL'de geçen maden kavramları yapılarına göre incelenecektir.

1.14.1. Basit Yapılı Maden Kavramları

akça (s.79), altun (s.91), billur (s.275), cevahir (s.352), cevher (s.352), civa (s.365), çömlek (s.375), demir (s.409), elmas (s.99), gümüş (s.725), inci (s.152), kalay (s.612), kerpiç (s.674), kireç (s.697), kiremit (s.697), kömür (s.725), kurşun (s.649), kükürt (s.721), külçe (s.724), mermer (s.739), mıskâl (s.748), misk (s.748), petrol: Petrol türevlerinden bir tür mineral yağ. (s.756), nişadır (s.759), pirinç (s.270/268), piriye (firuze) (s.269), puta (s.277/278), sedef (s.459), taş (s.546), tunç (s.573), tuz (s.566), yakut (s.766), yeşim (s.790), zeberced (s.449).

1.14.2. Türemiş Yapılı Maden Kavramları

bezek (s.230), bezemek (s.230), bezenmek (s.230), bilezik (s.275), kuyumcu (s.666), tuzla (s.566).

1.14.3. Birleşik Yapılı Maden Kavramları

1.14.3.1. Yabancı Tamlama Yapısındaki Maden Kavramları

1.14.3.1.1. Arapça +Arapça Yapısındaki Maden Kavramları

aynülher ('aynü'l-hirre) (*kedi gözü*) (s.577), cebellukum (*Mor bir cins yakut*) (s.334)

1.14.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen maden kavramı toplam 42'dir. Bunlardan 34'ü basit yapılı, 6'sı türemiş yapılı, 2'si de yabancı tamlama yapısındadır.

1.15. Matematikle İlgili Kavramlar

Türkçe Sözlük'te (2011) matematik terimi "Aritmetik, cebir, geometri gibi sayı ve ölçü temeline dayanarak niceliklerin özelliklerini inceleyen bilimlerin ortak adı." şeklinde tanımlanmaktadır (2011: 1635). Eğitim sistemi içerisinde ders olarak da yer alan matematik bilimi, insan yaşamında günlük hayatta basit düzeyde de olsa yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde sözlükte yer alan matematik kavramları tespit edilip yapılarına göre incelenecektir.

1.15.1. Sayılar

altı (s.93), altmış (s.93), beş (s.235), bin (s.272), bir (s.263/267), doksan (s.436), dokuz (s.436), dört (s.429), elli (s.93), iki (s.147), kırk (s.625), on (s.208), sekiz (s.465), seksen (s.465), üç (s.160), yedi (s.772), yirmi (s.820), yüz (s.837).

1.15.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Sayılar

altı bin (s.93), altı yüz (s.93), beş bin (s.235), beş yüz (s.235), doksan bin (s.436), dört bin (s.429), dört yüz (s.429), elli bin (s.93), iki bin (s.147), iki yüz (s.147), on bin (s.208), sekiz bin (s.465), sekiz yüz (s.465), üç bin (s.160), üç yüz (s.160), yedi bin (s.772), yedi yüz (s.772), yüz bin (s.837).

1.15.3. Diğer Kavramlar

arşın (s.52), artırmak (s.25), artmak (s.25), azaltmak (s.54), batman (s.237), bir kere (s.267), bölmek (s.301), bölünmek (s.301), buçuk (s.278), çift (s.359), çözmek (s.370), çözülmek (s.370), dilim (s.425), eksi (s.83), eksilmek (s.83), eksiltmek (s.83), hesap (s.381), irak (s.128), iraklık (s.128), ikiz (s.146), karış (s.602), karışlamak (s.602), kat (s.590), katlandırmak (s.590), katlanmak (s.590), miskâl (s.748), mil (s.748), miskala (s.740), oranlamak (s.164), ölçek (s.203), ölçmek (s.203), ölçüm (s.205), sağış (s.509), sayı (s.517), saymak (s.517), son (s.532), tasımlamak (s.545), tek (s.321), terazi (s.316), uzunluk (s.174), üleşdürmek (s.204), üleşmek (s.204), üst (s.178), yarım (s.776).

1.15.4. Basit Yapılı Matematik Kavramları

altı (s.93), altmış (s.93), arşın: 68 santimetreye eşit olan uzunluk ölçüsü. (s.52), batman: 7,692 kilogramlık ağırlık ölçüsü. (s.237), beş (s.235), bin (s.272), bir (s.263/267), buçuk (s.278), çift (s.359), doksan (s.436), dokuz (s.436), dört (s.429), eksi (s.83), elli (s.93), hesap (s.381), irak (s.128), iki (s.147), karış (s.602), kat

(s.590), kırk (s.625), miskâl (s.748), mil (s.748), miskala (s.740), on (s.208), sağış (s.509), sekiz (s.465), seksen (s.465), son (s.532), tek (s.321), terazi (s.316), üç (s.160), üst (s.178), yedi (s.772), yirmi (s.820), yüz (s.837).

1.15.5. Türemiş Yapılı Matematik Kavramları

artırmak (s.25), artmak (s.25), azaltmak (s.54), bölmek (s.301), bölünmek (s.301), çözmek (s.370), eksilmek (s.83), eksiltmek (s.83), ıraklık (s.128), ikiz (s.146), karışlamak (s.602), katlandırmak (s.590), katlanmak (s.590), oranlamak (s.164), ölçek (s.203), ölçmek (s.203), ölçüm (s.205), sayı (s.517), saymak (s.517), tasımlamak (s.545), uzunluk (s.174), üleşdürmek (s.204), üleşmek (s.204), yarım (s.776).

1.15.6. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen matematik kavramı toplam 77'dir. Bunlar, sayılar ve diğer kavramlar olarak sınıflandırıp yapılarına göre incelendi. Bu sözcüklerden 35'i basit yapılı, 24'ü türemiş yapılı, 18'i de sıfat tamlaması yapısındadır.

1.16. Müzik Kavramları

Güzel sanatlar içerisinde yer alan müzik insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Büyük bir devlet olmak sadece askeri ve ekonomik güce sahip olmakla değil güzel sanatlara önem vermekle de olur. Çalışmamızın bu bölümünde Lehçetü'l-Lügat adlı sözlüğün müziğe dayalı söz varlığı tespit edilip yapılarına göre incelenecektir.

1.16.1. Basit Yapılı Müzik Kavramları

Çağana: Bir saz çeşidi. (s.342), davul (s.415), def (tef) (s.403), dümbelek (s.442), ır (s.130), kaval (s.619), kopuz (s.638), kûs (s.717), mehter (s.746), ney (s.758), ninni (s.758), ozan (s.176), santur: Kanuna benzeyen telli çalgı. (s.515), ses (s.461), tanbur (s.553), tanbura (s.554), zıbık: Düdük. (s.454), zîgîr (s.453), zil (s.454), zurna (s.456).

1.16.2. Türemiş Yapılı Müzik Kavramları

çalgı (s.348), çalmak (s.349), düdük (s.427), ırlamak (s.130), ırlatmak (s.131), ırlayıcı (s.131), öttürmek (s.157), sıklık (s.526), zıbıkçı (s.454).

1.16.3. Kelime Grubu Yapısındaki Müzik Kavramları

1.16.3.1. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Müzik Kavramları

ninni çalmak (s.758), sıklık çalmak (s.526), zort vermek (s.456).

1.16.3.2. Yabancı Tamlama Yapısındaki Müzik Kavramları

1.16.3.2.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Müzik Kavramları

neyzen (*ney çalan*) (s.758)

1.16.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam müzik kavramı 33'tür. Bu kavramlardan 20'si basit yapılı 9'u türemiş yapılı, 3'ü birleşik fiil grubu yapısında, 1'i de yabancı tamlama yapısındadır. Es'ad Efendi'nin bestekâr olduğu hesaba katılırsa sözlükte müzikle ilgili söz varlığının az olduğu söylenebilir.

1.17. Oyun Kavramları

Türkçe Sözlük'te oyun kavramı "1. Yetenek ve zekâ geliştirici, belirli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence." (2011: 1830) şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca tanımda "Bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma." şeklinde de tanımlanmaktadır. Boratav'ın ise (1973: 232) bu kavramı "Çocukların ve daha az ölçüde büyüklerin günlük yaşam içerisinde, ayırabildikleri boş zamanlarında herhangi bir üretim çabasını ya da başka çeşitten bir hizmeti zorunlu kılmadan, eğlenme yolu ile dinlenmelerini sağlayan eylemler" şeklinde tanımladığı görülür. Oyunlar çocukların gelişiminde önemli etkiye sahiptir. Onlar için oyun; uyku, beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlar kadar önemlidir. Çağdaş eğitim sisteminde de oyunun önemli yeri vardır. Çalışmanın bu bölümünde sözlükte yer alan oyun kavramları tespit edilip yapılarına göre incelenecektir.

1.17.1. Basit Yapılı Oyun Kavramları

aşık (s.62), dokurcun (s.436), kukla (s.655), matrak (s.741), oyun (s.213), satranç (s.463), sıramana: Birdirbir oyunu. (s.520), sipsi: Düdük. (s.472), tavla (s.555), tıril (s.558), top (s.560), varsak (s.761).

1.17.2. Türemiş Yapılı Oyun Kavramları

fırlak (s.581), oynamak (s.214), oynatmak (s.214), oyuncak (s.215), salıncak (s.513).

1.17.3. Kelime Grubu Yapısındaki Oyun Kavramları

1.17.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Oyun Kavramları

çelik çomak oyunu (s.349)

1.17.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam oyun kavramı 18'dir. Bunlardan 12'si basit yapılı, 5'i türemiş yapılı, 1'i de belirtisiz isim tamlaması yapısındadır. Burada tespit edilen oyun adları geçmişten günümüze ulaşan oyunları takip etme noktasında önemlidir.

1.18. Renk Kavramları

Renk kavramı toplumların coğrafyalarına, yaşam şartlarına, kültürlerine göre değişiklik göstermektedir. Türkçe, renklere dayalı söz varlığı açısından oldukça zengin bir dildir. Renk isimleri Göktürk metinlerinden itibaren Türkçenin sözcük varlığı içinde yer almıştır. Ayrıca renkler Türklerin yaşamında çeşitli anlamlar ifade etmektedirler. Türk destanlarında, *Dede Korkut Hikayeleri* 'nde vb. metinlerde renklerin Türklerin yaşamında ifade ettiği anlamları görmek mümkündür.

Küçük (2010) renk kavramını 6 başlık altında incelemiştir. "Mitoloji, Egemenlik ve Renkler" başlığı altında Altay Türklerinin *Yaradılış* destanında, Yenisey Türklerinin inançlarında, *Oğuz Kağan* destanının İslamiyet öncesi varyantında, *Manas* destanında, *Altay* ve *Sibirya* destanlarında, *Orhun Abidelerinde*, *Dede Korkut* kitabında ve *Kırgız* hikayelerinde renk kavramını incelemiş, Türk mitolojisinde hangi rengin ne tür anlamlar içerdiğini ifade etmiştir. "Türk Lehçelerinde Renk Anlayışı" başlığı altında gök-ak-kızıl-kara renklerinin Türkler için ifade ettiği anlamlar çeşitli örneklerle incelenmiştir. "Coğrafya ve renkler" başlığı altında hangi rengin hangi yönü temsil ettiği, Mete Han'ın Çin kuşatmasını atların renklerinin temsil ettiği yönleri göre konumlandırması, Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde yer alan *Türk Dünyası Haritası* 'nda hangi rengin neyi temsil ettiği, çeşitli yer adlarının renklere dayalı isimlendirilmeleri vb. örneklerle incelenmiştir. "Bayraklar ve Renkler" başlığı altında Eski Türklerde ak-kızıl-gök renkli bayrakların kullanılması, Cengiz Han'ın tuğunun rengi, *Göktürk* bayrağının rengi, *Safevi*, *Akkoyunlu*, *Karakoyunlu*, *Osmanlı* gibi devletlerin arma ve bayrak renkleri hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. "Giyim Kuşam, Eşya ve

Renkler’’ başlığı altında çeşitli Türk devletleri hükümdarlarının giyim kuşamına ait renk kavramları incelenmiştir. “Nevruz ve Renkler’’ başlığı altında da kırmızı-yeşil-beyaz renkleri ve bu renklerin nevruz için ifade ettiği anlamlar incelenmiştir. Sonuç olarak Türklerin hayatlarının her alanında renkler önemli olmuş, bu renklerden bazıları geçmişten günümüze tüm Türk toplumunda farklı anlamlar ifade etmektedirler.

Çalışmanın bu bölümünde sözlükte yer alan renk kavramları incelendi.

1.18.1. Basit Yapılı Renk Kavramları

boya (s.309), boz (s.287), gök/kök (s.719), laciverd (s.733), renk (s.447), sarı (s.505).

1.18.2. Türemiş Yapılı Renk Kavramları

ağarmak (s.68), ağartmak (s.68), akça (s.79), aklık (s.79), alaca (s.96), alacalık (s.96), boyalı (s.310), boyamak (s.310), karalık (s.595), karaltı (s.596), kararmak (s.595), karartmak (s.595), kırçılık (s.625), kızarmak (s.626), kızıl (s.626), kızılılık (s.626), koyuluk (s.666), sararmak (s.505), sarılık (s.506), yeşil (s.788), yeşillenmek (s.788), yeşillik (s.788).

1.18.3. Kelime Grubu Yapısındaki Renk Kavramları

1.18.3.1. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Renk Kavramları

ak renk (s.78), akça ağaç (s.79), boz bakkal (s.287), kara ağaç (s.597), kara bataklık (s.597), kara gönlek (s.597), kara nesne (s.594), kara tavuk (s.597), kırmızı nesne (s.625), kızıl boya (s.627), koyu nesne (s.665), sarı asma (s.506).

1.18.3.2. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Renk Kavramları

kül rengi (s.724)

1.18.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam renk kavramı 41’dir. Bunlardan 6’sı basit yapılı, 22’si türemiş yapılı, 12’si sıfat tamlaması yapısında, 1’i de belirtisiz isim tamlaması yapısındadır.

1.19. Tarım Kavramları

Türkçe Sözlük'te (2011:2270) "Bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması." şeklinde ifade edilen tarım, Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Güvenliği sağlamak amacı güden Tımar sistemi aynı zamanda üretimin devamlılığını sağlamayı da hedeflemekteydi. Tarıma dayalı üretim halkın en önemli gelir kalemleri arasında yer alırken devlet de vergilendirme yöntemiyle bu üretimden kazanç sağlamaktaydı. Çalışmamızın bu bölümünde sözlükte yer alan tarımla ilgili kavramlar tespit edilip yapılarına göre incelendi.

1.19.1. Basit Yapılı Tarım Kavramları

ambar (s.104), anız (s.85), ark (s.52), arpa (s.50), at (s.11), bağ (s.238), bağçe (bahçe) (s.240), bahçevan (s.240), balta (s.250), başak (s.235), bel (s.256), beygir (s.263), bostan (s.288), buğday (s.292), burçak (s.283), çapa (s.334), çavdar (s.352), çayır (s.354), çekirdek (s.346), çeltik (s.349), çıkrık (s.361), çift (s.359), çilek (s.362), çorak (s.370), çuval (s.376), dane (s.393), darı (s.543), değirmen (s.403), dibek (s.416), dolap (s.440), döven (s.439), eşek (s.62), fındık (s.583), fıstık (s.581), fidan (s.581), fig (s.582), filiz (s.582), harar (s.377), harman (s.386), hasıl (s.763), haşhaş (s.378), havuç (s.765), havut: Deve semeri. (s.381), herke: Nadasa bırakılan tarla. (s.763), hıyar (s.388), ırgat (s.134), ıspanak (s.138), ipek (s.122), istif (s.138), karamuk (s.597), katır (s.608), keke (s.681), kendir (s.687), kenevir (s.687), kepek (s.667), kereviz (s.698), kesek (s.678), kesmük (s.679), kısrak (s.631), kolan (s.657), kulübe (s.659), kuyu (s.664), kürek (s.712), lahana (s.735), limon (s.736), marul (s.738), maydanoz (s.742), mercimek (s.738), nacak (s.753), nane (s.758), nohut (s.760), öğendire (övendire) (s.195), öküz (s.196), örü (s.169), pamuk (s.258), pancar (s.259), piriç (s.267/270), rençber (s.447), saban (s.501), saman (s.513), sâyvân (s.472), şinik (s.500), tahre (s.556), tarla (s.316), tezek (s.317), tırmık (s.557), tırpan (s.558), tohum (s.328), toprak (s.559), turfanda (s.566), turp (s.329), turunç (s.328), un (s.208), urgan (s.170), üzüm (s.176), yaba (s.769), yem (s.806), yonca (s.848), yulaf (s.845), zahre: Gerektiğinde kullanılmak üzere saklanan tahıl. (s.450), zula (s.453).

1.19.2. Türemiş Yapılı Tarım Kavramları

asma (s.64), ayıtlamak: Seçmek, temizlemek. (s.117), bıçkı (s.266), biçmek (s.265), bileği (s.274), bilemek (s.274), bostancı (s.288), boyunduruk (s.312), budamak (s.279), çakıldak (s.343), çapalamak (s.334), değirmenci (s.404), delice (s.408), dönem (dönüm) (s.443), ekin (s.84), ekinci (s.84), ekmek (s.82), elek (s.97), elemek (s.97), güllük (s.723), kazma (s.605), kazmak (s.604), otlak (s.155), öğütmek (s.194), sulamak (s.533), suvarmak: Sulamak. (s.538), tütün (s.326/327), yemiş (s.806), yeşillik (s.788), yığın (s.817), yığmak (s.817).

1.19.3. Kelime Grubu Yapısındaki Tarım Kavramları

1.19.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Tarım Kavramları

ipek kurdu (s.123), kendir otu (s.687), su yolu (s.539).

1.19.3.2. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Tarım Kavramları

çift sürmek (s.359), harman dövmek (s.386), istif etmek (s.138), nadas itmek (s.753).

1.19.3.3. Bağlama Grubu Yapısındaki Tarım Kavramları

orak ve tırpan (s.170)

1.19.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam tarım kavramı 140'tır. Bunlardan 101'i basit yapılı, 31'i türemiş yapılı, 3'ü belirtisiz isim tamlaması yapısında, 4'ü birleşik fiil grubu yapısında, 1'i de bağlama grubu yapısındadır.

1.20. Tıp Kavramları

LL ansiklopedik bir sözlük olduğu için pek çok alana ait bilgi içermektedir. Bitki isimlerinin sözlükte %8,4'lük bir bölümü oluşturması ve bu bitkilerin çoğunun da şifalı bitkilerle ilgili olması önemlidir. Şifalı bitkilerin otacılıkta kullanılması ve müellifin bazı hastalıklara yönelik tedavi yöntemleri önermesi, hastalık isimlerinden bahsetmesini de zorunlu kılmaktadır.

Türkçe Sözlük' te (2011) hastalık kavramı, 1. "Organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sağlığın bozulması durumu, rahatsızlık, çor, dert, sayrılık, illet, maraz, maraza, esenlik karşıtı. 2. Ruh sağlığının bozulması durumu.

İlaçların büyük çoğunluğu bitkilerden sağlanmakta ve bu bitkiler genellikle “ot” sözcüğüyle ifade edilmektedir. Türkçe tıp metinlerinde bu sözcük ilaç anlamına da gelmektedir. Eski Türkçede “otaçı” kelimesi de tabip, hekim doktor gibi kavramların yerine kullanılmaktadır. Bir bitkinin yan etkisi başka bir bitkiyle azaltılabilir. Bu yöntem, günümüz farmakolojisinin gelişmesine kadar bu şekilde devam etmiştir (Önler, 2019: 19).

Sözlükte tespit edilen hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlar şunlardır.

1.20.1. Hastalık Kavramları

afakan (s.75), bel soğukluğu (s.252), cüzzam (cüdam): Bulaşıcı hastalık, lepra. (s.368), çıban (s.356), çürük (s.368), deli (s.406), delilik (s.406), dilsiz (s.425), dilsizlik (s.425), giciyik: Ekzama hastalığı. (s.693), hasbe (s.379), înhân (s.117), kabarcık (s.584), kambur (s.614), kamburluk (s.614), kısır (s.630), kör (s.712), körlük (s.712), köse (s.717), kötürüm (s.706), kötürümlük (s.706), kulunç (s.659), kurdeşen (s.648), lakve (s.734), lohusa (s.736), öksürük (s.192), peltek (s.247), pelteklik (s.247), puluç (s.303), sağır (s.507), sağırılık (s.508), sancı (s.514), sarılık (s.506), sıtma (s.472), siğil (s.476), sivilce (s.478), şaşş (s.495), şaşılık (s.495), tık nefes (s.514), topal (s.560), topallık (s.561), tumağı (s.442), tutarıklı (saralı) (s.562), tutarık (sara) (s.562), uçuk (s.160), uyuz (s.217), yumrucuk (s.845), zükam: Nezle. (s.457).

1.20.2. Tıpla İlgili Diğer Kavramlar

ağrı (s.69), ağrımak (s.69), akıl gitmek (s.574), akıntı (s.77), aksırık (s.78), aksırmak (s.78), balgam (s.257), baygın (s.261), bayılmak (s.261), bere (s.229), boğulmak (s.291), cerrah (s.338), cüce (s.368), çerçi (s.338), çil (s.362), çürümek (s.368), çürütmek (s.368), dağ (s.402), dağlamak (s.402), dağlanmak (s.402), düşüt (s.434), ebe (s.5), ebelik (s.6), em (s.100), em etmek (s.100), enemek (s.103), gebe (s.667), gebe olmak (s.667), gicişmek (s.693), hacamat etmek (s.377), hasta (s.383), hasta etmek (s.384), hastalık (s.384), hekim (s.379), horuldamak (s.389), horultu (s.389), ılıca (s.147), inçkırık (s.151), inçkırmak (s.151), ilaç (s.577), ilaç etmek (s.577), imtila (s.149), imtila olmak (s.149), irin (s.134), kan (s.615), kan almak (s.617), kan tutmak (s.616), kanamak (s.616), kanatmak (s.616), kilermeni (s.701), kusuntu (s.652), mil (s.748), mumya (s.752), nasırlanmak (s.755), nasırlatmak (s.755), neşter (s.755), onat (s.194), onmadıklık (s.194), onulmadıklık (s.194),

onulmak (s.194), onultmak (s.194), öksürmek (s.193), ölmek (s.198), ölü (s.200), ölüm (s.197), ölümcül olmak (s.201), panzehir (s.259), pıhtı (s.266), sağ (s.508), sağalmak (s.508)sağaltmak (s.508)sağlık (s.508)salyar (s.466)sancılanmak (s.514)sargı (s.505), sayıklamak (s.518), sayru (s.518), sayruluk (s.518), seçirmek (s.472), sıyırmak (s.527), sıyrık (s.527), sidik tutulmak (s.473), sünnet etmek (s.490), şiş (s.499), tabak (s.540), teskere (s.317), tıknaz (s.559), tıknazlık (s.559), tiryâk (s.325), ur (s.170), yakı (s.796), yakı vurmak (s.796), yanık (s.810), yanmak (s.809), yara (s.774), yaralanmak (s.774), yaralı (s.774).

1.20.3. Tıbbi Olarak Faydasından Bahsedilen Kavramlar

abdüsselâm (s.573), abdüsselâtin (s.574), âbnûz (s.8), alıç (s.98), altın otu (s.93), amber (s.101), amber-bârîs (s.101), anason (s.103), andız (s.103), ardıç ağacı (s.51), armut (s.50), asbur (s.65), aslan (s.37), asma (s.64), at kuyruğu (s.16), ayı (s.121), ayıdudu (s.121), ayı kulağı (s.121), aynü'l-her (s.577), ayrık otu (s.119), ayva (s.120), âyvatana (s.120), badem (s.219), bakkam (s.244), bakla (s.243), bal (s.252), baldıran otu (s.257), baldırı kara (s.257), balık (s.251), bebr (s.221), bezr kutuna (s.231), bildircim (s.275), boğa dikenini (s.293), boy tohumu (s.311), boyunburan kuşu (s.312), böğrülce (s.29), büğelek (s.297), cedvâr (s.337), cıva (s.365), çam (s.350), çıyan otu (s.366), çil (s.362), çimşîr ağacı (s.364), çoban değneği (s.367), çoban süzeği (s.367), dalak otu (s.408), darı (s.543), defne (s.403), demir boku (s.410), deve tabanı (s.414), durak otu (s.565), dut (s.426), ebegümece (s.7), ebucehil karpuzu (s.8), eğir (s.88), elma (s.98), enemek (s.103), enkad (s.104), erik (s.50), eyrelti (s.120), firuze (s.269), gebere (s.668), gelincik çiçeği (s.683), geyik (s.690), gönlük (s.721), güneyik (s.729), güvercin (s.732), hardal (s.383), hareze (s.378), hasır otu (s.379), haşhaş (s.378), havelan (s.381), hıyarşenbe (s.388), hurma (s.390), hüdhüd kuşu (s.766), ılgun ağacı (s.148), ısırgan otu (s.143), iğde yemişi (s.146), iki kardeş kanı (s.146), incir (s.151), iştir (s.142), it üzümü (s.127), kâbe samanı (s.680), kaftan (s.608), kantariyûn (s.617), kaplan (s.586), karanfil (s.604), kasnî (s.607), kaysı (s.622), kekik (s.681), kene otu (s.68), kereviz (s.675/698), kestane (s.679), kına (s.636), kibrit (s.690), kilermeni (s.701), kimyon (s.702), kişniş (s.700), koç boynuzu (s.641), kudret helvası (s.641), kulunç otu (s.659), kuş ekmeği (s.652), kuzu kulağı (s.650), marsama (s.739), marul (s.738), misk (s.748), mumya (s.752), oğul otu (s.187), öksürük otu (s.193), ördek (s.170), pancar (s.259), papağan (s.221), patlıcan (s.227/237), pazı (s.232), pelîn (s.256), pırasa (s.269),

pirebolu (s.269), râvend (s.446), rezine (s.446), ribâs (s.448), safran (s.509), sakız (s.464), sandal (s.515), sarımsak (s.517), sedef (s.459), sığır kuyruğu (s.525), sinirli yaprak (s.474), söğüt ağacı (s.488), sumak (s.530), sütlügen (s.479), şâhtere (s.497), tarhın (s.543), tavşan (s.554), teke sakalı (s.322), tere (s.315), tetre (s.314), tirementi (s.326), topalak (s.326), turâc kuşu (s.328), turna (s.564), turp (s.329), turunç (s.328), ûdü'l-kahr (s.578), ülufer çiçeği (s.204), ünnâb (s.579), üşk (s.181), üzerklik tohumu (s.177), üzüm (s.176), yakut (s.766), yara otu (s.785), yavşan otu (s.712), yeşim (s.790), zambak (s.452), zebercet (s.449), zencefil (s.453), zerde-çâv (s.450), zeytin (s.453), zürümbe (s.456).

1.20.4. Yapılarına Göre Tıp Kavramları

1.20.4.1. Basit Yapılı Tıp Kavramları

afâkan (s.75), ağrı (s.69), balgam (s.257), bere (s.229), cerrah (s.338), cüce (s.368), çerçi (s.338), çıban (s.356), çil (s.362), çürük (s.368), dağ (s.402), deli (s.406), ebe (s.5), em (s.100), gebe (s.667), giciyik (s.693), hasbe (s.379), hasta (s.383), hekim (s.379), ilaç (s.577), imtila (s.149), înhân (s.117), irin (s.134), kan (s.615), kısır (s.630), kilermeni (s.701), kör (s.712), köse (s.717), kötürüm (s.706), kulunç (s.659), kurdeşen (s.648), lakve (s.734), lohusa (s.736), mumya (s.752), neşter (s.755), pıhtı (s.266), puluç: Cinsel gücü olmayan erkek. (s.303), sağ (s.508), sağır (s.507), salyar (s.466), sancı (s.514), sayru (s.518), siğil (s.476), şiş (s.499), tabak (s.540), teskere (s.317), tıknaz (s.559), tiryâk: Macun, panzehir. (s.325), topal (s.560), tumağı: Nezle. (s.442), ur (s.170), uyuz (s.217), zükam: Nezle. (s.457).

1.20.4.2. Türemiş Yapılı Tıp Kavramları

ağrımak (s.69), akıntı (s.77), aksırık (s.78), aksırmak (s.78), baygın (s.261), bayılmak (s.261), boğulmak (s.291), çürük (s.368), çürümek (s.368), çürütmek (s.368), dağlamak (s.402), dağlanmak (s.402), delilik (s.406), dilsiz (s.425), dilsizlik (s.425), düşüt (s.434), ebelik (s.6), enemek (s.103), gicişmek (s.693), giciyik (s.693), hastalık (s.384), horuldamak (s.389), horultu (s.389), ılıca (s.147), inçkırık (s.151), inçkırmak (s.151), kabarcık (s.584), kamburluk (s.614), kanamak (s.616), kanatmak (s.616), körlük (s.712), kötürümlük (s.706), kusuntu (s.652), nasırlanmak (s.755), nasırlatmak (s.755), onat (s.194), onmadıklık (s.194), onulmadıklık (s.194), onulmak (s.194), onultmak (s.194), öksürmek (s.193), öksürük (s.192), ölmek (s.198), ölü (s.200), ölüm (s.197), peltek (s.247), pelteklik

(s.247), sağalmak (s.508), sağaltmak (s.508), sağırlık (s.508), sağlık (s.508), sancılanmak (s.514), sargı (s.505), sarılık (s.506), sayıklamak (s.518), sayruluk (s.518), seçirmek (s.472), sıtma (s.472), sıyrmak (s.527), sıyırık (s.527), sivilce (s.478), şaşı (s.495), şaşılık (s.495), tıknazlık (s.559), topallık (s.561), tutarıklı (s.562), uçuk (s.160), yakı (s.796), yanık (s.810), yanmak (s.809), yara (s.774), yaralanmak (s.774), yaralı (s.774), yumrucuk (s.845).

1.20.4.3. Kelime Grubu Yapısındaki Tıp Kavramları

1.20.4.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Tıp Kavramları

bel soğukluğu (s.252).

1.20.4.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Tıp Kavramları

tık nefes (s.514).

1.20.4.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Tıp Kavramları

akıl gitmek (s.574), em etmek (s.100), gebe olmak (s.667), hacamat etmek (s.377), hasta etmek (s.384), ilaç etmek (s.577), imtila olmak (s.149), kan almak (s.617), kan tutmak (s.616), ölümcül olmak (s.201), sidik tutulmak (s.473), sünnet etmek (s.490), yakı vurmak (s.796).

1.20.4.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Tıp Kavramları

1.20.4.3.4.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Tıp Kavramları

panzehir (*zehir koruyucu*) (s.259).

1.20.5. Değerlendirme

İncelediğimiz sözlükte 48 sözcük hastalık adlarıyla ilgilidir. 97 sözcük “tıpla ilgili diğer kavramlar” başlığı altında incelenmiştir. Ek olarak müellif sözlükte 158 kavramın tıbbî olarak faydasından bahsetmiştir. Bu bölümde bitkiler, hayvanlar, madenler vb. farklı alanlara ait kavramların tıbbî olarak faydasından bahsedilmesi dikkat çekicidir. Dikkat çeken bir diğer husus da hastalık adlarının günümüz hastalık adlarıyla paralellik göstermesidir. Müellifin bu kavramları Türkçe adlarıyla vermesinin bu durumu ortaya çıkardığı söylenebilir. Ayrıca *onmak*, *onulmak*, *onulmak* gibi kavramların kullanılması da bu alana özgü söz varlığının gelişimini takip etme noktasında önem arz etmektedir. Sözlükte yer alan tıpla ilgili kavramları incelediğimizde pek çok sözcüğün günümüz Türkiye

Türkçesinde özellikle de ağızlarda korunmuş olduğu görülecektir. Yapılarına göre incelediğimiz 143 tıp kavramının 53'ü basit yapılı, 74'ü türemiş yapılı, 13'ü birleşik fiil grubu yapısında, 1'i belirtisiz isim tamlaması yapısında, 1'i sıfat tamlaması yapısında, 1'i de Farsça tamlama yapısındadır. Bu bölümde yer verdiğimiz “tıbbi olarak faydasından bahsedilen kavramlar” başlığı bitki, hayvan, maden vb. yerlerde incelendiği için yapı incelemesine tabi tutulmadı.

1.21. Temizlik Kavramları

Temizlik kavramı beden, ruh ve ahlak temizliği gibi çeşitli başlıklar altında incelenebilir. İnsan hayatının her alanında önemli bir yere sahip olan temizlik kavramı sağlık, inanç gibi alanları da etkilemektedir. Çalışmanın bu bölümünde sözlükte yer alan temizlik kavramları yapılarına göre incelendi.

1.21.1. Basit Yapılı Temizlik Kavramları

ayazma (s.120), cinbistra: Cımbız. (s.364), deniz (s.404), dere (s.397), duru (s.427), hamam (s.380), havuz (s.381), hilâl (s.765), ibrik (s.122), kaşağı (s.606), kil (s.701), kir (s.695), köpük (s.703), külhan (s.724), lağım (s.733), leğen (s.735), leke (s.733), mahrama: Havlu, baş örtüsü. (s.737), musluk (s.751), ovmak (s.209), peşkir (s.235), peştamal (s.235), pınar (s.272), sabun (s.502), su (s.535), sünger (s.490), şadırvan (s.494), tellak (s.321), temiz (s.323), teneşir (s.324), ter (s.315), toz (s.567), ustura (s.180), ütü (s.154), yilinç (s.815).

1.21.2. Türemiş Yapılı Temizlik Kavramları

arılık (s.28), arınmak (s.29), arıtmak (s.28), ayıtlamak (s.117), çalkamak (s.348), durulmak (s.427), durultmak (s.427), hamamcı (s.380), ıslanmak (s.143), ıslatmak (s.144), kalaylamak (s.612), kirlenmek (s.695), kirletmek (s.695), koklatmak (s.654), kokmak (s.654), koku (s.655), köpüklenmek (s.703), köpürtmek (s.703), kürümek (s.713), lağımçı (s.733), murdarlık (s.750), ovdurmak (s.209), soymak (s.538), soyunmak (s.538), süprüntü (s.479), süprüntülük (s.479), süpürge (s.478), süpürmek (s.478), süzgülü (s.486), süzmek (s.486), temizlemek (s.323), temizlik (s.323), terlemek (s.315), terletmek (s.315), tütsü (s.327), tütsülemek (s.327), tütsülenmek (s.327), yağlık (s.794), yıldramak (s.821), yıldırmatmak (s.822), yunmak (s.848).

1.21.3. Kelime Grubu Yapısındaki Temizlik Kavramları

1.21.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Temizlik Kavramları

ayak yolu (s.118)

1.21.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Temizlik Kavramları

arı nesne (s.28), ıslak nesne (s.143), kirli nesne (s.696), murdar nesne (s.750).

1.21.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Temizlik Kavramları

suya girmek (s.539)

1.21.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam temizlik kavramı toplam 82'dir. Bunlardan 35'i basit yapılı, 41'i türemiş yapılı, 4'ü sıfat tamlaması yapısında, 1'i belirtisiz isim tamlaması yapısında, 1'i de birleşik fiil grubu yapısındadır.

1.22. Ticaret Kavramları

İktisat Terimleri Sözlüğü'nde (2011: 411) ticaret, "Kâr elde etmek amacıyla yapılan alım satım etkinliği." olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik kazanç elde etmek amacıyla yapılan üretim, alım satım, kiralama gibi faaliyetler de ticaret kavramının içinde yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde sözlükte yer alan ticaretle ilgili kavramlar incelenecektir.

1.22.1. Basit Yapılı Ticaret Kavramları

altun (s.91), arşın (s.52), baç: Gümrük vergisi, haraç. (s.223), bahşiş (bahşiş) (s.237), bilezik (s.275), borç (s.283), buçuk (s.278), çarşı (s.338), çerçi (s.338), dükkan (s.439), endaze: 65 santimetrelik uzunluk ölçüsü. (s.104), gümüş (s.725), hazine (s.383), hesap (s.381), heybe (s.763), ırgat (s.134), iskele (s.138), istif (s.138), iş (s.140), kalpazan (s.613), kepenk (s.668), kervan (s.674), kile (s.701), kira (s.698), külçe (s.724), kürk (s.711), liman (s.736), mağaza (s.742), mal (s.743), manav (s.745), mangır (s.745), marangoz (s.739), miskâl (s.748), miskala: Metal ve deri parlatmaya yarayan alet. (s.740), narh: Tüketiciyi korumak amacıyla özellikle temel ihtiyaç maddeleri için resmî makamlarca belirlenen fiyat. (s.753), nef (s.756), ortak (s.163/169), pay (s.262), pazar (s.232), pey: Güvence parası. (s.263), pul (s.303), pulise (s.304), saraç (s.506), sarraf (s.506), sermaye (s.460), şinik (s.500), tezgah (s.317), yağ (s.793), yakut (s.766), zengin (s.452).

1.22.2. Türemiş Yapılı Ticaret Kavramları

aylık (s.114), bağışlamak (s.238), bahalı (pahalı) (s.261), borçlu (s.283), çeki (s.345), eskici (s.58), götürü (s.705), ısmarlamak (s.144), işlemek (s.141), işletmek (s.141), karşılık (s.603), kazanmak (s.605), kesatlık (s.679), kese (s.679), kesinti (s.679), kiracı (s.698), kuyumcu (s.666), kürkçü (s.711), miyancı: Aracı. (s.749), miyancılık (s.749), ortaklık (s.164), salgın (s.513), satıcı (s.502), satmak (s.502), sere (s.460), tartmak (s.542), ucuzluk (s.158), vergi (s.761), yağcı (s.794), yüzük (s.837), zenginlik (s.452).

1.22.3. Kelime Grubu Yapısındaki Ticaret Kavramları

1.22.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Ticaret Kavramları

at bazarı (s.16), ay sonu (s.114)

1.22.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Ticaret Kavramları

ucuz nesne (s.158)

1.22.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Ticaret Kavramları

istif etmek (s.138), iş bitirmek (s.141), mal bulmak (s.743), mal dağıtmak (s.743), malı çok olmak (s.743), narh vermek (s.753), zengin itmek (s.452).

1.22.3.4. İkileme Grubu Yapısındaki Ticaret Kavramları

alım satım (s.95)

1.22.3.5. Yabancı Tamlama Yapısındaki Ticaret Kavramları

1.22.3.5.1. Arapça + Farsça Yapısındaki Ticaret Kavramları

darphane (*Para basılan yer*) (s.543)

1.22.3.5.2. Farsça + Farsça Yapısındaki Ticaret Kavramları

canbaz (*At alıp satan ve yetiştirip terbiye eden kimse*) (s.333)

1.22.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam ticaret kavramı 94'tür. Bunlardan 50'si basit yapılı, 31'i türemiş yapılı, 7'si birleşik fiil grubu yapısında, 2'si belirtisiz isim tamlaması yapısında, 1'i sıfat tamlaması yapısında, 1'i tekrar grubu yapısında, 2'si de yabancı tamlama yapısındadır.

1.23. Yiyecek İçecek Kavramları

Yeme-içme ile ilgili sözcüklerin oluşmasında yaşanan coğrafya ve yaşamsal faaliyetler etkilidir. Göçebe yaşam tarzında hayvansal bir ürün olan et ve etten yapılan yemekler önemliyken, tarımsal faaliyetlerin ön plana çıktığı yerleşik kültürde ise tarım ürünleri yemek olarak kullanılmaktadır. İnsan ilk olarak yaşadığı coğrafyanın kendisine sunduğu yiyecekleri yer. Dini inanışlar da yeme-içme kültürünü etkilemektedir. Çalışmanın bu bölümünde yeme-içme ile ilgili kavramlar yapılarına göre incelendi.

1.23.1. Yiyecek Kavramları

1.23.1.1. Basit Yapılı Yiyecek Kavramları

aç (s.20), ağız: Doğuran hayvanın ilk sütü. (s.72), alma (elma) (s.98), armut (s.50), aş (s.59), badem (s.219), baklava (s.243), bal (s.252), balık (s.250), bayat (s.263), bulgur (s.303), ceviz (s.353), çerez (s.339), çiğ (s.362), çilek (s.362), çorba (s.369), çörek (s.368), dible (s.416), dut (s.426), erik (s.50), erişte (s.53), et (s.16), fındık (s.583), güveç (s.731), hamur (s.385), havuç (s.765), havyar (s.385), helva (s.380), hıyar (s.388), hurma (s.390), ıspanak (s.138), incir (s.151), işkembe (s.142), kabak (s.587), kadayıf (s.608), kak (s.609), karbuz (s.603), kavun (s.618), kaygana (s.622), kaysı (s.622), kebab (s.668), kepek (s.667), kereviz (s.698), keş (s.679), keşkek (s.679), kimyon (s.702), koz (s.650), köfte (s.719), lahana (s.735), lapa (s.733), limon (s.736), mangal (s.745), mantar (s.744), marul (s.738), maya (s.747), maydanoz (s.742), mercimek (s.738), midye (s.747), muklâ (mihla) (s.752), mûmbâr (s.752), nane (s.758), nar (s.754), nardenk (s.754), nişasta (s.759), nohut (s.760), paça (s.223), pancar (s.259), pastırma (s.236), patlıcan (s.237), pazı (s.232), pekmez (s.247), peksimet (s.247), pelte (s.255), pestil (s.233), peynir (s.262), pırasa (s.269), pilav (s.275), pirinç (s.268/270), poğaç (s.292), pür (bür) (s.270), reçel (s.446), sarımsak (s.507), sofr (s.487), soğan (s.531), sucuk (s.529), şeftali (s.495), şeker (s.496), şemme (s.496), şırlağan (s.498), şiş (s.498), tarhana (s.315), tat (s.541), tirit (s.325), tulum (s.573), turp (s.329), turşu (s.565), tuz (s.566), umaç (s.209), un (s.208), ütme (s.158), üzüm (s.176), yağ (s.793), yufka (s.840), yulaf (s.845) yumurta (s.846), zahre (s.450), zerdali (s.450), zeytun (s.453), zırva (s.454).

1.23.1.2. Türemiş Yapılı Yiyecek Kavramları

acıkmak (s.21), acıktırmak (s.21), acılık (s.21), açlık (s.20), azık (s.50), bulamaç (s.303), çiğlik (s.362), çökek (s.373), ekmek (s.85), ekşilik (s.86), ekşimek (s.86), ekşitmek (s.87), gülemez (s.724), kapama (s.588), katık (s.591), kaymaklanmak (s.620), kaynamak (s.619), kaynatmak (s.619), kızılıcık (s.629), közleme (gözleme) (s.716), pişirmek (s.271), pişmek (s.270), tatlılık (s.541), tatmak (s.541), tutmaç (s.562), tuzlu (s.566), yemek (s.806), yemiş (s.806), yiyecek (s.815).

1.23.1.3. Kelime Grubu Yapısındaki Yiyecek Kavramları

1.23.1.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Yiyecek Kavramları

aşevi (s.60), balık turşusu (s.252), çörek otu (s.368), kahvealtı (s.619), semiz ot(u) (s.468), tere yağı (s.316).

1.23.1.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Yiyecek Kavramları

acı nesne (s.21), ekşi nesne (s.86), sütlü aş (s.482), tatlı nesne (s.541).

1.23.1.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Yiyecek Kavramları

aş yemek (s.60), kıyma kıymak (s.637)

1.23.1.4. Değerlendirme

Sözlükte yeme ile ilgili tespit ettiğimiz toplam sözcük sayısı 151'dir. Bu sözcüklerin 109'u basit yapılı, 30'u türemiş yapılı, 6'sı isim tamlaması yapısında, 4'ü sıfat tamlaması yapısında, 2'si de birleşik fiil yapısındadır.

1.23.2. İçecek Kavramları

1.23.2.1. Basit Yapılı İçecek Kavramları

ayran (s.120), boza (s.287), ıhlamur (s.128), kahve (s.619), rakı (s.447), ribâs (s.448), sirke (s.473), su (s.536), süçi (s.479), süt (s.481), şalgam (s.496), şarap (s.494), şıra (s.498), tortu (s.565), tütün (s.326/327).

1.23.2.2. Türemiş Yapılı İçecek Kavramları

susamak (s.537), susuz (s.537)

1.23.2.3. Değerlendirme

Sözlükte içme ile ilgili toplam kavram sayısı 17'dir. Bu sözcüklerden 15'i basit yapılı, 2'si de türemiş yapılıdır.

Yeme içme ile ilgili kavramların 124'ü basit yapılı, 32'si türemiş yapılı, 6'sı belirtisiz isim tamlaması yapısında, 4'ü sıfat tamlaması yapısında, 2'si de birleşik fiil grubu yapısındadır.

1.24. Yönetim Kavramları

Çekip çevirme, idare etme şeklinde tanımlayabileceğimiz yönetim kavramı pek çok alanı ilgilendirmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde yönetim alanına ait kavramlar yapılarına göre incelenecektir.

1.24.1. Basit Yapılı Yönetim Kavramları

ahit (s.576), armağan (s.52), baş (s.223), bayrak (s.262), beden: Kale duvarı. (s.224), çavuş (s.353), damga (s.410), destur (s.401), ferman (s.579), halayık (s.385), hazine (s.383), hıyanet (s.388), kahya (s.671), kale (s.614), kaptan (s.588), kont (s.661), mahalle (s.737), mahkeme (s.737), mahpus (s.737), mücveze (s.750), müftü (s.752), mühür (s.752), narh (s.753), padişah (s.217), paşa (s.218), sancak (s.515), sınır (s.527), suç (s.528), şikayet (s.500), tabkur (s.540), taç (s.313), taht (s.314), tercüman (s.316), töre (s.329), üst (s.178), vekil (s.762), vilayet (s.762), yurt (s.834), zindan (s.455).

1.24.2. Türemiş Yapılı Yönetim Kavramları

azatlı (s.56), bağışlamak (s.238), bekçi (s.246), buyruk (s.309), buyrultu (buyruldı) (s.309), buyurmak (s.309), dernek (s.399), devletli (s.415), devşirmek (s.415), elçi (s.93), elçilik (s.93), kışlak (s.629), kışlamak (s.629), mühürlemek (s.752), ortak (s.164), ortaklık (s.164), salgı (s.513), savaş (s.515), savaşmak (s.515), suçlu (s.529), şikayetçi (s.500), tanık (s.553), tanıklık (s.553), tutsak (s.561), tutsaklık (s.562), ulak (s.204), vergi (s.761), yarlıgamak: Birinin suçunu bağışlamak. (s.784), yasak (s.791), yazıcı (s.787), zindancı (s.455).

1.24.3. Kelime Grubu Yapısındaki Yönetim Kavramları

1.24.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Yönetim Kavramları

çeri başı (s.337), padişah musahibi (s.218), su başı (s.538).

1.24.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Yönetim Kavramları

göçer evli (s.710)

1.24.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Yönetim Kavramları

azad eylemek (s.56), azad olmak (s.55), buyruk tutmak (s.309), buyruk tutmamak (s.309), hıyanet etmek (s.388), narh vermek (s.754), nezir etmek (s.573), sür salmak (s.485), sürgün etmek (s.485), üstün olmak (s.178), yurt tutmak (s.834).

1.24.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Yönetim Kavramları

1.24.3.4.1. Arapça + Farsça Yapısındaki Yönetim Kavramları

dizdar (*kale komutanı*) (s.419), darphane (*para basılan yer*) (s.543), hazinedar (*hazineyi korumak ve yönetmekle görevli kimse*) (s.383), hizmetkâr (*hizmet eden kimse*) (s.386).

1.24.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen toplam yönetim kavramları 89'dur. Bunlardan 39'u basit yapı, 31'i türemiş yapı, 11'i birleşik fiil grubu yapısında, 3'ü belirtisiz isim tamlaması yapısında, 1'i sıfat tamlaması yapısında, 4'ü de yabancı tamlama yapısındadır.

1.25. Zaman Kavramları

Soyut bir kavram olan zaman; insanın geçmişini, içinde bulunduğu anı ve geleceğini etkileyen bir süreçtir. İnsanlar zamanı yönetmek için eski çağlardan itibaren çeşitli yöntemler denemişler ve ondan yararlanma yoluna gitmişler. Eski Türklerin *12 Hayvanlı Türk Takvimi*'ni kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca Selçuklular Döneminde de Celali takvimi hazırlanmıştır. Yakın dönemlere kadar da Hicri ve Miladi takvim kullanılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde sözlükte yer alan zaman kavramları yapılarına göre incelendi.

1.25.1. Basit Yapılı Zaman Kavramları

ağustos (s.75), akşam (ahşam) (s.22), atıye (s.237), ay (s.113), bayram (s.261), cuma (s.375), çabuk (s.333), daima (s.392), evvel (s.112), gece (s.670,692), gün (s.727), güz (s.716), hac (s.377), ırte/ erte (s.133), kış (s.629), oruç (s.168), paskalya (s.236), pazar (s.232), saat (s.457), sabah (s.502), salı (s.513), tez (s.317), vakit (s.762), yaz (s.787), yıl (s.824), zaman (s.451).

1.25.2. Türemiş Yapılı Zaman Kavramları

akşamlamak (s.22), ansızdan (s.87), çabukluk (s.333), çocukluk (s.333/366), çoktanka (s.372), ergenlik (s.29), evdirmek (s.107), evmek (s.105), geceleme (s.692), gecikme (s.670), geciktirme (s.670), geçlik (s.670), gençlik (s.687), gündüz (s.727), kocalık (s.639), önden (öndün) (s.195), şimdi (s.500), tanlamak (s.551), tezlik (s.317).

1.25.3. Kelime Grubu Yapısındaki Zaman Kavramları

1.25.3.1. Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısındaki Zaman Kavramları

ay sonu (s.114), hafta günleri (s.763), kıtlık yılı (s.623), kuşluk vakti (s.652), öğle vakti (s.216), pazar ertesi (s.232), pazar günü (s.232), tan yeri (s.551), yatsu vakti (s.771).

1.25.3.2. İkileme Grubu Yapısındaki Zaman Kavramları

gece gündüz (s.693)

1.25.3.3. Birleşik Fiil Grubu Yapısındaki Zaman Kavramları

gün doğmak (s.727), gün tutulmak (s.727), ne zaman demek (s.755), sonra demek (s.532).

1.25.3.4. Yabancı Tamlama Yapısındaki Zaman Kavramları

1.25.3.4.1. Farsça + Farsça Yapısındaki Zaman Kavramları

çarşamba (*dördüncü gün*) (s.339), perşembe (*beşinci gün*) (s.229), nevrüz (*yeni gün*) (s.758), şeb-i yelda (*en uzun gece*) (s.493).

1.25.4. Değerlendirme

Sözlükte tespit edilen zamanla ilgili sözcük sayısı toplam 63'tür. Bunlardan 26'sı basit yapılı, 19'i türemiş yapılı, 9'u belirtisiz isim tamlaması yapısında, 4'ü birleşik fiil grubu yapısında, 1'i tekrar grubu yapısında, 4'ü de yabancı tamlama yapısındadır

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 34’ü akrabalık kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 0,92’sini oluşturmaktadır. Sözlükte yer alan 34 akrabalık kavramı da günümüzde kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde Farsça kökenli zâde kelimesiyle akrabalık kavramları oluşturulsa da LL’de yabancı tamlama yapısında akrabalık kavramı yer almamaktadır.

Tablo 3: Akrabalık Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		22	% 64,70
Türemiş Yapılı Kelimeler		11	% 32,35
Birleşik Yapılı Kelimeler	Tekrar Grubu	1	% 2,94
Toplam Sayı ve Oran		34	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 131’i anatomi kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 3,57’sini oluşturmaktadır. Sözlükte yer alan anatomi kavramlarının *boğurtlak, hareze, öyken, şirden* vb. birkaç kelime dışında günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanıldığı görülmektedir. Anatomi kavramlarının da önemli bir bölümü köken olarak Türkçedir. “Ferç” sözcüğü *Türkçe Sözlük*’te (2011) yer almakta ancak *Tarama (2009) ve Derleme (2004) Sözlüğü*’nde yer almamaktadır. Anatomi kavramları başlığıyla incelediğimiz bölümde sadece insan anatomisi değil hayvan anatomisine ait kavramlar da yer almaktadır. Bu kavramların çoğu ise hem insan hem de hayvan anatomisi için kullanılmaktadır. “Öyken” sözcüğü de *Tarama (2009) ve Derleme (2004) sözlüklerinde* yer alırken *Türkçe Sözlük*’te (2011) yer almamaktadır.

Tablo 4: Anatomi Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		108	% 82,44
Türemiş Yapılı Kelimeler		16	% 12,21
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	4	% 3,05
	Sıfat Tamlaması	1	% 0,76
	Birleşik Fiil Grubu	1	% 0,76
	Tekrar Grubu	1	% 0,76
Toplam Sayı ve Oran		131	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 108'i askerlik kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,95'ini oluşturmaktadır. Sözlük'te yer alan askeri kelimelerin önemli bir bölümü yabancı kökenli olsa da bu kelimeler halkın bildiği ve günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılan kavramlardır. *Sühü, yaraklanmak, yavu* vb. kelimeler ise Eski Türkçede kullanılan kavramlardır. *Kûs, kubur, hışt, baç, gedelec, çerke* vb. kelimeler ise günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimelerdir. *Dizdar* ve *tirkeş* kelimeleri ise yabancı tamlama yapısındadır.

Tablo 5: Askeri Kavramlar

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		62	% 60,78
Türemiş Yapılı Kelimeler		25	% 24,50
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	4	% 3,92
	Sıfat Tamlaması	1	% 0,98
	Yabancı Tamlama	2	% 1,96
	Birleşik Fiil Grubu	7	% 6,86
	Tekrar Grubu	1	% 0,98
Toplam Sayı ve Oran		102	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 36'sı astronomi kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 0,98'ini oluşturmaktadır. *Eleğim sağma* ('ala'im-i semâ), *nevruz* (yeni gün) sözcükleri yabancı tamlama yapısındadır. Astronomi alanındaki kelimelerin de ağırlıklı olarak Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimelerden oluşması Osmanlı Türkçesinin bilim dili olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Tablo 6: Astronomi Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		17	%47,22
Türemiş Yapılı Kelimeler		4	% 11,11
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	4	% 11,11
	Yabancı Tamlama	2	%5,55
	Birleşik Fiil Grubu	7	% 19,44
	Tekrar Grubu	2	%5,55
Toplam Sayı ve Oran		36	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 308'i bitki kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 8,41'ini oluşturmaktadır. Bu bölüm eserin en hacimli bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde 45 Farsça kökenli, 28 Arapça kökenli, 17 de Rumca kökenli bitki kavramı yer almaktadır. Bu bölümde yer alan yabancı kökenli kelimelerin de çoğu hem Osmanlı Türkçesinde hem de günümüzde halkın bildiği kelimelerden oluşmaktadır. Yabancı tamlama yapısındaki bitki kavramlarının sayısı 13'tür. Bu bölümde dikkati çeken bir diğer husus da sözlükte aynı kavramların farklı dillere ait isimlendirmelerinin yer almasıdır. Türkçe *sığırdili*, Arapça *lisanü's-sevir*, Türkçe *kadıntuzluğu*, Arapça *amber-bârıs* kelimelerini bu duruma örnek verebiliriz. Bu bölümde yer alan 20 sözcükte ot sözcüğü tamlanan olarak kullanılmış ve bu kelimeyle belirtisiz isim tamlaması yapısında bitki isimleri oluşturulmuştur. 5 sözcük ise bir hayvan adıyla *otu* sözcüğünün birleşmesiyle oluşmuştur. Bu 5 sözcüğe ek olarak 6 sözcük de hayvan adı kullanılarak oluşturulmuştur. 13 sözcük ise herhangi bir hayvan organına benzetilerek oluşturulmuştur. Organ adları bir dilin temel sözcükleri arasında yer

almaktadır. Bu sözcüklerden yararlanılarak bitkilerin adlandırılması, Türkçenin ifade gücünü ve kavramları somutlaştırma yeteneğini göstermektedir.

3.661 madde başının yer aldığı bir sözlükte %8,4 oldukça yüksek bir orandır. Türkçe Sözlük'te (2011) 1.864 bitki adının yer aldığı düşünülürse LL'nin önemli bir bitki kavramı söz varlığına sahip olduğu görülecektir. Müellifin *Gülzar-ı İbrahim* adlı eseri ele geçmiş olsaydı 18. yüzyıldaki bitkileri tespit etme açısından önemli bir eksikliği gidereceği muhakkaktır.

Tablo 7: Bitki Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		84	%30,10
Türemiş Yapılı Kelimeler		12	%4,30
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	74	%26,52
	Sıfat Tamlaması	5	%1,79
	Yabancı Tamlama	13	%4,65
	İsnat Grubu	1	%0,35
	Sıfat-fiil Grubu	1	%0,35
Toplam Sayı ve Oran		279	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 38'i coğrafya kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının 1,03'ünü oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan tüm sözcükler Türkçe Sözlük'te (2011) yer almaktadır.

Tablo 8: Coğrafya Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		25	%65,78
Türemiş Yapılı Kelimeler		10	%26,31
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	2	%5,26
	Sıfat Tamlaması	1	%2,63
Toplam Sayı ve Oran		38	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 120'si çalışan kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 3,27'sini oluşturmaktadır.

Çalışan kavramlarıyla ilgili en önemli nokta Türkçe kelimelerle türemiş yapılı çalışan isimleri oluşturulurken yaygın bir şekilde +cI, +cU isimden isim yapı eki ve - IcI, -UcU fiilden isim yapma eklerinin kullanılmasıdır. 10 yabancı tamlama yapısında sözcük bulunmasına rağmen bu sözcükler de halkın anlamını bildiği, günlük yaşamda kullandığı *dizdar*, *hazinedar*, *hizmetkâr*, *nalbant*, *cambaz*, *neyzen*, *tumarhaneci* vb. kelimelerden oluşmaktadır. Bu bölümde *çeri*, *uğru*, *uğruluk* gibi eskicil kavramlar da yer almaktadır.

Tablo 9: Çalışanlarla İlgili Kavramlar

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		44	%36,97
Türemiş Yapılı Kelimeler		58	%48,73
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	3	%2,52
	Sıfat Tamlaması	4	%3,36
	Yabancı Tamlama	10	%8,40
Toplam Sayı ve Oran		119	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 53'ü denizcilik kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 1,44'ünü oluşturmaktadır. LL'de yer alan denizcilik kavramları arasında *dümen*, *iskandil*, *iskele*, *kamara*, *kaptan*, *pusula*, *saфра*, *sintina*, *tente* gibi İtalyanca kökenli kelimelerle *âbli*, *fiçi*, *körfez*, *üstüğü* gibi Rumca kökenli basit yapılı kelimeler kullanılmıştır. Bu bölümde yer alan yabancı kökenli kelimelerin sözlüğün geneliyle paralellik göstermediği, diğer bölümlerden daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Arapça ve Farsça kelimeler ise asgari düzeydedir. Bu bölümde yer alan yabancı sözcüklerin denizcilik kavram alanıyla doğrudan ilişkili olduklarını, denizcilik terimi olduklarını söyleyebiliriz. İtalyanca kelimelerin fazla olmasını Osmanlı Devletinin Ceneviz ve Venediklilerle olan ticari ve siyasi ilişkilere bağlamak mümkündür.

Tablo 10: Denizcilik Kavramları

Kelimenin Yapısı	Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler	35	%66,037

Türemiş Yapılı Kelimeler		16	% 30,18
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	1	% 1,88
	Sıfat Tamlaması	1	% 1,88
Toplam Sayı ve Oran		53	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 97'si din kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,64'ünü oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan *alem, arş, ayıp, cennet, cin, cuma, emir, fitne, haram, helal, ibadet, iman, kefin, kubbe, mektep, melek, mescit, mezar, minare, minber, misvak, müftü, müselman, rahle, seccade, suret, tamah, tekke, tennure* gibi Arapça kelimeler çoğunluğu oluştururken, *gâvûr, haç, keşiş, keşkül, külah, ney, oruç, put, şadırvan, teneşir* gibi Farsça kelimeler de yabancı kökenli sözcükler arasında ikinci sırada yer almaktadır. *Kilise, paskalya, patrik* gibi Rumca kökenli sözcüklerin de varlığı dikkat çekmektedir. Basit yapıli kelimeler arasında Türkçe kökenli kelime yok denecek kadar azdır. *Uçmag* kelimesini bu bölümde yer alan eski Türkçe kelimeler arasında sayabiliriz. Türemiş yapıli kelimelerde Türkçe kelimelerin oranının arttığını söylemek mümkündür. Arapçanın Kuran dili olması, Farsçanın da edebî dilde etkili olması bu bölümde oluşan yabancı kökenli kelimeleri açıklamaktadır.

Bir imparatorluk dili olan Osmanlı Türkçesinde hakimiyet altında bulunan gayrimüslim unsurlara ait kelimelerin yer alması da kaçınılmazdır. Dinle ilgili kavramlarda Türkçeleştirme çabasına girilmediği, bu alanda yabancı kökenli kelimelerin benimsendiği görülmektedir. Bu bölümde 8 yabancı tamlamaya yer verilmiştir. Yabancı tamlamalarda da Arapça ön plana çıkmaktadır. Yabancı kökenli kelimelerin diğer alanlara oranla daha fazla olması, tüm dinlere ait kelimelerin Osmanlı Türkçesinde kendine yer bulması Osmanlı hoşgörüsünün bir sonucudur demek yanlış olmayacaktır. Sözlükte yer alan dinî kelimeler her ne kadar yabancı kökenli olsalar da halkın bilip kullandığı kelimelerden oluşmaktadırlar ve bu kelimelerin çoğu günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Tablo 11: Dinle İlgili Kavramlar

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		53	%54,63
Türemiş Yapılı Kelimeler		28	%28,86
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	1	%1,03
	Sıfat Tamlaması	1	%1,03
	Yabancı Tamlama	8	%8,24
	Birleşik Fiil Grubu	6	%6,18
Toplam Sayı ve Oran		97	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 93'ü kılık kıyafet kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,54'ünü oluşturmaktadır. Giyim kuşamla ilgili kelimeler bir dilin temel söz varlığı içinde yer almaktadır. Sözlükte yer alan kılık kıyafet ile ilgili kavramların da önemli bir bölümü günümüzde de kullanılmaktadır. Bu bölümde yer alan kelimeler arasında bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan *çakşır*, *çintiyan*, *ibrişim*, *külâh*, *liyende*, *mahrâma*, *mücvêze* gibi kavramlar kullanılsa da halk ağızlarında bu kelimelerin bazılarında rastlamak mümkündür. Bu bölümde Arapça ve Farsça gibi yabancı kökenli kelimelerin yanında *zıbın* (İtalyanca), *tiriz*, *zünnar* (Yunanca) gibi Batı kökenli kılık kıyafet kavramlarına az da olsa rastlanmaktadır.

Tablo 12: Kılık Kıyafet Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		67	%72,04
Türemiş Yapılı Kelimeler		23	%24,73
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	2	%2,15
	Sıfat Tamlaması	1	%1,07
Toplam Sayı ve Oran		93	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 254'ü hayvanlarla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 6,93'ünü oluşturmaktadır. Eserde yer alan hayvan kavramları, bitkilerle ilgili kavramlardan sonra en hacimli bölümü oluşturmaktadır. Sözlükte yer alan hayvan kavramlarının 1/5'inden fazlası kuşlarla ilgilidir. Bu bölümde de dikkati çeken en önemli husus LL'de yer alan hayvan kavramlarının çoğunun günümüzde de kullanılıyor olmasıdır. *Bebr*, *enkad*, *mezkeldek*, *muymül* gibi kuş türleri Türkçe Sözlük'te yer almamaktadır. *Yalva* ve *yund* kelimeleri de Türkçe Sözlük'te yer almazken Tarama ve Derleme sözlüklerinde yer almaktadırlar. Eserde ayrıca *anka*, *dudu*, *hüdhüd kuşu* ve *hüma* gibi efsanevi kuşlara da yer verilmiştir. Baykuş'un yerine kullanılan *öğü* kuşuna da Derleme Sözlüğü'nde yer verilmiştir. *Masti* sözcüğü de Türkçe Sözlük ve Tarama Sözlüğü'nde (2009) yer almazken Derleme Sözlüğü'nde (2004) yer almaktadır. Deniz canlıları arasında *istakoz*, *istiridy*, *midye* gibi Rumca kökenli kelimeler yer almaktadır. Öyken kelimesi de Türkçe Sözlük'te yer almamasına rağmen *Tarama ve Derleme* sözlüklerinde yer almaktadır. Diğer kavramlar bölümünde pek çok sözcük *Türkçe Sözlük*'te yer almasa da *Tarama* ve *Derleme* sözlüklerinde, halk ağzlarında bilinip kullanılmaktadır. Hayvan kavramları ile ilgili bir diğer husus da Osmanlı Türkçesinde tamlama yapısında kullanılan bazı kavramların Türkçe Sözlük'te tek başına kullanılmasıdır. Örneğin; LL'de *turaç kuşu*, Türkçe Sözlük'te *turaç*.

Tarım gibi hayvancılık da Osmanlı İmparatorluğunun önemli gelir kalemleri arasında yer almıştır. Çalışmada bitki kavramları ve hayvan kavramlarının eserin söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturması, herhangi bir döneme ait eserlerle ilgili yapılan çalışmaların eserin yazıldığı dönemle ilgili fikir verdiği görüşünü önemli ölçüde doğrulamaktadır.

Bu bölümde yabancı tamlama yapısında iki kelimenin olması ve o kelimelerin de *nalbant* ve *cambaz* gibi halk tarafından bilinen kelimelerden oluşması, Osmanlı Türkçesinin hayvanlarla ilgili olan kavramları kendi bünyesinde oluşturduğunu, alıntı kelimelerin de halk tarafından kullanılarak dile mal edildiğini söylemek mümkündür.

Tablo 13 : Hayvanlara Ait Söz varlığı

Türleri	Sayısı	Oranı
Kuşlar	68	%24,81
Büyükbaş Evcil Hayvanlar	15	%5,47
Küçükbaş Evcil Hayvanlar	15	%5,47
Kümes Hayvanları	5	%1,82
Sürüngenler	7	%2,55
Böcekler	22	%8,02
Yabani Hayvanlar	23	%8,39
Deniz Canlıları	10	%3,64
Hayvancılık Mesleği	12	%4,37
Hayvan Anatomisi	40	%14,59
Diğer Kavramlar	57	%20,80
Toplam Sayı ve Oran	274	%100

Tablo 14: Hayvan Kavramları

Kelimenin Yapısı	Sayısı	Oranı	
Basit Yapılı Kelimeler	196	%79,67	
Türemiş Yapılı Kelimeler	15	%6,09	
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	28	%11,38
	Sıfat Tamlaması	8	%3,25
	Yabancı Tamlama	2	%0,81
Toplam Sayı ve Oran	246	%100	

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 73'ü hukuk kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 1,99'unu oluşturmaktadır. LL'de yer alan hukuk kavramlarının önemli bir bölümünü *âdet, emir, ferman, haraç, hile, mahkeme, mürur, örf* gibi Arapça kelimeler oluştururken *mühür, zindan* gibi Farsça kelimeler de sözlükte kendine yer bulmuştur. Sözlüğün genelinde olduğu gibi hukuk kavramlarında dikkati çeken nokta, halkın bildiği kelimelerin kullanılması

ve bu kavramların çoğunun günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılıyor olmasıdır. Arapça kökenli kelimelerin fazla olması, şer'i ve örfi hukuka dayalı bir hukuk sistemi olan Osmanlı hukukunda dinin etkisini ortaya koymaktadır.

Tablo 15: Hukuk Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		24	%32,87
Türemiş Yapılı Kelimeler		40	%54,79
Birleşik Yapılı Kelimeler	Birleşik Fiil Grubu	8	%10,95
	Tekrar Grubu	1	%1,36
Toplam Sayı ve Oran		73	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 95'i kimya kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,59'unu oluşturmaktadır. LL'de yer alan kelimelerin çoğu yabancı kökenlidir. *Akide, katran, lehim, mercan, tiryak, zamk, zeberced ve zift* gibi kavramlar Arapça kökenli iken, *astar, kilermeni, kireç, kükürt, lük, neft, piruze, sahtiyan, üstübeç, zehr, zırnıh* gibi kelimeler de Farsça kökenlidir. Eserde yer alan kavramlar ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kökenli olsa da *anason, kiremit, sırma* gibi Batı dillerine ait yabancı kavramlar da yer almaktadır.

Tablo 16: Kimya Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		69	%70,40
Türemiş Yapılı Kelimeler		19	%19,38
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	2	%2,04
	Sıfat Tamlaması	4	%4,08
	Yabancı Tamlama	2	%2,08
	Birleşik Fiil Grubu	1	%1,02
Toplam Sayı ve Oran		98	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 42'si maden kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 1,14'ünü oluşturmaktadır. LL'de yer alan Türkçe maden adlarına bakıldığında demir, çelik, bakır, gümüş, tunç, kurşun, altun, inci, kömür, tuz gibi maden adlarının Eski Türkçeden günümüz Türkiye Türkçesine kadar olan süreçte kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Kullanılan bu tür maden kavramları Türklerin geçmişten günümüze faaliyet gösterdikleri alanlarla, ekonomik uğraşlarıyla vb. konularla ilgili bize bilgi vermektedir. Türklerin uzun zamandır madenleri işledikleri, askeri alanlarda, ekonomi alanlarında bunlardan yararlandıkları bilinen bir gerçektir. *Ergenekon Destanı*nda bunun edebîyata ve kültüre yansımalarını görmekteyiz.

Sözlükte yer alan *cevahir, cevher, sedef, yakut, zeberced* gibi maden kavramlarının Arapça; *nişadır, piruze, piriç, kükürt, külçe, civa* gibi kavramların da Farsça kökenli olduğu görülmektedir. Kimya kavramlarında olduğu gibi maden kavramlarında da yabancı kökenli kelimeler ağırlıktadır.

Yabancı tamlama yapısında '*aynü'l-hirre* (kedi gözü) ve günümüzde *ametist* olarak bilinen *cebellukum* kavramına rastlanmaktadır.

Tablo 17: Maden Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		34	% 80,95
Türemiş Yapılı Kelimeler		6	% 14,28
Birleşik Yapılı Kelimeler	Yabancı Tamlama	2	% 4,76
Toplam Sayı ve Oran		42	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 77'si matematik kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,10'unu oluşturmaktadır. Eserde yer alan matematik alanına ait söz varlığının önemli bir bölümünü sayılar ve sıfat tamlamasından oluşmuş sayı grupları oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan kelimeler ağırlıklı olarak Türkçedir.

Tablo 18: Matematik Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		35	%45,45
Türemiş Yapılı Kelimeler		24	%31,16
Birleşik Yapılı Kelimeler	Sıfat Tamlaması	18	%23,37
Toplam Sayı ve Oran		77	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 34'ü müzik kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 0,90'ını oluşturmaktadır. Bu bölümde *davul, def, tanbur* vb. Arapça kelimeler yer alırken *çağana, kûs, santur, zurna* gibi Farsça kökenli kelimeler de yer almaktadır. Batı kökenli müzik kavramlarının eserde yer almaması toplumun bu tür kavramlarla tanışmamış olma ihtimalini doğurmaktadır. Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi gibi bestekâr bir entelektüelin Batı kökenli müzik kavramlarını bilmemesi akla yatkın gelmemektedir.

Tablo 19: Müzik Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		20	%60,06
Türemiş Yapılı Kelimeler		9	%27,27
Birleşik Yapılı Kelimeler	Yabancı Tamlama	1	%3,03
	Birleşik Fiil Grubu	3	%9,09
Toplam Sayı ve Oran		33	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 18'i oyun kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 0,49'unu oluşturmaktadır. Bu kavramlar arasında *satranç* Farsça kökenli, *matrak* Arapça kökenli, *tavla* İtalyanca kökenli, *kukla* da Yunanca kökenlidir. Bugün *birdirbir oyunu* olarak adlandırdığımız oyun sözlükte *sıramana* kavramıyla karşılanmıştır.

Tablo 20: Oyun Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		12	% 66,66
Türemiş Yapılı Kelimeler		5	% 27,77
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	1	% 5,55
Toplam Sayı ve Oran		18	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 41'i renk kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 1,11'ini oluşturmaktadır. Bayraktar (2013: 96), dillerin gelişimiyle renkler arasında paralellik olduğunu, dil geliştikçe renklerin de geliştiğini ifade etmektedir. *Al, kızıl, ak, sarı, boz, kök, kara* gibi renk adları Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılan renkler arasında yer almaktadır. Küçük (2010) renklerin Türkler için önemini, ifade ettikleri anlam ve değerlerini çeşitli açılardan incelemiştir. Sonuç olarak Türk dili renk kavramları açısından zengindir ve renk adlandırmalarının önemli bir nölümünü kendi bünyesinden karşılamıştır. LL'de de yabancı tamlama yapısında renk kavramının kullanılmamış olması bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Sözlükte 1 kavramın belirtisiz isim tamlaması yapısında 12 kavramın ise sıfat tamlaması yapısında olduğu görülmektedir. Bu sıfat tamlamaları da renklerin isimleri niteleme özelliğinden dolayı niteleme sıfatı olarak kullanılmaktadır. Hayvan isimleri, bitki isimleri vb. oluşturulurken de renklerden yararlanılmaktadır.

Tablo 21: Renk Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		6	% 14,63
Türemiş Yapılı Kelimeler		22	% 53,65
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	1	% 2,43
	Sıfat Tamlaması	12	% 29,26
Toplam Sayı ve Oran		41	% 100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 140'ı tarım kavramıyla ilgilidir. Bunlar, eserin söz varlığının yüzde 3,82'sini oluşturmaktadır. Sözlükte Türkçe tarım kavramlarının yanı sıra özellikle bitki adlandırmalarında Farsça, Arapça ve Yunanca-Rumca kelimelerin yer aldığı görülmektedir. Eserde *ambar, bostan, çavdar, dâne, harman, havuç, havut, hıyar, kereviz* gibi Farsça kökenli kelimeler; *fındık, fıstık, harar haşhaş* vb. Arapça kökenli kelimeler; *ıspanak, kenevir, marul, maydanoz* vb. Rumca- Yunanca kökenli kelimeler yer almaktadır. Ayrıca teknolojik ilerlemelere bağlı olarak bugün kullanılmayan veya çok az kullanılan *düven, övendire, havut, yaba, tırpan, orak* vb. kelimeler de sözlükte yer almaktadır. Bu tür kelimeler bize eserin yazıldığı döneme ait ipuçları vermektedir. Dikkat çeken en önemli husus sözlükte yer alan tarım kavramlarının günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılıyor olmasıdır. Yabancı tamlama yapısında tarım kavramının kullanılmaması da Osmanlı Türkçesinin bu alana ait kavramları kendi bünyesinde oluşturduğunu göstermektedir.

Tablo 22: Tarım Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		101	%72,14
Türemiş Yapılı Kelimeler		31	%22,14
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	3	%2,14
	Birleşik Fiil Grubu	4	%2,85
	Bağlama Grubu	1	%0,71
Toplam Sayı ve Oran		140	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 301'i tıp kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 8,22'sini oluşturmaktadır. Bu alana ait kavramlar eserin bitki ve hayvan kavramlarıyla birlikte en hacimli bölümünü oluşturmaktadır. Bu kavram alanına ait sözcüklerin fazla olmasının sebebi müellifin bitki kavramlarının, hayvan kavramlarının, maden kavramlarının büyük bir bölümünün tıbbi olarak faydasından bahsetmesidir. Özellikle bitki kavramlarının çoğu *otacılık* dediğimiz tedavi sistemi içinde kendine yer bulmuştur. Günümüzde de bitkiler ilaç yapımında kullanılmaktadır. Bu alana ait kavramları yapılarına göre

incelerken bitki, hayvan ve maden kavramlarına tekrar yer vermedik. Müellif bahsedilen kavram alanlarından 158'inin tıbbi olarak faydasından bahsetmiştir.

Eserde tespit edilen hastalık adı sayısı 48'dir. Günümüz tıp terminolojisinde *sara* olarak bilinen hastalık eserde *tutarık* kavramıyla karşılanmıştır. *Tumağı* kavramı da *nezleyi* karşılamaktadır. Eserde *zükam* olarak verilen kavram da *nezleyi* karşılamaktadır. Bitki kavramlarında vb. alanlarda olduğu gibi bir kavrama ait kelimelerin farklı dillere ait adlandırmalarının da eserde madde başı olarak yer aldığı bu örneklerde görülmektedir. *Înhân*, *lakve*, *hasbe* kavramlarının *Türkçe Sözlük*'te (2011), *Derleme* (2004) ve *Tarama* (2009) sözlüklerinde yer almadıkları görülmektedir. *Giciyik* kelimesi ise *Derleme Sözlüğü*'nde (2004) *ekzama* hastalığının karşılığı olarak verilmiştir. Eserde yer alan tıp kavramlarının çoğu günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır.

Tablo 23: Tıp Kavramları

Kelimenin Yapısı	Sayısı	Oranı	
Basit Yapılı Kelimeler	53	%37,06	
Türemiş Yapılı Kelimeler	74	%51,74	
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	1	%0,69
	Sıfat Tamlaması	1	%0,69
	Yabancı Tamlama	1	%0,69
	Birleşik Fiil Grubu	13	%9,09
Toplam Sayı ve Oran	143	%100	

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 82'si temizlik kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,23'ünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Arapça kökenli *hamam*, *mahrana*, *musluk*, *tellak*, *temiz* vb. kavramlar; Farsça kökenli *külhan*, *peşkir*, *peştamal*, *teneşir*, *ustura* gibi kelimeler yer almaktadır. Türemiş yapıli temizlik kavramlarının çoğu Türkçe kökenlidir. Bu kavram alanında da yabancı tamlama yapısında sözcük yer almamaktadır. Eserde yer alan temizlik kavramlarının çoğu günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Tablo 24: Temizlik Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		35	%42,68
Türemiş Yapılı Kelimeler		41	%50
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	1	%1,21
	Sıfat Tamlaması	4	%4,87
	Birleşik Fiil Grubu	1	%1,21
Toplam Sayı ve Oran		82	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 94'ü ticaret kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,56'sını oluşturmaktadır. Eserde ticaret kavramları alanıyla ilgili *bahşiş, çarşı, dükkan, endaze, kervan, pay, pazar, sermaye, tezgah, zengin* vb. Farsça kökenli kelimeler; *hazine, kile, kira, saraç, sarraf* vb. Arapça kelimelerin yanında *iskele, istif, liman, marangoz* vb. Batı dillerine ait kelimeler de yer almaktadır. Eserde yabancı tamlama yapısında 2 sözcük bulunmaktadır. Kullanılan yabancı kökenli kelimelerin halkın kullandığı kelimeler olduğu çoğunun da Türkçe Sözlük'te (2011) yer aldığı görülmektedir.

Tablo 25: Ticaret Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		50	%53,19
Türemiş Yapılı Kelimeler		31	%32,97
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	2	%2,12
	Sıfat Tamlaması	1	%1,06
	Yabancı Tamlama	2	%2,12
	Birleşik Fiil Grubu	7	%7,44
	Tekrar Grubu	1	%1,06
Toplam Sayı ve Oran		94	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 168'i yiyecek içecek kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 4,58'ini oluşturmaktadır. Bu kavram alanına yönelik kelimeler arasında Farsça kelimelerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Örnek olarak *erişte, hurma, işkembe, kaygana, keşkek, mercimek, nardenk, nohut, paça, patlıcan, pelte, büryan, reçel, sırılağan* vb. kelimeleri gösterilebilir. Farsçadan sonra *helva, kebab, mangal, muklâ, mûmbâr* vb. kelimelerin yer aldığı Arapça yer almaktadır. Yiyecek içecek alanıyla alakalı bitki kavramları arasında Yunanca kelimelerin yer aldığı da görülmektedir. Yiyecek içecek kavramları arasında yabancı kökenli kelimeler ağırlıklı olsa da bu kavramlar Osmanlı Türkçesine yerleşmiştir ve çoğu günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Tablo 26: Yiyecek İçecek Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		124	%73,80
Türemiş Yapılı Kelimeler		32	%19,04
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	6	%3,57
	Sıfat Tamlaması	4	%2,38
	Birleşik Fiil Grubu	2	%1,19
Toplam Sayı ve Oran		168	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 89'u yönetim kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 2,43'ünü oluşturmaktadır. Basit yapıli yönetim kavramlarında Arapça ve Farsça kökenli kelimeler ağırlıktadır. *Ahit, beden, hazine, hıyanet, kale, mahalle, mahkeme, mahpus, müftü, şikayet, vekil, vilayet* vb. kelimeler Arapça kökenlidir. *Baç, destur, ferman, kahya, mühür, narh, taç, taht, zindan* vb. kelimeler de Farsça kökenlidir. Batı dillerine ait 2 kelimedenden *kaptan* İtalyanca, *kont* ise Fransızca kökenlidir.

Tablo 27: Yönetim Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		39	%43,82
Türemiş Yapılı Kelimeler		31	%34,83

Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	3	%3,37
	Sıfat Tamlaması	1	%1,12
	Yabancı Tamlama	4	%4,49
	Birleşik Fiil Grubu	11	%12,35
Toplam Sayı ve Oran		89	%100

Sözlükte yer alan 3.661 madde başından 64'ü zaman kavramlarıyla ilgilidir. Bu kavramlar eserin söz varlığının yüzde 1,74'ünü oluşturmaktadır. Sözlükte yer alan zaman kavramlarından *cuma, saat, sabah, salı, zaman* vb. kavramlar Arapça kökenlidir. *Oruç, çarşamba, perşembe, nevrüz, şeb-i yelda* kavramları da Farsça kökenlidir. Sözlükte kullanılan zaman kavramları günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır. *Şeb-i yelda* kelimesini bu açıklamanın dışında tutabiliriz. Bu bölümde yer alan kelimeler Türkçe Sözlük'te (2011) de yer almaktadırlar. Zamanla alakalı kavramlar Türkçede yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu kavramların önemli bir bölümü yapım ekleriyle ve birleştirme yöntemleriyle oluşturulmaktadır. Eserde yer alan 14 sözcük kelime grubu yapısında 1 sözcük de yabancı tamlama yapısındadır.

Tablo 28: Zaman Kavramları

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Kelimeler		26	%41,26
Türemiş Yapılı Kelimeler		19	%30,15
Birleşik Yapılı Kelimeler	İsim Tamlaması	9	%14,28
	Yabancı Tamlama	4	%6,34
	Birleşik Fiil Grubu	4	%6,34
	Tekrar Grubu	1	%1,58
Toplam Sayı ve Oran		63	%100

İsim tamlaması, iki ismin birbirine iyelik ekiyle bağlanmasıyla oluşturulan sözcük grubudur. Sözlükte de 184 isim tamlaması vardır. Bu tamlamaların 164'ü Türkçe tamlama yapısında ve belirtisiz isim tamlaması şeklindedir. Yabancı

tamlamalarda tamlamanın anlamına göre gruplandırma yaptık. Anlam olarak Türkçedeki isim tamlamalarını karşılıyorsa isim tamlaması olarak sıfat tamlaması karşılığı veriyorsa da sıfat tamlaması olarak aldık. Bu bölümde incelediğimiz yabancı tamlama yapılarından 10'u Arapça + Arapça tamlama yapısında, 4'ü Arapça + Farsça tamlama yapısında, 6'sı da Farsça + Farsça tamlama yapısındadır. Eserde yer alan tamlamalardan %89,13'ü Türkçe tamlama yapısındadır. Bu sonuç bize LL'de yer alan kelimelerin çoğunun Osmanlı Türkçesindeki kavramlarla karşılanabildiğini, yabancı tamlama yapısına fazla ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir. Yabancı isim tamlamalarının 12 tanesi bitki kavramlarıyla alakalı, 2'si yönetim kavramlarıyla alakalı, 2'si değerli taşlarla (madenler) ilgili, 1'nin de dini kavramlarla alakalı olduğu görülmektedir.

Tablo 29: İsim Tamlamaları

Kelimenin Yapısı	Sayısı	Oranı
Belirtisiz İsim Tamlaması Yapısında	164	%89,13
Ar. + Ar. Yapısında	10	%5,43
Ar. + Far. Yapısında	4	%2,17
Far. + Far. Yapısında	6	%3,26
Toplam Sayı ve Oran	184	%100

Sözlükte 105 sözcük sıfat tamlaması yapısındadır. Bu tamlamalardan 94'ü Türkçe sıfat tamlaması yapısında, 16'sı da yabancı tamlama yapısındadır. Eserde yer alan Türkçe tamlamaların 79'u niteleme sıfatı, 1'i de belirtme sıfatıdır. Bu tamlamaların 13'ü de sıfat – fiillerle oluşturulmuş tamlamalardır. Eserde yer alan yabancı sıfat tamlamaları da *nevruz*, *panzehir*, *şeb-i yelda*, *hizmetkar*, *nalbant* gibi Osmanlı Türkçesinde yaygın kullanılan sözcüklerden oluşmaktadır.

Tablo 30: Sıfat Tamlamaları

Kelimenin Yapısı	Sayısı	Oranı
Sıfat + nesne yapısında (niteleme sıfatı)	51	%48,57
Sıfat + nesne yapısında (belirtme sıfatı)	1	%0,95

Sıfat + cins isim yapısında	11	%10,47
Sıfat- fiil + nesne yapısında	9	%8,57
Sıfat- fiil + yer yapısında	4	%3,80
Renk + cins isim yapısında	14	%13,33
Ar. + Ar. Yapısında	3	%2,85
Ar. + Far. Yapısında	2	%1,90
Far. + Far. Yapısında	9	%8,57
T. + Ar. Yapısında	1	%0,95
Toplam Sayı ve Oran	105	%100

Sözlükte yer alan fiil (eylem) sayısı 1.023'tür. Fiillerin hepsi master ekiyle bittiği için çalışmada türemiş eylem olarak alındı. Bundan dolayı eserde basit fiiller yer almamaktadır. Eserdeki fiillerden 892'si türemiş yapıdır. 131'i birleşik yapıdır. 131 birleşik yapı fiilin 65'i isim + yardımcı fiil yapısında oluşmuştur. Bunlardan 23'ü ol- yardımcı fiiliyle, 39'u et- yardımcı fiiliyle, 1'i eyle- yardımcı fiiliyle, 1'i edin- yardımcı fiiliyle, 1'i de kıl- yardımcı fiiliyle oluşmuştur. 2 birleşik fiil de zarf- fiil + yardımcı fiil yapısında tezlük fiildir. 60 birleşik fiil de anlamca kaynaşmış – deyimleşmiş birleşik fiil yapısındadır. Türkçede birleşik fiiller konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Özellikle anlamca kaynaşmış birleşik fiiller konusunda bu sahada çalışan uzmanlar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Öğelerinden biri ya da hepsi anlamını yitirmiş, mecazlaşmış fiillere anlamca kaynaşmış fiil denmektedir. Bu grupta yer alan fiillerin önemli bir bölümünü deyimler oluştursa da deyim olmadığı halde bu başlık altında yer alan fiiller de vardır. *Varsaymak, elvermek, öngörmek, vazgeçmek* vb.

Türkçede kelime oluşturmanın üç farklı yolu vardır. Bunlar türetme, birleştirme ve kalıplaştırmadır. Sözlükte de 873 fiil yapım ekleriyle türetilmiş, 131 fiil ise farklı birleştirme yollarıyla oluşturulmuştur. 2 fiil ise basittir. 3.661 madde başının yer aldığı bir sözlükte 1.009 fiilin yer alması önemlidir. Sözlük'te yer alan bu veriler Türkçenin yeni kelime oluşturma noktasında gücünü göstermektedir.

Sözlüğün söz varlığının yaklaşık %28'ini fiiller oluşturmaktadır. Bu oranın da %86'sını türemiş fiiller, yaklaşık %14'ünü de birleşik fiiller oluşturmaktadır.

Birleşik fiilleri kendi aralarında incelediğimizde %45,80'ini *anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller* oluştururken %17,55'lik bölümün *ol- yardımcı eylemiyle*, %29,77'lik bir bölümün de *et- yardımcı fiiliyle* oluşturulduğu görülmektedir.

Sözlükte yer alan türemiş ve birleşik fiiller ağırlıklı olarak Türkçe kökenlidir. Ol- yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiiller başlığı altında yer alan *imtila ol-, kâyil ol-, yelmeşik ol-* gibi fiiller Türkçe Sözlük'te (2011) yer almamaktadır. Et- yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiiller başlığı altında yer alan *yüm et-, yağır et-, ilaç et-*, gibi ifadeler de *Türkçe Sözlük'te* (2011) yer almamaktadır. Bunlar dışında birçok kelime *Türkçe Sözlük'te* (2011) yer almamasına rağmen *Tarama Sözlüğü'nde* (2009) yer almaktadır. *Yavu kılmak* fiili de bunlara örnektir. Anlamca kaynaşmış- deyimleşmiş birleşik fiiller başlığında yer alan birçok birleşik fiil de *Türkçe Sözlük'te* yer almamaktadır. Bu fiilleri deyimler bölümünde günümüzde kullanılan deyimler ve günümüzde kullanılmayan deyimler başlıkları altında inceledik. Günümüzde kullanılmayan deyimler başlığı altında 29 deyim yer almaktadır. 30 deyim ise *LL ile Türkiye Türkçesinde* ortak kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak 3 deyim de maddde başlarında yer almamasına rağmen onların açıklamasında yer almaktadır. Ancak bu deyimlerden 1'i birleşik fiil yapısında değildir.

Tablo 31: Fiiller

Kelimenin Yapısı		Sayısı	Oranı
Basit Yapılı Fiiller		2	0,19
Türemiş Yapılı Fiiller		873	% 86
Birleşik Yapılı fiiller		131	% 14
İsim + yardımcı fiil	ol- yardımcı fiili ile	23	% 17,55
	Et- yardımcı fiili ile	39	% 29,77
	Eyle- yardımcı fiili ile	1	% 0,76
	Edin- yardımcı fiili ile	1	% 0,76
	Kıl- yardımcı fiili ile	1	% 0,76
Zarf-fiil + yardımcı fiil	Tezlik fiili	2	% 1,52

Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş birleşik fiil	60	%45,80
Toplam Sayı ve Oran	1009	% 100

Çalışmada madde başları temel alınsa da bazı bölümlerde madde başlarının açıklamalarında yer alan deyim, atasözü ve vecizelere de yer verildi. Elde edilen sonuçlara göre 18 atasözü, 60 vecize, 3 deyim madde başlarının açıklamalarında yer almaktadır.

Sözlükte 6 kalıp ifade, 13 de ikileme yer almaktadır. Deyimler, atasözleri, vecizeler, kalıp ifadeler, ikilemeler vb. ifadeler Türkçenin zenginliklerini, inceliklerini ifade etmede ve Türkçenin söz varlığını ortaya koyma noktasında önem arz etmektedir.

Sözlükte 201'i madde başlarında, 69'u madde başlarının açıklamasında olmak üzere 270 arkaik (eskicil) kelime tespit edilmiştir.

LL adlı sözlüğü her ne kadar tarihsel sözlük olarak ifade etsek de farklı kavram alanlarına yönelik sözcükleri bünyesinde barındırması yönüyle de ansiklopedik sözlük olarak ifade edebileceğimiz kanaatindeyiz.

Eserde en hacimli bölüm bitkilerle alakalıdır, ikinci sırada ise hayvan kavramları yer almaktadır. Bu bölümleri tıp kavramları takip etmektedir. Bunun sebebi de bu bölümde *bitki*, *hayvan*, *maden* vb. kavramların tıbbî olarak faydasından bahsedilmiş olmasıdır. Kısacası tıbbî kavramlar bölümü bitki, hayvan ve maden kavramlarını da içermektedir. Müellifin botanik bilimiyle ilgilenmiş olması, tarihi kaynaklarda *Gülzar-ı İbrahim* adlı eserinin varlığından bahsedilmesi bitki kavramlarının fazla olmasını bir noktaya kadar açıklamaktadır. Ayrıca tarım ve hayvancılık Osmanlı İmparatorluğunun en önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi'nin bestekâr olmasına rağmen sözlükte müzik kavramlarının az sayıda olması dikkati çekmektedir. Es'ad Efendi'nin müzikle ilgisi için Cem Behar'ın *Şeyhülislam'ın Müziği 18. Yüzyılda Osmanlı- Türk Musikisi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrabü'l- Asar'ı* (2017) incelenebilir.

Beyreli (1988) sözlükte yer alan kelimelerin dillere göre dağılımını %65 Türkçe, %15 Arapça, %10 Farsça, %3 Batı dilleri, %7'sini de kökeni konusunda

şüpheli şekilde ifade etmektedir. Eserde yer alan madde başlarının da %65'ini isim, %35'ini de fiil olarak ifade etmektedir. Ancak çalışmamızda fiil oranının %35'i bulmadığı yaklaşık %28 olduğu görüldü.

Sözlüğün önemli bir bölümünü Türkçe kelimeler oluşturmaktadır. Türkçe dışında Arapça, Farsça gibi Doğu dillerinden kelimelerin fazla olduğunu, Batı dillerine ait kelimelerin de asgari düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. Alıntı kelimelerin de önemli bir bölümünü halkın kullandığı kelimeler oluşturmaktadır. Eserde yer alan alıntı kelimelerin önemli bir bölümü günümüzde dahi kullanılmaktadır. Bu durum müellifin halkın kullandığı kelimeleri tercih ettiğini, onları Türkçe kabul ettiğini göstermektedir. Yabancı kelimeler noktasında Ziya Gökalp'in (1999:139) "Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir..." düşüncesinin Gölkap'ten daha önce Şeyhülislam Mehmet Es'ad Efendi'de de olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (2013). Dil Bilimin Esasları. Ankara: TDK Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2015). Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Akar, A. & Günay, A. (2015). “Derleme Sözlüğünde Karaçay- Balkar Türkçesi Söz Varlığı” *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 3/6, s. 1-48.
- Akar, A. (2017). Türk Dili Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akbulak, Ö. (2014). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Yer Şekillerine İlişkin Terimler” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, Volume: 9/6, s. 17-38.
- Akbulak, Ö. (2015). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Geçen Su ile İlgili Terimler Üzerine Bir İnceleme” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/9, s. 385-410.
- Akdemir, Y. (2020). Senglâh’ın Tematik Sözlüğü (İsimler). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Aksan, D. (2003). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2014a). Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2014b). Anadilimizin Söz Denizinde. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). Türkçenin Sözvarlığı. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2018). Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2017). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Aksu, B. T. & Adalı, E. (2018). Çağdaş Türkçenin Sıklık Sözlüğü. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aktan, B. (2010). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkillemeler” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, s. 1-12.
- Aktunç, H. (2019). Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akyıldız Ay, D. (2017). “Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: LVI
- Alkayış, M. F. (2019). Türkiye Türkçesinde Bitki Adları. İstanbul: Hiperyayın.
- Alpaydın, M. A. (2017). “Şeyhülislam Mehmed Es’ad Efendi ve Hulâsatü’t-Tebyîn fi Tefsîri Sûreti Yâsîn İsimli Eseri” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:8, s. 357-394.
- Altıntaş, A. (1988). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’teki Tıp Terimleri” *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, 65-73.

- Aydemir, A. (2014). "Dîvânu Lügâti't-Türk'te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler" International Journal of Language Academy, Volume 2/4, s. 412-444.
- Aydemir, A. (2017). "Dîvânu Lügâti't-Türk'te Kesici Araçlarla İlgili Söz Varlığı Üzerine" Route Education and Social Science, Volume 4/8, s. 342-355.
- Aydın, E. (2006). "Bilge Kagan Yazıtında Geçen Kök Teyiş Hayvan Adı Üzerine" Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Bilkent Üniversitesi Yayınları, s. 347-356.
- Aydın, M. (2014). Dilbilim El Kitabı. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Ayverdi, İ. (2005). Kubbealtı Lügatı - Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (2007). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayrak, A. (2018). "Calfa Fransızca-Osmanlı Türkçesi Sözlüğünde Bitki Adları ve Kuruluş Biçimleri" Route Educational and Social Science Journal, Volume5/5, s. 61-81.
- Bayrak, A. (2019). Calfa Fransızca Osmanlı Türkçesi Cep Sözlüğünde Türkçe Söz Varlığı. Ankara Yıldırım Bayezit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara. Danışman: Dr. Öğr. Üy. Hülya Gökçe.
- Bayraktar, N. (2013). "Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı" Journal of Language and Linguistic Studies, 9 (2), 95-114.
- Baytop, T. (1999). Türkiye'de Bitkilerle Tedavi. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Baytop, T. (2015). Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Bedros, K. (1912,1971). Matériaux pour un Dictionnaire Etymologique de la Langue-Turque. Londres: Tıpkıbasım Amsterdam.
- Behar, C. (2017). Şeyhülislam'ın Müziği 18. Yüzyılda Osmanlı- Türk Musikisi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrabü'l- Asar'ı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beyreli, L. (1988). Lehçetü'l-Lügât. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Çalışması. İstanbul, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Topaloğlu.
- Bilgegil, K. (1992). Türkçe Dilbilgisi. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Boratav, P. N. (1973). 100 Soruda Türk Folkloru: İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1988). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boz, E. (2012). "Türk Sözlükbiliminin Problemleri" Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume:7/4, s. 13-20.
- Canbolat, M. & Önler, Z. (2016). İshâk Bin Murâd Edviye-i Müfrede. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). An Etymological Dictionary Pre- Thirteenth-Century Turkish, Oxford.

- Coşar, M. (2011). “Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü Bağlamında Osmanlı Türkçesi Söz Varlığına Dair Bir Değerlendirme” Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı: 12, s. 51-62.
- Coşar, M. (2011). “Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü Bağlamında Osmanlı Türkçesi Söz Varlığına Dair Bir Değerlendirme” Karadeniz, 3/12, s. 51-62.
- Çakmak, C. (2015). “Dîvânu Lügâti't-Türk'te Araç Gereçlere Ait Söz Varlığı” Turkish Studies (Elektronik), Sayı: 16, C.10, s. 427-460.
- Çakmak, S. (2019). “Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğünün Keşfedilmemiş Bir Örneği: Osanzâde Tâib'in Mir'atü'l Müşkil Adlı Bilinmeyen Eseri” Uluslararası Türkçe Edebîyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 8/3, s. 1337-1354.
- Çetinkaya, B. (2014). “Sözlüklerde Tanımlama ve Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 9/9.
- Çiçek, A. (2004). “Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-ı Fransevî'nin İncelenmesi” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü , vol.11, 25-33.
- Çolak, K. (2009). “Clouston'un Temel Söz Varlığının Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi Açısından Leksikoistatikselsel İncelenmesi” Korkut Ata Türkiyat Uluslararası Türk Dili ve Edebîyatı Araştırmaları Dergisi, 1/1, s. 26-45.
- Çolak, K. (2019). Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara. Danışman: Prof. Dr. Funda Toprak.
- Demircan, Ö. (2015). Türkçenin Sessizimi. İstanbul: D & R Yayınları.
- Demirel, E. (2016). Orta Türkçe Sözlüklerindeki Söz Varlığının Eş Değerlikler Bakımından Art Süremlî ve Eş Süremlî Karşılaştırılması (İsimler), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebîyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Denizli, Danışman: Doç. Dr. Mehmet Vefa Nalbant.
- Deny, J. (1941). Türk Dili Grameri (Osmanlı Türkçesi), Çeviri: Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Devellioğlu, F. (1980). Türk Argosu (İnceleme ve Sözlük). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). “Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü” TDAY Belleten, s. 23-38.
- Dilçin, D. (2018). Edebîyatımızda Atasözleri. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilmen, İ.N. (1930). Türkçe Gramer. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Dizdaroğlu, H. (1963). Türkçede Fiiller. Ankara: TDK Yayınları.
- Doerfer, G. (1981). “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu” (Çev. Semih Tezcan), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/Belleten, 1-16
- Doğan, L. (2005). “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme - Ana ve Ara Temel Kelimeler” Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, C. 6.

- Doğan, M. (1994). Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Ülke Yayınları.
- Doğan, M. N. (1997). Lâle Devri Şairi Şeyhülislam Es'ad ve Dîvânı. İstanbul: MEB Yayınları.
- Doğan, R. (2019). "Son Dönem Osmanlı Sözlüklerinde İnsan Niteleyicileri" Uluslararası Beşeri İlimler ve Eğitim Dergisi, Sayı: 11, C.5, s. 668-716.
- Eberhard, W. (1943). "Eski Çin Kültürü ve Türkler" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.1, sayı: 4,
- Ediskun, H. (1999). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2017). Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emiroğlu, S. (2012). "Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi" Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 7/4, s.1691-1710.
- Emre, A. C. (1945). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Eraslan, E. (2020). "İki Dilli Küçük Kamus-ı Fransevî'nin Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi" Akademik Sosyal Araştırmalar, Sayı: 4/12, s.32-45.
- Erbay, F. (2002). "Türkçe Sözlüğün İlk ve Son Baskısındaki Batı Kökenli Kelimelere Dair" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:11, s. 129-135.
- Ercilasun, A. B. (1984). Kutadgu Bilig Grameri- Fiil. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın- Yayın Yüksek Okulu Yayını.
- Ercilasun, A. B. (2007). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Kişisel Yayıncılık.
- Ergin, M. (2004). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Erk, K. (2015). Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir. Danışman: Prof. Dr. Zeki Kaymaz.
- Esmail Nezhad Teymour Abadı, H. (2015). Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi ve Behçetü'l-Lügat'ı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, Danışman: Prof. Dr. Sadi Çöğenli.
- Gabain, A.V. (2007). Eski Türkçenin Grameri (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). Dilbilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göğüş, B. (1962). "Türkçede Birleşik Kelimelerin Oluşumu ve Nasıl Yazılması Gerektiği" TDAY Belleten, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 245- 264.
- Gökalp, Z. (1999). Türkçülüğün Esasları. Haz. Mehmet Kaplan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Gökdağ, B. & Şimşek, Y. (2014) "Temel Sözcükler Bağlamında Türkçenin Görünümü" VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri I. Cild, s. 183-221.

- Gökdayı, H. (2008). "Türkçede Kalıp Sözcükler" bilig, Sayı: 44, s.89-110.
- Göktaş, B. (2018). Dîvânü Lugâti't-Türk ile Tatar Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Uşak, Danışman: Doç. Dr. Özgür Ay.
- Göz, İ. (2020). Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, T. (2015). Türkçe El Kitabı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Güner, A. (2012). Türkiye Bitkileri Listesi, Damarlı Bitkiler. İstanbul: Nurtan Ambalaj ve Matbaacılık.
- Güner, G. (2017). Resûlî Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı. Ankara: Kesit Yayınları.
- Güngör, O. C. (2020). "Derleme Sözlüğüne Göre Türkçede Rüzgar Adları" Sayı: 1, C. 60, s.289-329.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hengirmen, M. (2009). Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: Engin Yayınevi.
- İmer, K, Kocaman, A. & Özsoy, A.S. (2019). Dilbilim Sözlüğü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İmer, K. (2016). "Türkçe Sözlükteki Argo Ögeleri" ARGO (ed. Gürsoy Naskali, E & Sağol Yüksekaya, G.): İstanbul, Ka Kitap. s. 399-406.
- Kaçalin, M. S. (2018). Batı Kaynaklı Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi. Ankara: TDK Yayınları.
- Kamacı Gencer, D. (2018). "TDK Türkçe Sözlük'te Eskimiş Kullanım Etiketleri Üzerine" Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Sayı: 15, C.6, s. 232-240.
- Kara Kütükçü, N. (2017). "Geleneksel Bir Manzum Sözlük: Tûhfe-i Şâdi" İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı: 7, C.6, s. 114-151.
- Kara Kütükçü, N. (2018). "Satırlı Bir Sözlük Olan Osman'ın Lügâtinde Söz Varlığı Çalışması" Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, Volume: 9/23, s.227-250.
- Kara, S. (2019). "Türkçe Sözlük ile Misalli Büyük Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirmesi" e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: 2/24, C. 11.
- Karaağaç, G. (2008). Türkçe Verintiler Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2015). Türkçenin Alıntılar Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karadağ Toprak, F. (2020). "Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Renk Adlarının Güney Sibiryaya (Altay – Tuva – Hakas) Türk Dillerindeki Görünümleri" Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 2 C. 9.

- Karadağ, F. (2018). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ten Güney Sibiryâ Türk Dillerine Zaman Kavramı ile İlgili Söz Varlığı” II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, Adana- Turkey.
- Karahan, A. (2009). “İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 4/4, s.650- 691.
- Karahan, Leyla. (2009). Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılınç, A. (2019). Codex Cumanicus’un Türkçe Söz Varlığının Günümüz Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki Durumu, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bolu, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Yağmur.
- Kırkkılıç, A. (2019). “Lehçetü’l-Lügat’te Tıbbî İsimler I (A-D)” Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 79, s. 157-194.
- Kırkkılıç, A. (2019). “Lehçetü’l-Lügat’te Tıbbî İsimler II (E-Ö)” Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 80, s. 209-246.
- Kırkkılıç, A. (2020). “Lehçetü’l-Lügat’te Tıbbî İsimler III (P-Z)” Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 24, Sayı: 81, s. 101- 136.
- Kırkkılıç, Ahmet. (1999). Lehçetü’l-Lügat. Ankara: TDK Yayınları.
- Koç, T. A. (2020) “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Araç- Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki Görünümleri” Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 47, s. 59- 72.
- Korkmaz, Z. (2007). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Kumanlı, M. S. (2019). “Türkçe Sözlük’te “hık.” Etiketli Sözlük Birimlerinin Tanımlanması: C ve Ç Madde Başları Örneği” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 14/4, s. 1989- 2002.
- Kuybu Durmaz, E. (2019). “Bir Dizin Denemesi: Lehçetü’l-Lügat’te Geçen Organ ve Hastalık Adları” Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, C. 2.
- Kuyma, E. (2018). “Senglâh’taki Renk Adları ile Kurulan Hayvan Adları” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 13/15, s. 305- 321.
- Küçük, S. (2010). “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı” Bilig, Sayı: 14, s.185- 210.
- Küçük, S. (2013). “Türkçenin Renklere Dayalı Söz Varlığı” Yeni Türkiye, Kasım-Aralık, 9/55, s. 791- 803.
- Küçük, S. (2015). Tarihi Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapma Ekleri. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Küçük, S. (2016). “Derleme Sözlüğü’nde Çocuk Diline Ait Adlandırmalar” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 11/10, s. 423- 442.
- Küçük, S. (2019). “Sözlük Birim Bir Unsur Olarak Türkçede Organ Adlarına Dayalı Ölçü Adları” Karadeniz Araştırmaları, XVI/64, s. 647- 669.
- Kültürel, Z. (2009). “Sözlük Bilimi Açısından Dîvânu Lügâti’t-Türk” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 4/4, s. 805- 813.
- Levend, A.S. (2010). Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Li, Y.S. (2019). Türk Dillerinde Akralalık Adları. Ankara: TDK Yayınları.
- Malkoç, E. (2018). Dîvânü Lugâti’t-Türk ile Hakas Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı. Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ardahan. (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN).
- Mansuroğlu, M. (1958). “Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerine” Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 8, s. 28-43.
- Meninski, F. M. (1680). Thesaurus Linguarum Orientalium Lexicon Turcico-Arabico- Persicum.
- Mutlu, H. K. (2009). “Türkçe Öğretiminde Sözlükçülük Tekniği Açısından Tematik Sözlükler” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 4/4, s. 817- 822.
- Nişanyan, S. (2002). “Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü” İstanbul: Adam Yayınları
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu (1935). T.D.A.K. İstanbul.
- Oy, A. (1972). Tarih Boyunca Türk Atasözleri. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Oy, A. (1991). TDV İslam Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul.
- Ögel, B. (1991) Türk Kültür Tarihine Giriş II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Ölker, G. (2011) Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü (1945-1950), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Rıdvan Öztürk, Konya.
- Öner, M. (2008). “K.K. Yudahin Sözlüğüne Göre Kırgızca Söz Varlığı” TDAY Belleten, s. 101-112.
- Öner, M. (2019). “Tatar Sözlük Yazarlığı ve Tatarca Söz Varlığı” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 48
- Öner, M., Kaya, M. Y. & Özşahin, M. (2010). “Lehçe i Tatarî nin Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme” *Uçeniye Zapiski, Tavriçeskogo Natsionalnogo Universiteta im.V. İ. Verdatskogo* , 9-19.
- Öner, M., Kaya, M. Y. , & Özşahin, M., (2010). “Lehçe i Tatarî nin Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme” *Uçeniye Zapiski, Tavriçeskogo Natsionalnogo Universiteta im.V. İ. Verdatskogo* , 9-19.

- Önler, Z. (2019). Müntahab-ı Şifâ. Ankara: TDK Yayınları.
- Özel, M. (2003). “Şeyhülislam Mehmed Es‘ad Efendi’nin Âyetü’l- Kürsî Tefsiri” İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10, s. 81- 105.
- Özgür, C. (2009). “Kıpçak Sahasına Ait Sözlük ve Kaynaklarda At ve Atçılık ile İlgili Terminoloji” Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 4/4, s. 891-905.
- Özkan, A. Toker, M. & Aşçı, U. D. (2016). Türkiye Türkçesi Söz Dizimi. Konya: Palet Yayınları.
- Özkan, B. (2013). “Yöntem ve Uygulama Açısından “Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü” Bilig, Sayı: 66, s. 149-178.
- Özkan, N. (2016). “Gizli Dil Olarak Argonun Fonksiyonu Üzerine” ARGO (ed. Gürsoy Naskali, E & Sağol Yüksekaya, G.): İstanbul, Ka Kitap. s. 31-40.
- Parlakpınar, M. (2013). “Derleme Sözlüğü’nde Ayakkabı ve Ayakkabıcılıkla İlgili Söz Varlığı” Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, C. 1, s. 139-154.
- Parlatır, İ. (2009). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, A. (2002). Türk Atasözleri Sözlüğü. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Rasanen, M. (1969). Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki.
- Redhouse, J. W. (1980). An English and Turkish Dictionary. London.
- Sami, Ş. (2015). Kamus-ı Türkî. Ankara: TDK Yayınları.
- Sever, S. (1999). Şeyhülislam Es‘ad Efendi Dîvânında Özel İsimler, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hilmi İmamoğlu.
- Sevortyan, Ê.V. (1966). Probnye stat’i k «Êtimologičeskomu slovarju tjurkskix jazykov». Moskva
- Sevortyan, Ê.V. (1974). Êtimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov (Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye), Moskva 1974.
- Sevortyan, Ê.V. (1978). Êtimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy “B”, Moskva.
- Sevortyan, Ê.V. (1980). Êtimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov. Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy “V”, “G” i “D”, Moskva.
- Sinan, A. T. (2015). Türkçenin Deyim Varlığı, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Soydan, S. & Battal, İ. (2019). “Türkçe Verintiler Sözlüğü’nde Baklagiller, Kuru Yemişler, Baharatlar ve Diğer Bitki Adları” Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, C. 9, s. 321-340.
- Soydan, S. & Battal, İ. (2019). “Türkçe Verintiler Sözlüğü’nde Sebze Meyve Adları” İnternational Journal of Social Science, s. 165- 85.
- Soydan, S. (2018) “Memlük- Kıpçak Türkçesine Ait Dört Sözlük ve Gramer Eserlerinde Hayvan Adları Üzerine Değerlendirme” Turkish Studies,

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 13/12, s. 377-397.

- Soydan, S. (2018). "Tarama Sözlüğünün İlk Üç Cildinde Kadın ve Mutfak Eşyaları Hakkında Kısmî Bir Söz Varlığı Çalışması" Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 7/2, s. 705-733.
- Subaşı, Ö. (2012). Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Yrd. Doç. Dr. Akartürk Karahan.
- Şahin, H. (2007). "Câmi'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri " Electronic Turkish Studies, Volume: 2/2, s. 570-602.
- Şahin, H. (2018). "Türk Dili Sözlüklerinde madde başı olarak Bol- /Ol- ve Er- /İ-Fiilleri" Sayı: 1, C. 2, s. 156-162.
- Şahin, İ. (2018). Adbilim. Ankara: Pegem Akademi.
- Şen, M. (2016). "Argo Kelimeler Üzerine" ARGO (ed. Gürsoy Naskali, E & Sağol Yüksekaya, G.): İstanbul, Ka Kitap. s. 19-31.
- Şen, S. (2017). Eski Türkçenin Deyim Varlığı. Ankara: TDK Yayınları.
- Şenata, N. (2020). Divânü Lugâti't-Türk'te Tematik Söz Varlığı Ve Çok Anlamlılık. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Programı, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ayşe İlker, Doç. Dr. Ferhat Karabulut
- Tan, Nail. (2011). Atatürk ve Türk Dil Kurumu. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tanyeri, Y. (2012). Türkmen Türkçesi ile Dîvânü Lûgat-it Türk'ün Söz Varlığı Açısından Karşılaştırılması, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ercan Alkaya.
- TDK İktisat Terimleri Sözlüğü (2011). (Haz. İktisat Terimleri Çalışma Grubu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK Tarama Sözlüğü (2009). Haz. Ömer Asım Aksoy, Dehri Dilçin, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, H. (1993). Şeyhülislam Es'ad Efendi ve Atrabü'l-Âsâr Fi Tezkiret-i Urefâi'l-Edvâr Adlı Eseri. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nuri Özcan.
- Tietze, A. (2002). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati (Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen) (A-E). Simurg. İstanbul-Wien.
- Tietze, A. (2009). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati (Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen) (F-J). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien.

- Tokat, Ş. (2020). *Dîvânü Lugâti't- Türk'te Geçen Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili, Yüksek Lisans, Danışman: Prof. Dr. Ayşe Melek Özyetgin.
- Torun, Y. (2012). "Dîvânü Lügâti't-Türk'ten Türkiye Türkçesi Ağızlarına Deve ile İlgili Söz Varlığı Üzerine" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, Volume: 7/1, s. 1995-2002.
- Tulum, M. (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tuna, O.N. (1949). "Türkçede Tekrarlar" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.3, Sayı: 2-3, s.429- 447.
- Turan, O. (2004). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, Ş. & Özel, S. (2016). *Türkçenin Dil Devriminin Öyküsü*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.(2004). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkoğlu, S. (2007). *Şeyhülislam Es'ad Dîvânı'nın Tahlili*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Turan Karataş.
- Uçar, İ. (2013). "Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/1, s. 1-19).
- Uluocak, M. & Baştürk, Ş. (2009). "Lügat-i Fârisî ve Arabî'de XVIII. Yüzyıl Türkçesinin Söz Varlığı Üzerine" *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic*, Volume: 4/4, s. 119-134.
- Uzunkaya, U. (2019). "Halaçça Sözcükler ve Halaççanın Söz Varlığı Üzerine" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 63, s.1-19.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vural, H. & Böler, T. (2008). "Türkçe Sözlük (TDK)' ten Hareketle 1944'ten 2005'e Dilimizdeki Batı Kökenli Sözcükler" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 36.
- Vural, H. & Böler, T. (2016). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Wambery, H. (1972) *Etymologisches Wörterbuch der Turco- Tatarischen Sprachen*, Leipzig 1878, Tıpkıbasım: Osnabrück 1972)
- Yakupoğlu, C. (2020). "Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Anadolu Türk Dil Varlığı Açısından Önemi: Kastamonu Örneği: II" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Sayı: 24/2.

- Yastı, M. (2019). “Derleme Sözlüğü’nde Geçen “saban” ile İlgili Kelimeler” Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 47, s. 23-40.
- Yavuzarslan, Paşa. (2009). Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü. Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- Yıldırım, T. & Çiftçi, M. (2012). “Dîvânu Lügâti’t-Türk’te Yer Alan Alet Eşya Adları” Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Türkic, Volume: 7/2, s. 1229, 1249.
- Yüceışık, Z.S. (1990). Şeyhülislam Esat Efendi Atrabü’l-Âsâr Fi Tezkiret-i Urefâi’l-Edvâr (Giriş - Metin - Tercüme – Terimler – Dil Notları), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebîyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Kemal Eraslan.
- Zeynalov, F. R. (1986). “Türk Dilinde Birleşik Eylem Meselesi” İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebîyatı Dergisi, C. 24-25, s. 455-468.
- Zülfikar, H. (2006). Terim Sözlükleri ve Çalışmaları ile İlgili Bibliyografya. Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, H. (2011). Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, H. (2018). Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler. Ankara: TDK Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Muammer CIDIK
Doğum Yeri-Tarihi	Korgan/ORDU- 10.03.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	ODÜ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	Mehmet Akif Ersoy Anadolu Lisesi, Selçuklu/ KONYA/ 2011.
Projeler	“Ordulu Şehitlerimiz” Projesi
Çalıştığı Kurumlar	Gölköy Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi, 2012-2016 Aybastı Fen Lisesi, 2016- ...
İletişim	
E-Posta Adresi	muammer_cdk@hotmail.com
Tarih	

